

Handwritten red markings at the top of the page, including a stylized symbol on the left and the number '26' on the right.

კონსპეკტი

საქართველოს ისტორიიდან

33862

შედგენილი ა. ქუთათელაძისგან

კვლევი II

ტფილისი

სსსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

1900

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 7 августа 1900 г.

დიმიტრი ღვთისძე (1125—1154).

ღვითი გადაიწვალა 24 იანვარს. მის გადა-
ცვლების შემდეგ საქართველოს ტახტზე ავიდა მისი
ძე დიმიტრი. დიმიტრი ყოველმხრით მამის სასიქა-
დულო შვილი იყო. ჯერ კიდე მემკვიდრე იყო,
რომ მამის ბრძანებით გაილაშქრა შირვანში და თა-
ვის სიმამაცით ყველა გააკვირვა: დაიმორჩილა ქვე-
ყანა, აიღო ციხეები და მტერი მოხარკე გახადა.
ამიტომაც დიდის ქებით იხსენიებს ღვითი თავის სა-
ყვარელს შვილს თავისვე „ანდერძში“: „ღმერთმა
მომცა ისეთი მემკვიდრე, რომელიც სიბრძნით, სი-
მართლით, სიმტკიცით და სიმამაცით ჩემზე მალლა
დგას“. გაამართლა შვილმა მამის ანდერძი: როდესაც
შეფუდ დაჯდა, მას მოუხდა მოუპატიუებელ თურქებ-
თან ომი. ამდროს — და კიდე უფრო აღრიდან —
თურქები აწვებიან სამხრეთიდან ჩვენს ქვეყანას; შე-
მოდინ და იჭერენ მოსაზღვრე ადგილებს, ქალაქებს
და ციხეებს. ზოგჯერ ფულითაც მოქმედებენ: ჩაიგ-
დებენ ვინმე მოღალატის წყალობით ხელში მოსაზ-
ღვრე ციხეს. ეხლაც ისე მოხდა. გაზვიადებულმა
დიდებულებმა თავისი არ მოიშალეს: თაკილობენ დი-
მიტრის დაემორჩილონ. მაგალითად, აბულეთ ორბე-
ლიანმა იღუმალ გადასცა ქალაქი ანი და ციხე განძის

ემირს ფადლონს. ფადლონს მხარს აძლევდა სალდუხ-
ყაენი. დიმიტრიმ შემოიკრიბა ჯარი, დაეცა, ორივე
დაამარცხა, ხელიდან გამოგლიჯა ქალაქი ანი და ცი-
ხე. მერე გადიქრა განჯისკენ აილო განჯა (1138 წ.),
ციხე დაანგრია და მისი რკინის კარები ღღესაც გე-
ლათშია*). მოლაღატეები ამ საქმეში აბულეთი და მისი
შვილი ივანე V არ დასაჯა მეფემ, რადგან, დარ-
წმუნებული იყო, შეიგნებდნენ თავის ასეთ საზიზღარ
ქცევას ქვეყნის და მეფის წინაშე. მაგრამ მეფის სულ-
გრძელობამ არ გასქრა: მეორედ განიზრახეს მეფის
და მის ძმის გიორგის მოკვლა. მეფემ ესეც შეუტყო,
აპატივა, მხოლოდ დააფიცა ყველა, რომ შემდეგში
მაინც ერთგული იქნებოდნენ. მართალია, ამ დროს
აბულეთი ცოცხალი არ არის, მაგრამ ივანეს მარ-
ჯვენა მკლავია ამ შემთხვევაში მისი შვილი თირ-
ქაში. მესამედ რომ განიზრახეს მამა-შვილმა მეფის
მოკვლა, მაშინ დიმიტრიმ დააქერინა ივანე და მო-
აკვლევინა. თირქაში კი გაიქცა სპარსეთში შაჰ-
არმენთან საჩივლელად. შაჰ-არმენი მხარს აძლევს თირ-
ქაშს. შემოიქრება ჩვენს საზღვრებში და აოხრებს
მის პროვინციებს.

შეწუხებული შინაურ მღელვარებისა და ლაღა-
ტისგან დიმიტრი ტევებს ტახტს და ბერად შედგება**).

*) ამ საუკუნეში ერთი მათგანი ბერებმა, უგუნურების
გამო, ლურსმად აქციეს და გაიხმარეს.

***) დიმიტრის იხსენიებს იშხანის და ხახულის წარწერა-
კოროხის ხეობაში, მან ააგო უბისში 1141 წ. საყდარი.

ტახტზე აღის მისი შვილი დავით, რომელიც შეფობს მარტო 6 თვე და ანდერძით, სიკვდილის ჟამს, ძმას გიორგის უტევებს სამეფოს, მხოლოდ, როგორც კი წამოიზრდებოდა მისი შვილი დემნა (დიმიტრი), უსათუოდ მეფედ ის უნდა ელეარნა და ტახტი მისთვის დაეთმო.

გიორგი III დიმიტრას ძე (1156 — 1184)

რადგან დავითის შვილი დემნა (დიმიტრი) მცირე წლოვანი იყო, ქვეყნის მმართველი შეიქნა დავითის ძმა გიორგი. — ქართლის ცხოვრება ასე აგვიწერს გიორგის: ის იყო მშვიდი, უხვი, მოწყალე, ქვრივი, ობლის შემწყნარებელი, ეკლესიის მაშენებელი, მხნე, ახოვანი, მოისარ-მონადირე შეუდარებელი. მისი მეუღლე იყო ოსეთის მფლობელის (კუდდენის) ასული ბურდუხან, სახით შვენური და გონება-ზნობით ზეალმატებული.

ამ დროს სამხრეთისკენ რყევას: არ ისვენებენ მაჰმადიანები, აწვებიან ჩვენს საზღვრებს, შემოდინა და შიგ ბინავდებიან ძალ-მომპრეობით. ჩვენდა სამეფუხაროდ, შინაურებიც ხელს უწყობენ ამ საზიზლარ საქციელს: შანშე დადიანი, რომელიც ანის გამგე იყო, ლალატობს სამშობლოს, განდგება და სპარსეთის მფლობელს მაჰ-არმენს მიენდობა. — გიორგი შემოიკრებს ჯარს, შეებრძოლება მტერს (1161 წ. ოგნისში), დაამარცხებს, აიღებს ანს, დაატყვევებს შან-

შეს და მის ადგილზე დანიშნავს იოანე VI ორბელიანს. გამობრუნდება თუ არა გიორგი, შემოიჭრება ისევ შაჰ-არმენი და ხელში ჩაიგდებს ანს (მას ეხმარებოდნენ შარიერის სულტნი იასი, შამელები, გარმიანელები დიარბექირის თურქები). მაგრამ გიორგიმ იმავე წელს (1161 წ., 1 აგვისტოს) საოცრად დაამარცხა თვითონ შაჰ-არმენი. ამავე წელს ამარცხებს გიორგი ანში შემოსულს შაჰ-არმენის მოკავშირეს ადრიბეჟანის ძლიერ ათაბაგს ილდიგუსს. ამის შემდეგ (1162 წ.) გიორგი აიღებს დვინს, მაგრამ (1163 წ.) ილდიგუზისევ ხელში ჩაიგდებს დვინს და დაიჭერს გაგის ციხეს. გიორგი მსწრაფლ შეჰყრის ხელახლად ჯარს, გაეშურება დვინის და გაგის ციხის ასაღებლად. ილდიგუზი შეშინდება და გაიქცევა. მაინც (1165 წ.) კიდევ ისევ კარგავს გიორგი ანს, თუმცა დროებით. ილდიგუზის დამარცხებამ დიდი გავლენა იქონია მთელ მაჰმადიანობაზე, რადგან ამდროს მარტო ილდიგუზი კი არ ეომებოდა გიორგის, — აქ იყვნენ ხვარასნის, ფრაციის (პართიის) სულტნები და სპარსეთის ათაბაგი ხალიფას ბრძანებით. — გაისმა გიორგის და ქართველობის სახელი და სიმამაცე მაჰმადიანობაში. რაკი ილდიგუზი მოიშორა გიორგიმ, გადვიდა (1165 — 1166 წ.) და შემოიერთა კლარჯეთი, კარი და კარნუ-ქალაქი (აზრუმი), საიდანაც აწევებოდა მაჰმადიანობა, და განუწყვეტელი ომი ჰქონდათ ერთმანეთთან მკვიდრ მცხოვრებლებს და მოსულ მაჰმადიანობას. ამავე დროს დაიპყრა ვანი.

სამხრეთ დასავლეთიდან შემობრუნდა გიორგი და განჯისკენ გაეშურა, რადგან ეს პროვინცია მუდავ ტოკავდა, და აჯანყებას ფიქრობდა.*)

ამხანაში თვალად და ტანად შვენიერი და სიციცხლით სავსე დემნა სრულწლოვანი შეიქნა და მოითხოვა ტახტი. მას ემბრობოდენ მისი გამზრდელი (ძმები) ივანე და ლიპარიტ-ორბელიანები და მრავალი სხვა დიდებულთაგანი. ამათ შემოიკრიბეს მომხრეები და ჯარით დადგენ ტაშირს. გიორგი შეებრძოლა თავის ერთგულ ქართველებით და დაამარცხა ძმისწული. დამარცხებულებმა იქვე მათგანვე გამაგრებულ ციხეს ლორეს შეეფარენ. მაშინ გიორგიმ გაყო თავისი ჯარი ორ რაზმად: ერთი შემოარტყა ალყად ლორეს და მეორეთი გაეშურა და ჯერ დაეცა ორბელიანებს. ესენი იყვნენ გამაგრებული თავი სამშვილდის ციხეში, მივიდა მეფე იერიშით, აიღო, ორივე სიკვდილით დასაჯა და მათი მამული თავის ერთგულებს მისცა. ლიპარიტის შვილები: ივანე და ელიქუმი სპარსეთში გაიქცენ. აქედან შემოტრიალდა გიორგი და მივიდა ლორეზე. შეშინდა დემნა და თვითონ გამოცხადდა მეფესთან. მეფემ ყველა დასაჯა და ამათ რიცხვში დემნაც: ის დაატყვევა გიორგიმ კლდე-კარში და თვალები დასწვა. ამის შემდეგ დიდხანს აღარ უცოცხლია დემნას. (ის დასაფლავებულია მცხეთას.) დემნას სიკვდილის შემდეგ გიორგი შეიქნა ერთად ერთი თვით-მპყრო-

*) 1174 წ. გიორგიმ ისევ დაიბრუნა ანისი.

ბელი საქართველოში. გიორგის დროს ერთობ ფრთა შეისხეს ქართველებმა: გაწმინდეს არეზის მარცხენა ნაპირი სრულიად, საიდანაც მაინც კიდე აწუხებდენ ქართველებს მაჰმადიანები; შემოუერთეს (აშორნია, გარნისი*) დერბენდი, დაარბიეს, სამხრეთი, და შიშის ზარი დასცეს თურქებს და საზოგადოდ მაჰმადიანებს, რომ წინ არ წამოწეულიყვნენ და საქართველოს საზღვარი არ შეეშალათ. გიორგის დროს ჩამოდის ჩვენში სახლობით ანდრონიკე კომნენი**) მანუელ იმპერატორის (1143—1180) ძმისწული, რომელიც მეფის ნებართვით ბინავდება კახეთში.

გიორგისგან არის აშენებული შესანიშნავი, კლდე-ქვაბში გამოჭრილი ქალაქი, სამეფო პალატი და ეკლესია, სადაც არიან დახატული გიორგი, მისი მეუღლე ბუტდუხანი და თამარი. ამ დიდებულს ალაგს ჰქვია ვარძია.

თამარ მეფე (1184—1213)

ბაგრატ მესამიდან უკეთესი ქართველები სულ იმის ცდაში და ზრუნვაში იყვნენ, ქვეყანა გაეერთებინათ და ჩაედგათ მისთვის ერთი სული და ერთი გული, რომ მტერს აღარ შეძლებოდა ჩვენ საზღვრებში თამამად შემოსვლა და წინანდელივით თავისუფლად ფარფაში. თამარის მამის დროს დადგა ეს

*) აჰარშაბათი.

**) ისაკ კომნენის შვილი.

სანატრელი და სასურველი მომენტი: დაგვირგვინდა და, დროს შესაფერად, გამტკიცდა კიდევ. ეხლა მხოლოდ საჭირო იყო, ეს მორთული მანქანა ისეთს ხელს ჩავარდნოდა ხელში, რომელსაც ღირსეულად წარემართა, ეს პირი იყო თამარი. თამარი იყო უკეთესი ინიციატორი და მასთან ნიჭიერი მეფე, რომელსაც ძალიან კარგად ესმოდა, თუ რა არის სახელმწიფოსთვის ღირსეული მოხელეები. ამიტომაც მან ყველაზე მეტი ყურადღება ამ მხარეს მიაქცია და, მართლაც, გაამართლა ქვეყნის აზრი იმაზედ. მისგან არჩეული მოხელეები იმ დროში საუკეთესო პირებად ითვლებიან და ამაშია მისი შარავანდედით შემოსილი მეფობა: ის აქცევს ყურადღებას ღირსებას და არა გვარიშვილობას. მატინის თქმით თამარი დაიბადა 1156 წ. *) მამა მისი გიორგი იყო ნიჭიერი მხედართმთავარი და გამჭირაზი გამგე. დედა, ბურდუხან — მეტად ჭკვიანი და მაღალ-ზნეობიანი არსება. ამათზე ნაკლები არ იყო თამარის მამიდა რუსუდანი, რომელიც ყავდა ცოლად ხვარასნის სულტანს და ეხლა დაქვრივებული იყო. რუსუდანი უშვილო იყო და ისე ზრდიდა თამარს, როგორც საკუთარს და საყვარელს შეიღს. რუსუდანი იყო მეტად ცნობილი გამოცდილებით, ჭკუით, სწავლით და ზნეობით, დარბაისლობით — კიდევ უფრო გადამეტებული. აი ამათ ხელში იზრდებოდა საქართველოს მომავალი დიდება და

*) თვე და რიცხვი არ ვიცით.

ნუგეში. ნამდვილ გაამართლა თამარმა აღმზრდელების ნატკრა და სხივი მოჰყინა მათგან გადმოცემულ ნიქს. ეს „ღვთის სწორი“ არსება ამავე დროს იყო შვენიერებით, სილამაზით და სინაზით მომხიბლავი.

რადგან გიორგის მეტი შვილი არ ყავდა, ადრე ინება თამარის გამეფება (1181 წელს). მართალია, თამარი ავიდა ტახტზე, მაგრამ ქვეყნის საქმეს მაინც მამა განაგებდა. სამის წლის განმავლობაში თამარი უკვირდებოდა სახელმწიფო საქმეებს, მათ ხასიათს, რომ უკეთ შეგნებული ჰქონოდა შემდეგისათვის. 1184 წ. გადაიცივალა გიორგი. შემოკრბენ ყველა კუთხიდან ქართველები და მეფედ აკურთხეს თამარი ტფილისში. როგორც ჩვეულება იყო, სამეფო გვირგვინი დაადგა ქუთათელმა მთავარ ეპისკოპოსმა ანტონი საღირისძემ და ხმალი შემოარტყა რაჭის ერისთავმა კახაბერმა.

წინეთ საქართველო დანაწილებული იყო პატარა კუთხეებად და თვითეულ კუთხეს განაგებდა ერისთავი. დროს განმავლობაში ერისთავობა შეიქნა მემკვიდრეობითი და ისე დაუწყეს ცქერა თავის თავს. ერისთავებმა ცროგორც პატარა მეფეებს და თავის საერისთავოს — როგორც პატარა სამეფოს. ამან გააღალა, გააზვიადა ერისთავები, დაავიწყა საზოგადო, საერთო, საქვეყნო ინტერესი, და თავის პირად ინტერესებზე დააფიქრა: დაბადა განხეთქილება მეფეებს და ერისთავებს შუა ბოლოს განხეთქილება იქამდის მივიდა, რომ ზაქრატ III-დან მოყოლებული სულ ბრძოლაა მეფეებს, ერისთავებს და დიდებულებს შუა. ერისთავები იქამ-

დის დამდაბლდენ, რომ ლალატობენ თავის მეფეებს, ქვეყანას, და მტერიც კი შემოყავსთ სამშობლოში. ამას უნდა ბოლო მოღებოდა და ეს ხანა დადგა ბაგრატიის დროს და შესრულდა თამარის დროს. რასაკვირველია, დაჩაგვრას, დამარცხებას ვერ ითმენდენ დიდებულები და დამორჩილდენ გარემოებას, მხოლოდ დროებით, პირველ შემთხვევამდის. ეს იყო დასაბამი იმის, რომთამარის გამეფება, როგორც ქალის, ითაკილეს და განდგენ, შეითქვენ. განდგომილებს მოთავეობდა მეჭურჭლეთ-უხუცესი ყუთლუარსდანი, რომელსაც ამირ-სპასალარობა უნდოდა. შეთქმულობა მოხდა ავლაბარში. იქედან შემოუთვალეს თამარს, თუ ვინ რა მოხელედ უნდა დაენიშნა. თამარმა იხმარა გამჭრიახობა და ლმობიერება: მან გაგზავნა მათთან მოსალაპარაკებლად ქართლის ერისთავის რატი სურამელის დედა ხოშაქ ცოქელი და სამძივარების დედა კარავ ჯაყელი. ამ სპატიო პირების მოლაპარაკებამ ნაყოფი მოიტანა: ყველა დამშვიდდა, ყველა დაწყნარდა. თამარმა გადააყენა მხოლოდ ისინი, ვინც სიბერისგამო მოუძღურებულნი იყო: დაითხოვა ფელენჯისგან დახუთული ამირ-სპასალარი ყუბასარი.

ახალი მოხელენი იყვნენ:

1. ამირ-სპასალარი — სარგის მხარგრძელი*).
2. მანდატურთ-უხუცესი (ხელ-არგნოსანი, პოლიციის უფროსი) ჭიაბერი.

* ამის ძმამ ივანემ (პირველი) მიიღო ათაბაგობა.

3. მსახურთ-უხუცესი (ციხეების და სალაშქრო იარაღების გამგე) ვარდან დადიანი.

4. მეჭურჭლეთ-უხუცესი (სამეფო ხაზინის და ქონების) — კახაბერ ვარდანიძე.

5. ჩუნჩერაზი (მზარეულთ - უხუცესი, სუფრაჯი) — მარუშიძე.

6. ამილახორი (მეჯინიბეთ - უხუცესი) — თორელი გამრეკელი.

7. მწიგნობართ - უხუცესი და პირველი ვეზირი — ანტონ ჭყონდიდელი.

ერისთავებად დაინიშნენ:

1. სვანეთში — ბარამ ვარდანიძე.

2. რაჭაში — კახაბერ კახაბერიძე.

3. აფხაზეთში — დოლათოს შარვაშიძე.

4. ოდიშში — ბედიანი.

5. ცხომში (სოხუმში) — ამუნელიძე.

6. ქართლში — რატი სურამელი.

7. კახეთში — ბაკურ ძაგანიძე.

8. ჰერეთში (ქიზიყი) — ასათ გრგორისძე.

9. სამცხეში — ბოცო ჯაყელი.

10. კლარჯეთში — გუზან აბულასანიძე.

ამის შემდეგ თამარმა მოინდომა წესების შეტანა სასულიერო წოდებაშიაც. მან მოახდინა კრება: ამისთვის დაიბარა იერუსალიმიდან კათალიკოსად ნამყოფი ნიკოლოზ გულაბრიძე, რომელსაც იცნობდა ქვეყანა, როგორც წმინდა კაცს და მეტად განსწავლულს და რომელსაც, სიმდაბლის გამო, მიეტევებინა

კათალიკოსობა. ეს კრება გამოიწვია მიქაელ კათალიკოსის ბევრმა არა-სასურველმა საქციელმა. ამიტომაც მიქაელი არც კი გამოცხადებულა კრებაზე. კრებაზედ იყვნენ მღვდელ-მთავრები. მათ ხელმძღვანელობდენ ნიკოლოზ გულაბრიძე და ანტონ ქუთათელი. როდესაც ყველა შეიკრიბა, მობრძანდა თამარი, წარმოსთქვა გრძნობით სავსე სიტყვა, აუხსნა მას მისი მოვალეობა და წაბრძანდა. ამის შემდეგ კრება გაიხსნა. ამ კრებამ გადააყენა უღირსი და ღირსეული დანიშნა. სხვათა შორის გადაყენებულ იქმნა მიქაელ კათალიკოსიც.

რადგან თამარი ჯერ კიდე უქმრო იყო და ტახტი უშემკვიდროდ რჩებოდა, დიდებულებმა*) ურჩიეს დაქორწინებულ იყო. დიდ თათბირის შემდეგ გაგზავნეს ტფილისიდან ვაჭარი ზანქან ზორობაბელ ყივჩაყეთში ქ. სვინჯში, საიდანაც ჩამოიყვანეს თამარის საქმროდ რუსეთის დიდ-მთავრის ანდრიას შვილი გიორგი. მართალია, გარეგანის შეხედულებით გიორგი დიდებულებს ერთობ მოეწონათ, მაგრამ თამარი მაინც წინააღმდეგი იყო, რადგან არ იცოდა მისი არც ქცევა, არც ზნე, არც სამხედრო საქმე და მისი სიქველე. მაგრამ, რადგან დიდებულებმა არ დაუჯერეს და რუსუდანიც მათ მიემხრო, დათანხმდა და დაქორწინდა ნაჭარმაგევს (კარალეთს) 1187 წ.

*) სხვათა შორის იყო თბილისის ეპირი აბულასანი.

დაქორწინების შემდეგ პირველი ომი ჰქონდა გიორგის ყარსისკენ და კარნიფოლისკენ. ამავე დროს შემოესიენ შავშეთს და კლარჯეთს კარნუ-ქალაქელი, მამელი და გარმიანელი თურქები, მაგრამ ბოცო ჯაყელმა და გუზანმა დაამარცხეს ისინი და საზღვრიდან გარეკეს. სარგისის შვილებმა მხარგრძელმა ზაქარიამ და ივანემ აიღეს დვინი. გამრეკელმა კახამ აიღო გელაქუნი და მასისი, (არარათი), საიდანაც აწვებოდენ თურქები ჩვენ საზღვარებს. ამას მოჰყვა განჯის და რანის (ყარაბაღის) დამორჩილება და დახარკვა*). ამ ძლივეა მოსილმა ომებმა ისეთი გავლენა იქონიეს მტრებზე, რომ მის შემდეგ მაჰმადიანობამ ხელი აიღეს, ჩვენს საზღვრებში შემოსულ იყვნენ სარბევად და საწანწალოდ. — მალე გიორგი რუსმა დაიწყო საზიზლარი ქცევა და თამარი იძულებული იყო განქორწინებოდა მას. განქორწინების შემდეგ გიორგი გაგზავნეს კონსტანტინეპოლში 1192 წ.

ეხლა კიდე მეტი მოტრფიალე გაუჩნდა თამარს, ცოლად გაჰყოლოდა: ესენი იყვნენ საბერძნეთის იმპერატორის მანუელის შვილი პოლიკარპოს, მესოპოტამი ისსულთნის, ასურასტანის სულთნის, ადრიბეჯანის სულთნის (ყიზილ-არსლანის-ძე) შვილები და აზრუმის (კარინის) სულთნის (ნასარდინის-ძე) ძე მუ-

*) რადგან თურქებმა შეშალეს საზღვარი და წინ წამოიწიეს.

ტაფარდინ, ანტიოქიის მეფისძე, შარვანშა აღსართან (შირვანის მეფე) და ოსეთის მთავრის ორი შვილი, რომელთაგან ერთი ქკუას შეცდა და, ნიქოზს მოსული, მოკვდა და იქ დასაფლავეს. მუტაფრადინ და შარვანშა მოვიდნენ იმ აზრით, რომ გაქრისტიანებულ იყვნენ, თუკი თამარის ქრმოზას ეღირსებოდნენ. მაგრამ თამარმა მუტაფრადინს მიათხოვა ერთი თავისი ნათესავთაგანი და დიდის პატივით გაისტუმრა აგრევე გაწილებული გაისტუმრეს შარვანშაც დიდის საჩუქრებით.

ამის შემდეგ თამარმა დაიწერა ჯვარი ოსეთის მთავარზე დავით სოსლანზე, რომელიც გვარად ბაგრატიოვანი იყო*) და თამართან თან შეზრდილი. თვალად, ტანად, ზნეობით და გონებით იყო დავითი საქები და მამაცობაში — გადამეტებული. თამარი დათანაზმდა და გადინხადეს დიდებული ქორწილი დიდუბის სასახლეში 1193.

დავითის ჩამოთესლვა საქართველოში ბევრ დიდებულს არ ესიამოვნა, ითაკილეს. ბოლოს შეითქვენ და ანდგენ კიდევ. დაიბარეს გიორგი რუსი და მიემხრე მას ვარდან დადიანი, ბოცო ჯაყელი, გუზანი, ბედიანი, დოლათო შარვაშიძე და ბარამ ვარდანიძე. მემბოხეებმა საბერძნეთის ჯარით კლარჯეთში შემოიყვანეს რუსი. აქ მიეგებენ მას სამცხის და კლარჯეთის ერისთავები, გადაიყვანეს იმე-

*) დიმიტრი გიორგისძის შვილი იყო.

რეთში და გეგუთში კანონიერ მეფედ გამოაცხადეს (1194 წ.). აქედან შეთქმულები გაიყვენ სამ გუნდად. ერთი გუნდი გიორგის სარდლობით გადმოვიდა ლიხის მთაზე და იწყო ქართლის რბევა. მეორე დადგა გორს და კარაღეთს შუა აგარანს (ბოცოს და დადიანის სარდლობით), მესამე გუნდი გადავიდა ოძრხეს რკინის - ჯვართ და სულ ერთიანად მოსწვა და მიწასთან გაასწორა ყვარყვარე ციხის — ჯვარელის სამკვიდრო თამარის ერთგულობისთვის. ამათი მიზანი იყო, ჯერ ზემო - ქართლი აეღოთ და მერე იერიშით მისულიყვენ ტფილისზე. მაგრამ გარემოებამ უმუხთლა მოღალატეებს: თამარის ბრძანებით გადვიდენ ზემო-ქართლში ამირ-სპასალარი გამრეკელი და მხარგრძელები. პირველად დაამარცხეს ჯავახეთში მტკვრის პირად ხიდთან. მოღალატეებმა გაიარეს ხიდი და გაეშურნენ. მიჰყვენ უკან კვალ და კვალ და მეორედ — ჭობარეთის - წყლის პირას დაამარცხეს. მოღალატეებმა თავს უშველეს, აქედან წავიდენ. მისწვდენ ქართველები და მესამედაც მეხი დასცეს ნიალის ველზე (მდინარე ხინგრის პირად თმოგვს და ერუშეთს შუა) და გაფანტეს. გამარჯვებული ჯარი ეხლა შემოტრიალდა და აგარანს მოაღვა. აქ იდგა გიორგი რუსი თავის ჯარით. გიორგის პირისპირ ქართველებს წინამძღოლობდა დავით სოსლანი. მოახლოვდა თუარა დავითი, რუსი შეშინდა და იმერეთში გადვიდა. მაშინ კი მიხვდენ მოღალატეები თავის უშვერ ქცევას, დაიკიდეს ხმალი კისერზე, ხე-

ლები შეიკრეს, გამოცხადენ თამართან და ითხოვეს შენდობა. თამარმა ყველას აპატივა, მაგრამ გიორგი კი ისევ კონსტანტინებოლში გაგზავნეს.

ამის შემდეგ იყო ომები ბარდაზე და აზრუმზე. აზრუმის მხრის ერისთავმა გუზანმა არ მოისვენა: თავის საერისთავოს ციხეები შაჰ-არმენს*) გადასცა და მასვე მიემხრო. თამარმა მაშინვე გაგზავნა ჯარით (სარგის თმოგველი და კახა სამძივარი). ქართველებმა, სანამ ციხეში შევიდოდა მტერი, დაამარცხეს თურქები და შაჰ-არმენი; თვითონ გუზანი კი ტყვედ წამოიყვანეს. სულგრძელმა მეფემ კიდევ აპატივა, მაგრამ მოღალატემ მაინც არ მოისვენა. მაშინ დავითმა მეორედ შეიპყრა გუზანი და სიკვდილით დასაჯა. ამის შემდეგ გაილაშქრეს ქართველებმა გელაქუნზე**) და ანბერდზე—რადგან ამ მხრიდან ერთობ ეტანებოდენ თურქები ჩვენს მხარეს—და ძლიევა მოსილი დაბრუნდენ. ამავე წელს შემოვიდა ისევ რუსი. მოვიდა ადრიბეჯანის ათაბაგთან და სთხოვა მას შემწეობა. ათაბაგმა ამირბუბაქარმა სიამოვნებით მიიღო გიორგი და საცხოვრებლად დაუნდინა რანი, ზომელიც მაშინ ჩვენ ხელში იყო. აქედან გიორგი შემოესია ათაბაგის ჯარით კახეთს (ქიზიყს). შეიტყო, თუ არა, ხორნაბუჯის (ქოეთის) ციხის უფროსმა მახატელიძემ, გამოუდგა

*) სპარსეთის მპყრობელს, ორტოკის ემირს.

**) (1196 წ.)

ჯარით, ეკვეთა და საოცრად დაამარცხა გიორგი. დამარცხებულმა ძლივს თავს უშველა: შერცხვენილი რუსი გაიქცა და მის შემდეგ მისი ბედი აღარ ვიცით.

შანქორას ომა. 1203 წ. ივნისი.

გიორგის დამარცხება ადრიბეჟანის ათაბაგსაც (ამირ-ბუბაქარსაც) არ უქაღდა კარგ მომავალს. ამიტომაც მან მიშართა ხალიფას (ნასერლი-დინს) (1190—1236 წ.) საჩივრით: ამოიფხვრა მაჰმადიანობა ამ მხარეში ქართველების მიზეზითო. ხალიფამ ბრძანა, შეკრებილ იყვნენ ყველა მისი ქვეშევრდომი სულტნები და ემირები და თავის ჯარით შემოსეოდენ საქართველოს, რომ სრულიად მოეღოთ მისი ბოლო. აუარებელ ჯარს წინ მოუძღვოდა ხალიფას უძლეველი დროშა. ორივე მოპირდაპირე შეიყარენ შანქორთან 1203 წ. ქართველების ჯარს სარდლობდა დავითი. ჩვენს ჯარში იყვნენ შარვანშა აღსართან (შირვანის მეფე) და ამირ-მირანი (ადრიბეჟანის ათაბაგის ამირ-ბუბაქარის შვილი), რომელიც მამისგან გამოძევებული იყო და შარვანშასთან სცხოვრებდა. თამარმა წასვლისას ჯარს უთხრა სეფე სიტყვა დალოცა და გაისტუმრა.*) წინ ქართველ ჯარს ჯვარით მიუძღვოდა ჭკონდიდელი. ომი იყო საოცარი. წარმო-

*) რუსის მთავარი იოანე გროზნი ყაზანის აღების დროს ეუბნება თავის ჯარს: „მიხედეთ ბრძენს და მამაკაცის მსგავს იბერიის მეფეს თამარს, როგორ ამარცხებს მტერს!“

უდგენელი რიცხვი მტრის მოაწვა ქართველობას. დავითის ვეფხვებრი სიკისკასე და ლომის ქუხილი, შეერთებული ერთად მის მკლავის ძალასთან, საკმაო საბუთი იყო, რომ გაიმარჯვებდნენ. დაჰკივლეს ქართველებმა და მიენდვენ უშიშრად თავის ფარ-ხმალს. მტერი შეკრთა და პირი იბრუნა. მიჰყვენ ქართველები კვალ-და-კვალ, გაჭფანტეს და გამარჯვებულები მტრის ბანაკზე დაბრუნდნენ. აუარებელი ნაალაფევი დარჩათ ქართველებს. მეორე დღეს შანქორელებმა მოართვეს დავითს ციხის კლიტე და ითხოვეს პატივება. დავითი შევიდა შანქორში და, დაპირებისამებრ, შანქორი და მიხი მიმდგომი ციხე-ქალქები აღრიბეყანის სულტანის შვილს ამირ-მირანს გადასცა ერთგულობისათვის. ხალიფას დროშა, რომელიც წაართვა მაჰმადიანებს შალვა ახალციხელმა, თამარმა შესწირა გელათის „ხახულის ღვთის-მშობელს“.

შანქორის ომის შემდეგ, იმავე წელს, თამარს დამორჩილდა დვინი. ამ ომში დავითს ხელს უწყობდნენ ჭიაბერი, და მხარგრძელები*) დვინის დამორჩილებას მოჰყვა ყარსისკენ გალაშქრება: სანამ ზემო აღნიშნულ ომებში იყვნენ გართული ქართველები, შემოვიდნენ თურქები და დაიჭირეს ყარსი და მისი ციხე. ქართველები გაეშურენ მათ წინააღმდეგ, მაგრამ, შეიტყვეს თუ არა ქართველების მიახლოებება, თავი ანებეს ყარსს (1203 წ.). ამ საშიშს ალაგს

*) ვარამის-ძე ზაქარია და სარგისის-ძე ზაქარია და ივანე.

ყარსის მკველად დაადგინა თამარმა ივანე ახალციხელი და თან მისცა ათაბაგობაც.

ბოლოსტიკეს რმა 1203 წ.

მხოლოდ იკონიის და მცირე აზიის (ალეპოს) სულტანი ნუქარდინი (როკნ-ედ-დინი)*) ვერ ინელებდა საქართველოს ასეთს გაძლიერებას და მაჰმადიანების ძლიერების დასუსტებას. იმას დღე და ღამე მოსვენებას არ აძლევდა შანქორის დამარცხება. უფრო გაბრაზდა ნუქარდინი, როცა შეიტყო, რომ თამარმა მაჰმადიანებს ხარკი დაადვა და ხალიფა ამაზე მას დაეთანხმა. შემოიკრიბა ნუქარდინმა, როგორც მატთანე ამბობს, 800 ათასი მეომარი, თან უკადრხის წერილიც მოსწერა თამარს და გამოიწვია ბრძოლის ველზედ. ამ წერილის მომტანმა იმდენად თავხედური ქცევა ჩაიდინა მეფის და დიდებულების წინ, რომ ამირ სპასალარმა ზაქარია მხარგრძელმა ისეთი საშინელი სილა გაჰკრა, რომ ის უსულოდ დავარდა ძირს. მოსულნიერებული უკან გაგზავნეს ამზის მისატანად, რომ თამარი მზად არის საომრადღო. თამარის ჯარი შემოკრბა ვარძიასთან. მეფემ დალოცა ჯარი, გაგზავნა დავითის წინამძღოლობით ყარსისკენ და თვითონ დადგა ოძრხეს. შევიდენ ქართველები ბასიანში და დადგენ მტრის ბანაკის პირდაპირ ბოლოსტიკეს. მოწინა-

*) ნუქარდინი ფლობდა „საბერძნეთსა, ასიასა კაბადუკიასა“.

ვედ იყვნენ მესხები და მათი წინამძღოლი ამირ-სპასალარი ზაქარია მხარგრძელი. ზაქარიას მკლავს უმაგრებდნენ შალვა და ივანე თორელი ახალციხელები. მარჯვენას შეადგენდნენ ომერები და მარცხენას — ამერები. ასტყდა ომი, რომელიც მოაგონებდა ადამიანს დევ-გმირების ზღაპრულ ომს. რაღაც განგების ძალით ქართველებმა გაიმარჯვეს ზღვასავით მოსულ მტერზე; მიჰყვეს ბასიანიდან, გადვიდნენ შავ-ზღვის პირად, დაიპყრეს ჭანეთი, ტრაპიზონი, სამსონი, სინოპი, კერასუნი, კიტორა (კოტიორა), აქსია და ერაკლია 1204 წ., ამ წელსვე დააარსა თამარმა ტრაპიზონის იმპერია და იმპერატორად დასვა თავის ნათესავი ვიზანტიის იმპერატორის ანდრონიკეს შვილი ალექსი. გავიდა დრო. შემოიჭრენ უეცრად თურქები ყარსში და ხელში ჩაიგდეს. გადაიჭრა დავითი ქართველებით, ეკვეთა მტერს, დაამარცხა და განდევნა ყარსიდან. ეს მოხდა 1208.

1209 დავითი გადაიცივალა. დიდ გლოვის შემდეგ, ისევ შეუდგნენ საქვეყნო მართვის საქმეს. იმავე წელს*) არღებილის სულტანი აღდგომა ლამეს დაეცა ქ. ანს და ერთიანად გააოხრა: ამოსწყვიტა 12 ათასი კაცი და ალაფით დატვირთული უკან დაბ-

*) თამარის დროს იყო განზრახვა შეეერთებინათ ჩვენი და ვრიგორიანების ეკლესია, მაგრამ აღარ მოხდა: იოანე მხარგრძელი კი მოინათლა, მაგრამ მისი ძმა ზაქარია — არა. კათალიკოსი იყო მაშინ ივანე.

რუნდა. სამაგიეროდ თამარმა აირჩია მათი რამაზანის
დიდი დღესასწაული და ჩუმად გაგზავნა ჯარი მესხე-
თიდან, თორიდან და კახეთიდან ჯარს წინამძღოლო-
ბლა ზაქარია ამირ-სპასალარი, მხარგრძელი. ქართვე-
ლებმა ის დღე დააყენეს არღებილს, რაც მაჰმადიან-
ებმა—ანს: მოსწვეს, მოაოხრეს, 12 ათასი კაცი
მაგიერი მოუკლეს, თვითონ სულტანი და მისი სახ-
ლობა ტყვედ მოართვეს თამარს, რომელიც ამდროს
(1210 წ.) კოლაში ბრძანდებოდა.

რადგან მაჰმადიანობა არ ისვენებდა, საჭირო
იყო ყურადღება მიქცეოდა იმ კუთხეს, რომელიც
იყო დაუწყნარებელ ომის ბუდედ. ეს იყო ხორა-
სანი. საზოგადოდ სამხრეთ-აღმოსავლეთი მუდამ გა-
ნუწყვეტელ ომში იყო. ამიტომ თამარმა შეკრიბა
ჯარი, წარუძღვანა ზაქარია და ივანე მხარგრძელი-
შვილები და მათი ბიძაშვილი ვარამ გაგელი. (ეს
იყო 1211 წ.). ჯარმა გაიარა ნახჭევანი, გავიდა
არეზს, აიღო ქ. მარანდა, თავრიზი, მანა, ზანგანი.
ყველა ამ ქალაქებმა შორჩილება განაცხადა, მხოლოდ
ეურჩა ზანგანი. ბოლოს, როგორც იყო, ისიც იძუ-
ლებული შეიქნა დამორჩილებოდა თამარის დროშას.
აქედან მიადგენ ყაზვინს. ყაზვინის დამორჩილების
შემდეგ ქართველობა შევიდა ხორასანს და აიღო ქ.ქ.
როშგვარი და გურგანი და აქედან გამობრუნდენ
უკან. ყველა ქალაქებში, რომელიც კი აიღეს, ყველგან
ციხის მცველები თავისი შეაყენეს. დაბრუნებულზე
მანაში შეიტყო, რომ ციხე-ქალაქის მცველები და-

ლატით დაუხოციათ. გაბრაზებულმა ზაქარიამ მოსწვა, მოაოხრა მანა და მისი მელიქი შვილებიანად ტყავ-გამძვრალეები ძელებზე ჩამოაკიდებინა. გამარჯვებული დაბრუნდენ საქართველოში ქართველები. თამარის ხმალი გადასწვდა მთასაც და მთელი ჩრდილოეთი კავკასია მის ბრძანების ქვეშ შეიქნა. ამას ამტკიცებს დიდ ძალი ეკლესიები, რომელთაც ფეხი შეუდგამთ მთაში. ამგვარად ჩვენი საზღვარი იყო: ჩრდილოეთით სკვითების ქვეყანა, სამხრეთით — არეზი, დასავლეთით ქანეთის ბოლო და შავი — ზღვა, აღმოსავლეთით — კასპიის ზღვა. თამარი გადიცვალა 18 იანვარს 1213 წ. და დასაფლავებულა გელათს

არც ერთი მეფე არ ახსოვს ქართველობას ისე, როგორც თამარი. ყოველ კუთხეში თუ რამ ძველია, ერი მას აწერს. ის მიაჩნია ქართველებს წმინდად და არა თუ ქრისტიან ქართველებს, — მაჰმადიანებსაც და ლოცვებიც კი აქვსთ მის სახელზე გამოთქმული. ეს სიყვარული, უეჭველია გამოიწვია ერში მისმა ღმობიერებამ, სინაზემ, მომხიბლავ სილამაზემ, კაცთ მოყვარეობამ, დაჩაგრულების და ღარიბებისადმი გულმტკივნელობამ, გონიერებამ და სიბრძნემ. მან მოსპო სიკვდილით დასჯა, განათავისუფლა სამღვდელოება ყოველ ხარკისგან. დიდი შემწე იყო თამარი აგრეთვე მონასტრების წმინდა ადგილებში: იერუსალიმში, ათონზე, სინაზე, შავ-მთაზე, ანტიოქიაში, ალექსანდ-

რიაში, მაკედონიაში, ფრაკიაში, კონსტანტინეპოლში, კიპროზე*) თვითონ უკერავდა გლახებს და მღვდლებს შესამოსელს. უყვარდა ეკლესია, რომლის რაცხვი ერთობ გამორავლდა მის ღროს. მის ღროს არის აშენებული ბეთანია, კაბენი, ვარძია (მისმა მამიდამ რუსულდანმა ააშენა გუდარეხი).

ხობში არის მისი გულსაკიდი ჯვარი წარწერით. ლაილაში არის ხატი მისი წარწერით; მის ღროს წარწერა არის აგრეთვე ანჩისხატზე, გეგუთზე. — მან გააყვანინა რამდენიმე დიდი რუ: ერთი არაგვიდან ყარაისამდინ და მეორე — ალაზნიდან შემახამდინ, რომგლსაც ჰქვია „თამარ-არხ“. თამარს მხოლოდ იმას უწუნებენ, რომ მაინც კიდევ ვერ შექმნა ისეთი მაგარი და შეუვალი მანქანა, რომ მის სიკვდილის შემდეგ ისე უცებ არ არეულიყო ყველაფერი და არ დანგრეულიყო სახელმწიფო მექანიზმი. აგრეთვე წუნად სდებენ მას იმას, რომ თავისი შეილები შესაფერად ვერ აღზარდა. ამის მაგიერ მის ღროს მატერიალურმა და გონებით განვითარებამ მეტად წინ წასწია ქართველობა: მის ღროს მიეცა ნიქს გზა ფართოდ და არა-გვარის შეილობას. მის ღროს ვხედავთ ქართველები უფრო ხარბად ეწაფებიან არაბულ, ბერძნულ და სპარსეთის მწერლობას.

*) ერთხელ საბერძნეთის იმპერატორი ალექსი ანგარი დაეცა ბერებს, წმინდა ადგილებში რომ თამარის შეწირულება მიქონდათ და წაართვა. მის მაგიერ თამარმა მეტი შესაწირავი ჭაუჭაუნა იმავე ადგილებში ბერებს.

მის დროს არიან მოსე ხოხელი—(ამირან დარეჯანი —
ანის ავტორი), სარგის თმოგველი—(ვისრამიანის
მთარგმნელი), შოთა—(ვეფხვგეტყაოსნის ავტორი).
ჩახრუხაძე—(თამარის ქების დამწერი); მის დროს პირ-
ველად ითარგმნა ქილილა და მანა *)

გიორგი დაშა (1213—1223)

გიორგი დაიბადა 1194 წელს. მატეანის გადმო-
ცემით, ის იყო ისეთივე შვენერი, როგორც დედა
მისი; ყველას აკვირვებდა მისი სიკისკასე, სიმკვირ-
ცხლე და მშვილდისრობა და ჯირითის ხმარება. 18
წლის იყო, ტახტზე რომ ავიდა, მაგრამ შეხედუ-
ლობით სრულ ასაკს მექონს გავდა. იყო მხნე, გამ-
ბედავი და ყოვლად უშიშარი. მაგრამ, სამწუხაროდ,
სახელმწიფოს მართვას იმდენად აქცევდა ყურადღებას,
რამდენად ის მას ხორციელ სიამოვნებას ჰგვრიდა:
უყვარდა განუწყვეტელი ლხინი და ნადირობა. ამ
გარემოებამ ის, ცოტა არ იყოს, ზნეობით ერთობ
ძირს დასწია. მას ემუდარებოდნენ სასულიერო პი-
რები და სახელმწიფო მოხელეები, მაგრამ ის შათ
არ უსმენდა. მისმა თავ აშვებულმა ქცევამ იქამდის
მიიყვანა, რომ ერთხელ ლხინში თვალი წააგდებინეს.

*) თამარის დროს ჩამოდის მის ნებართვით ლიპარიტ
V, შვილი ივანესი, ელიქუმი კი არება განძის უმირთან. პირ-
ველისგან მომდინარეობენ ქართველი ორბელიანები და გეო-
რგისგან—სომხის ორბელიანები.

მის ღროს განდგა განძა, აღარ მოსცა ხარკი (1214 წ.) შემოიკრიბა ჯარი გიორგიმ, მიაღდა განძას და გარშემო ალყა შემოარტყა. რადგან დიდს და მაგარ ციხეს წარმოადგენდა ქალაქი, გიორგის უნდოდა შიმშილით დაეძლია. განძელებმაც კარები ჩაიკეტეს, მაგრამ არაგამოვიდარა აქედან მათთვის საკეთილო. მოვიდა მეფე მცირე რაზმით კედლების დასათვალიერებლად და მტრის დასაზვერავად. იცნეს მეფე განძელებმა, გამოვიდენ უცებ ციხიდან და შეებრძოლენ. არ შეშინდა გიორგი, შევარდენივით შეიჭრა მტრის რაზმში და, როგორც ლომი, ისე იბრძოდა. დამარცხდენ განძელები, დაჰყარეს იარაღი, ითხოვეს ზავი და მოსცეს ძველებურად ხარკი.

გიორგის მეფობაში გამოჩნდენ აზიაში მონგოლები. მონგოლების ერთ ტომთაგანის მოთავედ იყო ვინლაც თემუჩი. ეს იყო 1202 წელს. ამ თემუჩმა დაამარცხა მონგოლებისვე მეორე ტომის მთავარი უნ-ხანი. დამარცხების შემდეგ მონგოლების მომეტებულმა ნაწილმა აირჩიეს ეს თემუჩი ხაყანად ანუ მეფედ. რაკი ხაყანობა მიიღო, მაშინვე გამოიცივალა სახელი და დაირქვა ჩინგიზ-ყენი. ჩინგიზმა 1206 წელს ისეთი სამხედრო წესი და კანონი შემოიღო, რომ ყველა მამაკაცი მეომრად გადააქცია. ამ კანონის ძალით, არმია განიყოფებოდა თუმანებად (10 ათასი), თუმანი—ათასად, ათასი—ასად. ერთი თუმანი შეადგენდა ურდოს, რომელსაც მოთავეობდა რომელიმე მისი შვილი. დისციპლინა იყო მეტად სას-

ტიკი. თუ ომში ან ბრძოლაში არ იყო ჯარი, მუ-
დამ ჩალიშობდენ (მანევრობაში იყვნენ) და ამიტო-
მაც ჯარი ერთობ იწვრთნებოდა. ამგვარად, ჩინ-
გიზს საჭიროებისთვის მზად ჰყავდა 600 ათასი ჯა-
რის კარგად გამოწრთენილი კაცი.

მონგოლების ზნე და ჩვეულება: მონგოლებმა
პურის გემო არ იციან: იკვებებიან ხორციით; ტანით
არის მონგოლი სრული, შეხედულობით—ახოვანი და
ძლიერი, ფერით—შვენიერი და ხორციით—სპეტაკი;
თვალი აქვს პატარა, თავი—დიდი, თმა—შავი და
ხშირი, შუბლი—ბრტყელი, ცხვირი—დაბალი და პა-
ტარა ნესტოებიანი; ამასთანავე მოისარი—რჩეული.
უფრო მხნე არიან ცხენზე, რადგან თითქმის სულ
ცხენზე ატარებენ თავის სიცოცხლეს; მონგოლი არის
გონიერი, ბრძენი; ცოტას მოლაპარაკე და ტყვილის
უვიცი. სწამს ერთი ღმერთი.

ამ ურდომ 1215 წ. დაიპყრა ჩინეთი; 1218 წ.
ბუხარა, ხორასანი, ერაყი (პართია); ამის შემდეგ მის
ჯარის ერთმა ნაწილმა ხელში ჩაიგდო ასტრახანი, ყა-
ზანი, ყირიმი, რუსეთი, რიაზანი; დასწვეს მოსკოვი
და მთელ ქვეყანას ხარკი დაადვეს. აქედან შევიდენ
ვენგრიაში და სილეზიაში. დაბრუნებული დაბინავ-
დენ ვოლგაზე, სადაც მათ ქონდათ უმთავრესი ბა-
ნაკი (სარაია). მეორე ნაწილმა დაარბია და დაი-
პყრა ინდოეთი. მესამემ დაიმორჩილა ერანი, თურანი
და აღრიბეთანი. ჩვენში შემოვიდენ (სუბა და ბაადუ-
რის სარდლობით) განჯის მხრით ორ დასად 1120 წ.

ერთი დასი წამოვიდა წინ და მეორე მახლობლად ჩასაფრდა, დაიძალა, მაშველოდ გახდა. მონგოლებს მიემხრო განძა. ამის მიუხედავად გიორგიმ შემოიკრიბა ჯარი (80 ათასი) და შეებრძოლა მტერს. მტერი იღვა ბერდუჯის წყლის კიდეზე გაგის ციხის პირდაპირ. ამ შეტაკებაში მტერი დამარცხდა, პირი იბრუნა და გაიქცა. მიჰყვა მეფე ქართველებით კვალდა-კვალ. ამდროს უკნიდან წამოუარა მეორე გუნდმა და ომი ისევ განახლდა. აქ კი ქართველები მომწყვდეული შეიქნენ მონგოლებს შუა, და დიდის გაჭირვებით გამოქრეს რაზმი და კაფუით გამოვიდნენ. დამარცხებული დარჩენ ქართველები. მონგოლებმა ზამთარი ბარდას ახლოს გაატარეს. გაზაფხულზე *) ისევ შემოვიდნენ განჯით დაამარცხეს ქართველები, მოვიდნენ სამშვილდემდის და აქედან გაბრუნდნენ უკან კასპიის ზღვის პირ-პირ დარუბანდით ჩინგიზ-ყაენთან ყარაყორუმში. — ეს მონგოლები იყვნენ გამოგზავნილი ქვეყნების დასაზვერავად და ამიტომ სამშვილდეს აქეთ აღარ წამოსულან.

კოტახანს შეისვენა ქვეყანამ. ამ ხანში ხელი სათხოვა რუსუდანს მცირე — აზიის სულთანმა შარვანშამ. მეფე გაემგზავრა ზემო-ქართლისკენ ამ საქმის გასარიგებლად, მაგრამ, მივიდა თუ არა ბაგავანს **) გახდა ავად და გადაიცვალა 18 იანვარს, სიკვდილის

*) 1221 წ.

**) არანის მახლობლად.

უამს ანდერძად დაუდვა დას, რომ, როცა მისი შვილი დავითი წამოიზრდებოდა, ტახტი მისთვის ჩაებარებინა მემკვიდრეობის წესის ძალით. *)

რუსუდან 1123—1247.

რადგან დავით გიორგის-ძე მცირე წლოვანი იყო, ძმის სურვილის და ანდერძის ძალით, ტახტზე ავიდა გიორგის და რუსუდანი. — როგორც სრულწლოვანი იქნებოდა დავითი, ანდერძის ძალით, დას შაშინვე უნდა დაეთმო ტახტი ძმისწულისთვის, მაგრამ გავიდა დრო და რუსუდანმა დაწვიწყა ძმის ანდერძიც და აღთქმაც. მან შეერთა აზრუმის გაქროსტიანებული სეოჯუკთაგანი მოგით-ედ-დინი, რომელიც იყო რუსუდანთან მძევლად. სულტანი იყო თვალად და ტანად მეტად შვენიერი და ახოვანი, მხნე და შაეროვანი. მისგან შეეძინა რუსუდანს დავითი და თამარი. აი ამდროდან რუსუდანი ფიქრობს ძმისწულის ღალატს: იწყებს ქვემხედველობას, რამ ნაირად დაღუპოს ძმის წული და ტახტი თავისი შეჭლს დაემკვიდროს. ამ განზრახვას უფრო ფრთა შეესხა, როცა წამოიზარდა მისი ასული თამარი და მიათხოვა

*) გიორგის დროს მოღვაწეობენ ამირ-სპასალარი ათაბაგი იოანე მხარგრძელი, ვარამ გაგელი (მს. უნუც.), სარგის თმოგველი, იოანე და შალვა, ბიბლა და ბექა ყვარყვარე ჯაყელის შვილები, ბოცო კურკელელი და მისი შვილი შემნა.

იკონის სულტანს ყიასდინს (გაიათ-ედ-დინს), რომელსაც თან წარუგზავნა დავით გიორგის-ძე.

ამ მდგომარეობაშია ქვეყნის საქმე, როცა მონგოლები წამოიწიენ ჩვენკენ. ეს მოხდა ასე. მონგოლებისგან დამარცხებულ ხვარაზ-მეღების სულტანი ჯალალ-ედ-დინი 140 ათასი კაციზ გამორბის, თავს უშველოს, და შემოვიდა ჩვენს საზღვრებში.

(ამდროს მოქმედებენ: იოანე ამირ სპასალარი ათაბაგი. მის შემდეგ — მისი შვილი ავაგ გაგელი, ამირ-სპასალარი ზაქარია III (შანშე I-ძე), თორელი გამრეკელი, ჰერეთის ერისთავი შოთა კუპრი, ელიქუმ II ორბელიანი (ლიაპარიტ V შვილი), აღბუღა (ვარამ გაგელის შვილი), ცოტნე დადიანი, გრიგოლ სურამელი და მისი ძე ბექა, სარგის თმოგველი, ნიკოლოზ კათალიკოსი).

მიეგება ქართველთ ჯარი ივანე ათაბაგის მოთავეობით. ჯალალმა, სანამ ჩვენ ჯარს შეეტაკებოდა, აილაღვინი, ანი, გაგი, განძა 1225 და დაბანაკდა გარნისთან (ერ. გლბ.). აქ გაიმართა საშინელი სისხლის ღვრა. წინა რაზმში იბრძოდენ თავდადებული ქვეყნისთვის ივანე და შალვა თორელი ახალციხელები. როდესაც მეტად გაუჭირდა საქმე ორივეს, მოსთხოვეს ამირ-სპასალარს მაშველი ჯარი, მაგრამ მან არ მიაშველა ჯარი განზრახ. დამარცხდენ ძმები თორელები და მთელი რაზმი. ამირ-სპასალარი მაინც არ გზავნის მაშველ ჯარს. გაშმაგებული იბრძვიან ორივე ძმა, მაგრამ ბოლოს ცხენებიც დაუ-

ხოცეს და ფარ-ხმალიც დაეღწათ ბრძოლისგან. მაშინ კი იოანე კლდეს შეეფარა, მაგრამ თვალი ატანეს მტრებმა და ზემოდან ჩაქოლეს; შალვა კი შეპყრობილი მიჰგვარეს ჯალალ ედ-დინს. ჯალალმა ურჩია მაჰმადიანობის მიღება და, რადგან შალვამ ეს წინადადება უარყო, ის იწამა ჯალალისგან.*) ამის შემდეგ მოხდა მოლაპარაკება ჯალალის ამირ-სპასალართან ავაგ ათაბაგთან. მოლაპარაკების შინაარსი ის იყო, რომ, თუ რუსუდანი გაჰყვებოდა მას ცოლად, მაშინ ორივე შეერთებულის ძალით შეებრძოლებოდნენ მონგოლებს. რადგან ჯალალმა ვერ მიიღო რუსუდანისგან დამაკმაყოფილებელი პასუხი, ამიტომაც წამოიწია წინ: დაუწყო რბევა საქართველოს და მოადგა ტფილისს. ისეთი დღე, დაადგა 9 მაისს 1226 წ. ტფილისს, რომ ძნელია მისი წარმოდგენა! არც ბებერი, არც ყმაწვილი, არც დედა, არც, მამა, არც ძუძუს-მწოვარი არავინ არ დაუზოგნია ჯალალს. ამ უბედურების დროს რუსუდანი ქუთაისში გაიხიზნა და ტფილისის მცველობა მიანდო ბოცოს შვილებს: მეშნას და ბოცოს. ჯალალმა აიღო ტფილისი, კამბეჩოვანი, შიდა-ქართლი, ზემა-ქართლი (თრიალეთი, კოლა, არტანი, ჯავახეთი), კარნიფოლი (აზრუმი). ეს ქვეყნის უბედურება გაგრძელდა 1229 წლამდის. რაკი ჯალალი დარწმუნდა, რომ ქართვე-

*) ამ დროს ივანე აღარ არის სამხედრო ასპარეზზე: შედგა მონაზნად. მის ადგილზე დაინიშნა მისი შვილი ავაგ.

ლები მას მხარს არ მისცემდნენ, გაბრუნდა ადრი-
ბეჟანისკენ და იქედან ხალიფას სთხოვა შემწეობა
მონგოლების წინააღმდეგ, მაგრამ უიმედოდ დარჩა.
მაშინ შემობრუნდა ისევ ტფილისში და, რაც პირ-
ველად დააკლო, ეხლა შეუსრულა (1229 წ.). ამდროს
მონგოლები მოახლოვებული იყვნენ. შეშინებული
ჯალალის საბერძნეთისკენ გაეშურა. მონგოლები მი-
ჰყვნენ კვალ-და-კვალ (გზაში საღლაც დაქანცულს
ჯალალს დასძინებოდა. ეს ენახა მწყემს და მოეკლათ
1231 წ.). მონგოლებმა გამოიარეს სპარსეთი, ადრი-
ბეჟანი, თავრიზი; აიღეს აზრუმი (1234 წ.), განძა
(1235), ხალათი, ვალაშკერტი, ბარდა, რანი (ყარა-
ბალი), დარუბანდი, ჰერეთი (ქიზიყი), კახეთი, დვინი.
რუსუდანის განკარგულება იყო, თუ მონგოლები
შემოვიდოდნენ ტფილისში, მის მცველს გოქა მხარ-
გრძელს დაეწვა ქალაქი.

მონგოლება 1236 — 1243.

ამგვარად ქართლ-კახეთი დარჩა უმეტოდ. *) მონ-
გოლები, კალიასავით მოედნენ უბატრონო ქვეყა-
ნას, საღაც მათი სრული უფლება და ბატონობა
დამკვიდრდა 1236 — 1243 წლამდე. მათ გაჰყვეს მთე-
ლი კავკასია ოთხ ნაწილად, რომელთაც მართავდა

*) ლაშას შვილი იკონიაშია დასთან და რუსუდანი შვი-
ლით ქუთაისშია.

ჩინგიზის ოთხი ნოინი (მთავარი, ერისთავი) ჭარმა-
ლან, ჩალატარ, იოსებ, ბიჩვის. ამ მდგომარეობაში
იყო ქვეყანა, როცა რუსუდანმა მიმართა რომის პაპს
გრიგორი IX, შემწეობა მოეცა. რუსუდანი თა-
ვის მხრით პირობას აძლევდა, რომ, თუ მომეშვე-
ლები, მე და ჩემი ერთი კათოლიკობას მივიღებთო.
მაგრამ პაპს გარემოება ნებას არ აძლევდა და, შემ-
წეობის ნაცვლად, გამოგზავნა რამდენიმე ბერი კო-
თოლიკობის გასაფრთხილებლად.

შეშინდენ მცხოვრებლები და კლდე-ღრეში, მთა
და ტყეში მიიმაღლენ. მაგრამ, ბოლოს, რომ გაუჭირ-
დათ, გამოვიდნენ და, რუსუდანის ნებართვით, მივი-
დნენ მონგოლებთან და მორჩილება განუცხადეს. მონ-
გოლების სარდლებმა მეტად მოიწონეს ქართველე-
ბის ასეთი ქცევა და მხოლოდ ფიცი მოსთხოვეს,
რომ ერთგული იქნებოდნენ და არ უღალატებდნენ.

რუსუდანმაც უმჯობესად სცნო, ისევ მონგოლე-
ბისთვის მიემართნა, რადგან პაპისგან არავითარი პასუხი
არ მოუვიდა. ამიტომაც თვითონაც განუცხადა მონ-
გოლებს თავისი მორჩილება და მოითხოვა, რომ მისი
შვილი დავითი ეცნოთ საქართველოს მეფედ. ნოინ-
ებმა მიიღეს რუსუდანის თხოვნა და მოიწვიეს მისი
შვილი დავითი წარსაგზავნად*) მანგუ-ყაენთან ყარაყო-
რუმს, რადგან ამ დროს ჩინგიზი გადაცვალებული იყო.

*) საქართველოდან გზავნიდნენ მეფის შვილებს მთავარ-
სარდალთან ბითუსთან. (მთავარ - სარდალი იჯდა ვოლგასთან
ბატონად). ამ ადგილიდან მთავარ - სარდალი გადაგზავნიდა
მეფის-ძეს ყარაყორუმს დასამტკიცებლად.

უმეფობის გამო მთელი ქვეყანა მონგოლებმა გაჰყვეს და, ადვილ მართვისთვის, ჩააბარეს შემდეგ პირებს: ეგარსლან ბაკურციხელს—კახეთი შემახამდე, გრიგოლ სურამელს — ქართლი, თორელს გამრეკელს—ჯავახეთი, ცოტნე დადიანს — სამცხე აზრუმაში, იმერეთი—რაჭის ერისთავს, ვარამ გაგელს — სომხითი. შეწუხდა ქვეყანა მათ მფობელობისგან და მოთმინებიდან გამოსული ქართველობა განდგა მონგოლების წინააღმდეგ „კახთის-თავს“*). ეს შეთქმულება გაუგეს ქართველებს და სასტიკად დასაჯეს.

რადგან ორის წლის განმავლობაში რუსუდანის შვილი დავითი ურდოდან ველარ დაბრუნდა, ჯავრზე ავად გახდა რუსუდანი და გადაიცვალა. ეხლა სულ უმეფოდ შეიქნა ქვეყანა. დიდებულებიც ამრეზილები იყვნენ ეგარსლანზე, თაკილობდნენ მის უფროსობას და მოითხოვეს მონგოლებისგან განეთავისუფლებინათ იკონიის სულტანთან ტყვედ მყოფი დავით სოსლანი. ნოინები დათანხმდნენ, მით უმეტეს, რომ მათ ამდროს მზადება ჰქონდათ სელჯუკის იკონიის სულტნის ყიასდინის (გაიათ-ედ-დინის) წინააღმდეგ, რომელმაც გამოიყვანა ბრძოლის ველზე 400 ათასი მეგრძოლი; ამ ჯარს მოთავეობდა დარდან შარვაშიძე. მონგოლებმა საოცრად დაამარცხეს ყიასდინი (1243 წ.) და გამოსთხოვეს თან დავით სოს-

*) ეს ალაგი ძვეს ასპინძის-წყლის და კახტა-წყალს შუა. ორივე ჩადის მტკვარში ჯავახეთის-მტკვრის ქვემო.

ლანიც. დამარცხებულმა ყიასდინმა მოსცა დავითი და თვითონაც მონგოლების მოხარკე გახდა. ამგვარად, ქართველ დიდებულების სურვილი შეიწყნარეს მონგოლებმა და წარგზავნეს დავით სოსლანი მთავარ-სარდალთან ბითუსთან და იმან გაისტუმრა მანგუ-ყაენთან ყარაყორუმს, რომ მას მეფედ დაემტკიცებინა დავითი. (დავით სოსლანს ეხმარებოდა ყარაყორუმში ტახტის ძიებაში სარგის თმოგველი, დავით ნარინს— ავაგ ათაბაგი). მონგოლებმა დაამტკიცეს ორივე მეფედ 1243 წ.

გამეფდენ: { დავით სოსლან IV—(1243—1269).
{ დავით ნარინ*) V—(1243—1259).

ორივე გაამეფეს მონგოლებმა, მაგრამ ქვეყანას ახალი ბეგარა დაადვეს: მეფეებს უნდა გამოეყვანათ ყოველ წლივ 10 კომლზე ერთი მეომარი, და აქედან შესდგა 90 ათასი ჯარის კაცი. ამ ჯარით მეფეები უნდა გაჰყოლოდენ მონგოლებს იქ, სადაც მათ გაიწვევდენ უკანასკნელები სალაშქროდ. ომის დროსაც ქართველები წინა რაზმში უნდა მდგარიყვნენ. არც ამას აკმარეს ქვეყანა: ულუ-ყაენის ბრძანებით 1254 წელს მთავარ-სარდალმა ბითუმ გამოგზავნა აქწერელი არღუნი, რომელმაც ასწერა ქართლ-კახეთი და დანიშნა გადასახადი კაცის სულოზე, საქონელზე,

*) ნარინ ნიშნავს მონგოლურ ენაზე გონიერს.

ყანაზე, ვენახზე, ხეზე.*). ამან მეტად დააღონა ქვეყანა. ამას გარდა ჯარს ხარკი ქვეყნისგან უნდა მოსცემოდა და, სხვათა შორის, ათასის თავს—ყოველდღე ერთი ცხვარი და ცხენზე სამი კაპეიკი უნდა მიეღო. დაუბეგრავი დარჩა მხოლოდ სასულიერო წოდება. ამ გარემოებით, რასაკვირველია, ყველა უკმაყოფილო იყო. დავით სოსლანმაც ამიტომ ძალა-უნებურად მიიღო მონაწილეობა ბაღდადის აღებაში 1258 წელს ულუ-ყაენის**) დროს. ქართველ მეფეების წინამძღოლობით მონგოლებმა აიღეს ეგვიპტე, სირია და მესოპოტამია.

მონგოლების ხანგრძლივმა და განუწყვეტელმა ომმა, ჩვენგან ჯარების გაყვანამ და მათმა შენახვამ უკიდურეს მდგომარეობამდის მიიყვანა ქვეყანა. ამ სულით და ხორციით ტანჯვას ვერ შეურიგდა ულუ-ყაენისგან შეძულებული დავით ნარინი და ამიტომაც, როდესაც ის დატყვევებული მიყავდათ ბარდაში, ნახჭევნიდან გაიპარა და გადავიდა იმერეთში. იქ დიდის სიამოვნებით მიიღეს დავით ნარინი და 1259 წ. იმერეთის მეფედ აღიარეს (+1286). დანარჩენმა ქართველებმა (როდესაც ისინი იყვენ ჯავახეთში) მოახდინეს შეთქმულობა მონგოლების წინააღმდეგ. შეთქმულობას მოთავეობდა დავით სოსლანი და დიდე-

*) ამ კანონის შესრულებისთვის დასტევა არღუნმა ვინმე სპარსელი აზიზი, რომელმაც ერთობ შეაწუხა ქვეყანა.

**) მანგუს შვილი.

შულები. სამწუხაროდ, ეს საიდუმლო გამომჟღავნდა: ულუმ გამოგზავნა 20 ათასი კაცი მათდა დასასჯელად და სარდლად უჩინა არლუნი. მოხდა შეტაკება „შოლისპირს“ (ზემო-ქართლშია). ქართველ ჯარს მოთავებოდა ამ ბრძოლის დროს სარგის*) ჯაყელი. დამარცხდენ ქართველები. მაშინ სარგისმა ურჩია დავითს, იმერეთში გადასულიყო, რომ არა ვნებოდა რა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ყენი და დავითი შერიგდენ, ამიტომ დავითი გადმოვიდა იმერეთიდან, მხოლოდ იმ პირობით-კი, რომ ყენთან მიეღო მონაწილეობა ომში ყოველ მის მტრის წინააღმდეგ**). ამას გარდა მეფემ მოსთხოვა, ყენს გადაეცა მისთვის ხოჯა-აზიზი სპარსელი, რომელიც არლუნისგან იყო დადგენილი ქართლ-კახეთში ხარკის შესაკრებად და რომელიც მეტად აწუხებდა ქვეყანას. ყენმა აუსრულა. დავითმა სიკვდილით დასაჯა ქვეყნის შემაწუხებელი აზიზი.

გავიდა დრო. მონგოლების მთავარ-სარდალი ბითუ გზავნის თავის შვილს ბერქას დარუბანდიდან ულუ-ყენის წინააღმდეგ. დავითი და სარგისი ებრძვიან ბერქას და ემბრობიან ულუს. ბერქა დამარცხდება და გარბის. ამ დახმარებისთვის ორივეს

*) რვაათას კაცით.

***) დავითს სოსლანს ყავდა პირველი ცოლი ჯიგრა-ხათუნ უშვილო. მეორე ოსეთის მთავრის ასული ალთუნ, რომლისგან მიეცა გიორგი და მესამე—ავაჯ ათაბაგის ქვრივი გვანცა, რაჭის ერისთავის კახაბერის ქალი, რომლისაგან შეეძინა დიმიტრე.

დიდი პატივმცემელი შეიქნა ყენი. სხვათა შორის, ულუყენმა მიუბოძა სარგისს ბასიანი და კარნიფოლი. ამ გარემოებამ დავითი ექვში შეიყვანა, რად აძლიერებს ჩემს ქვეშევრდომსო. ეს შეცდომა რომ მონგოლებმა შეიტყვეს, გაასწორეს, მაგრამ დავითს ეს მოუფიქრებლობა და მოუზომველობა უფრო ძვირად დაუჯდა! დაიბადა შური და მტრობა დავითს და სარგისს შუა. მათი უკმაყოფილება იქამდის მივიდა, რომ დავითმა სარგისი დაატყვევა! მხოლოდ დიდებულებმა და აბალა (ულუსშვილი) ყენმა განათავისუფლებინეს შეფეს ეს ღირსეული კაცი. ამავდროს უხედავთ ჩვენ მეორე გაძლიერებულს დიდებულს სადუნ მანკაბერდელს, რომელიც ფლობს კარს (ყარსი) და მის მიმდგომ ქვეყანას (კარისს).*)

ეს ის დროა, როცა გაზვიადებული რაჭის ერისთავი კახაბერი იწვევს მონგოლებს (აბალას დროს). მიიღონ იმერეთი თავის ხელქვეშ (არ უნდოდა დავით ნარინს დამორჩილებოდა). კახაბერის წყალობით ორჯელ დაარბიეს და გაცარცვეს იმერეთი. მონგოლებისთვის ასეთი ჩვენი გაცალკეება, რასაკვირველია, მეტად სასიამოვნო იყო, რადგან ყველა ეს ხელს უწყობდა ჩვენში მათგან შურის და მტრობის გავრცელებას და გაძლიერებას, რომ მით უფრო თამამად და ფრთა შესხმულად ემოქმედათ.

*) ისე გაძლიერდა სადუნი, რომ შეერთო ცოლად დიმიტრი თავდადებულის და თამარი.

დიმიტრი ჯაფარიძის-მე თხზულებული (1273—1289) მეფე ქართლის

„ქართლის ცხოვრებით“, დიმიტრი იყო ახოვანი, მზნე, შვენიერი, სრული მხედარი, მოისარი და ღვთის მოყვარე.

ამ დროს მძვინვარებს აბაღა - ყაენი. დიმიტრი ჯერ მცირე წლოვანია და მის მაგიერ ქვეყნის მმართველად შეიქნება, ყენის ნებით, სადუნ მანკაბერდელი. სადუნ მანკაბერდელი, მართალია, ძლიერი დიდებული იყო, მაგრამ ფიქრადაც არ მოსვლია დიმიტრის ორგულება. როგორც კი დაფაჟკაცდა დიმიტრი, სადუნმა შეკრიბა წარჩინებული ქართველები, თან დიმიტრი წაიყვანეს და წავიდენ აბაღასთან, რომ მას დაემტკიცებინა ასაკში მოსული დიმიტრი მეფედ. იმანაც აუსრულა ქართველებს თხოვნა და ამგვარად 1273 წ. იკურთხა ქართლის მეფედ დიმიტრი და მიიღო ყენისაგან მთელი აღმოსავლეთი სამცხის გარდა, რომელსაც ფლობდა სარგის ჯაყელი. (დიმიტრის კურთხევას აღარ დაესწრო ათაბაგი სარგის ჯაყელი. ეს მეორე ნიშანია იმის, რომ იმერეთს გარდა აქაც იბადება აზრი განცალკევების, რომელიც სისრულეში მოვა ბექას *) დროს.

აბაღა ყაენის დროს მოხდა გალაშქრება ეგვიპტეზე, სადაც მიწვეულ იქმნა დიმიტრიც. რადგან

*) სარგისის შვილია. ბექა ფლობდა ტაშის კარიდან მოყოლებული კლარჯეთს და ჭანეთს აზრუმამდის.

ქართველობა მონგოლების ომებში წინა-რაზმში იბრძოდნენ ყოველთვის, ამიტომ ან უნდა გამწყდარიყვნენ, ან უნდა გაემარჯვნათ. დიმიტრიც გაემგზავრა ქართველ ჯარით და მონგოლების ჯარით ერთად. მონგოლების ჯარს მოთავეობდა ყეენის ძმა მანგუ-დემურ. თუმცა დამარცხდა ქართველობა და მონგოლებიც, მაგრამ მონგოლები მაინც გაცეცხული იყვნენ ქართველების ვაეკაცობისგან. ამიტომაც მაინც დიდი ნდობა და მადლობა გამოუცხადა ყეენმა დიმიტრის და ბექას*). (სარგისი და ბექა მაშინ ისეთ მღვდმარეობაში იყვნენ, რომ ემორჩილებოდნენ დიმიტრის და მსახურებდნენ ყაენს).

ამდროს იმერეთში ხდება შემდეგი: გაძლიერებულმა რაჭის ერისთავმა კახაბერმა ცბიერულად შეინანა თავის ლალატი მეფესთან. დავითმაც აპატივა წინანდელი მისი მოქმედება, მაგრამ შეცდა: კახაბერს შერიგებით უნდოდა, უფრო ადვილად ჩაეგდო ხელში დავითი და ყეენისთვის მიეყვანა ტყვედ. მეფემ შეუტყო ეს ლალატი და სიკვდილით დასაჯა მოლალატე ერისთავი. აქაც ვხედავთ, რომ ითესლება განცალკევების ღვარძლიანი აზრი.

საზოგადოდ მონგოლების გავლენამ ზნეობით ერთობ დასცა ქართველობა: ისინი მიჰყვნენ მონგო-

*) ამ დროს დიდი ყურადღება დაიმსახურეს ქართველებმა: ქართველები იაკობი და იოანე ელჩად წარგზავნა აბულამ ევროპაში პაპა იოანე XXI, ფილიპე შვენიერთან და ინგლისის მეფესთან.

ლებს და ყველაფერში მათ ბაძავდენ: მეფეები და დიდებულები ირთვენ რამდენიმე ცოლს: ამ საქციელს ვერ ასცდა ვერც დიმიტრი *) და ვერც მისი სადუნე. რასაკვირველია, ეს ცუდი იყო ქრისტიანობისთვის. მონგოლებს მათი კანონი ამის ნებას აძლევდა და ჩვენ-არა. ამ გარემოებას ხალხის თვალში ცუდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ზურყევდა სარწმუნოებას. მონგოლებსაც ეს უნდოდათ: ამას გარდა ისინი ნერგდენ და ავრცელებდენ შურს მეფეებს და დიდებულებში, რომ მით მათ უფრო ადვილად ემოქმედათ ჩვენში. ამგვარად, დიმიტრი, რომელიც წინეთ მეტად ღვთის-მოსავად ითვლებოდა, ღამით ადგებოდა და ქალაქს ჩამოივლიდა, არის სადმე ღარბი და უღონო, რომ ხვალ შემწეობა მივცეო, დღეს საერთო გარყვნილ ტალღის მორევში გადაეშვა. — დიდი მოღვაწეები ნიკოლოზ კათალიკოსი, მის შემდეგ აბრაამ კათალიკოსი, პიმენ სალოსი გარეჯელი **), ანტონი — ყველა ესენი ხმა მალლა ღალადებდენ ზნეობის დაცემის წინააღმდეგ; ამხილებდენ მეფეს და დიდებულებს, მაგრამ მათი ხმა იყო „ხმად-ღალადებისა უდაბნოსა შინა“: არვინ შეისმინა!

მოკვდა ქართველების მომხრე აბალა-ყენი და დაჯდა მის მაგიერ ყენად მისი ძმა აჰმად-ყენი, რომ-

*) პიმენ სალოსი ცხოვრებდა ბელაქანში. მან შოაქრისტიანა მთიულები, ლეკები, თუშები და დიდოელები.

***) დამიტრის ყავდა ცოლად ტრაპიზონის იმპერატორის ქალი, თათრის ქალი და ბექას ქალი ნათელა.

მელიც, ამბობენ, თურმე, წინეთ ქრისტიანულად იყო მონათლული, მაგრამ ეხლა კი ქრისტიანების წინააღმდეგეც შეიქნა და მაჰმადიანებისაც. ამიტომაც შეითქვენ ნოინები. მათ მოთავედ გახდა მისი შვილი არლუნი (ქრისტიანების მფარველი და მაჰმადიანების მდევნელი) და აჯანყდენ. გაიმართა ომი მამა-შვილს შუა. დიმიტრი მიემხრო აჰმად-ყაენს. დამარცხდა მამა და მოიკლა. არლუნმა ყველა მოწინააღმდეგე ნოინები და მტერი გააწყვეტინა. მოკლეს ბუღა ნოინიც, რომელიც იყო დიმიტრის მზახალი და მისი მფარველი ყეენტან და რომელზედაც ბუღას დიდი გავლენა ჰქონდა. ჯერი მოდგა დიმიტრიზედაც, რომელსაც ეჭვის თვალით დაუწყო ცქერა ყეენტან შეთქმულობის შემდეგ და რომელშიაც სწამებდა მონაწილეობას. ამიტომაც დაიბარა ურდოს (მულანს) მეფე და, მრავალ გადასავალის შემდეგ, თავი წაჰკვეთეს 12 მარტს 1289 წ. მეფეს თან ახლდა მისი მცირე-წლოვანი შვილი დავითი, რომელსაც ეგვე სატანჯველი მოელოდა, მაგრამ ნოინმა მოსე ტაჩარმა იპატივა მეფის შვილი: წაიყვანა და შვილივით ზრდიდა და უვლიდა დაობლებულ დავითს. დიმიტრის მაგიერ მეფედ დანიშნა არლუნმა იმერეთის მეფის დავით ნარინის შვილი ვახტანგ II (1289.—1292 წ.)*).

***) ვახტანგის დროს ჩამოვიდენ რომის პაპისგან ნიკოლოზ II-სგან გამოგზავნილი ბერები ქართველების გასათრანგებლად. მათ მოთავეობდა იოანე ფლორენციელი.

გიორგი V დიმიტრას-მე ბრწყინვალე (1318—1346)
შეფე ქართლისა

თამარიდან გიორგი მეფემდი განვლო თითქმის ასმა წელმა. ამ დროს განმავალობაში არ მოუსვენია მრავალ ტანჯულ საქართველოს: ჯერ ხვარასნის სულ-ტანმა ჯალალედინმა და მერე მონგოლებმა ერთიანად დასცეს დიდებულ ბაგრატიდების და თამარისგან აშენებული სამეფო როგორც სულით, ისე ზნეობით. მონგოლებმა კარგად იცოდენ, ვისთან ქონდათ მათ საქმე, და ამიტომ ისეთ გზას დაადგენ, რომ დაეგლიჯათ ქვეყანა და ერთ ძლიერ ქვეყნისგან შეედგინათ რამდენიმე პატარა სამეფო და შიგ ეთესლათ და ენერგათ შური და მტრობა, რომ მით უფრო ადვილად ემოქმედათ თავის პირად ინტერესისთვის. ეს ასეც მოხდა: ჯერ საქართველოში დასვეს ორი მეფე 1243 წელს. მათივე წყალობით 1259 წ. ერთი დაჯდა ქართლში და მეორე — იმერეთში. ამ დაყოფამ გააზვიადა ერისთავებიც და დიდებულებიც: მეტი ღონე, ურჩობა და სიამაყე მიეცათ; მაგალითად, დიმიტრის კურთხევის დროს არ მოვიდა სამცხის ათაბაგი სარგის ჯაყელი, რაჭის ერისთავი კახაბერი თავის თავს მეფედ თვლიდა. სვანეთის, გურიის, ოდიშის აფხაზეთის ერისთავები თავს აღარ იღრეკენ მეფის წინ. პანკისის ერისთავი თორღულდი აღარ ემორჩილება დავით სოსლანს*). ამას

*) ამ დროს დავით სოსლანი ომში იყო და მის მაგიერ ქვეყანას განაგებდა მეფის მეწლე ჯიქური.

გარდა მონგოლების ყეენები ყოველ მეფესთან ნიშნავდენ ჯაშუშებს, რომ ქვეყანა და მეფე ალაგმული ყოლოდათ. ამ დაქსაქსულობას მოყვა ზნეობით დაცემა: შემოვიდა მაღალ წოდებაში მრავალკოლიანობა, რამაც ერთიანად გაათახსირა. ერთი ზნეობით.—ჩვენმა სისუსტემ მთიულეებიც კი ააყაყანა: ქვეყნის რიდი დაჰკარგეს. ამ „შავ-დროს“ გიორგი მცირე წლოვანი იყო და იზრდებოდა თავის პაპის სახლში ბექასთან. ბევრის ქირის და ვარამის მნახველს და გამგონეს გიორგის დედის ძუძუსთან ერთად თან შეზრდილი ჰქონდა ნათელას და ბექას წყალობით ქვეყნის კვნესა და მწუხარება. ეს მდგომარეობა მას ღრმად ჩაენერგა მის ნორჩს გულში*).

მართალია ერთობ ღვარძლიანი და ეკლიანი გზა ედვა წინ, მაგრამ მახვილ-გონიერი და შორს მჭკრეტელი მეფე არ შეუშინდა ამას. მან თავისი ჰკუა, კოდნა და გამოცდილება მოიხმარა ისე, როგორც ღროს შეეფერებოდა. ქვეყნის გაერთიანებას და წარმატებას მის აზრით, სულ ერთი იყო, რა საშუალებითაც კი მიაღწევდა. ამიტომაც ზოგს იმორჩილებდა ტკბილ სიტყვით, ზოგს—მოყიდვით, ზოგს—რისხვით და ზოგსაც—ხმლით. მაგრამ ყველას ამას

*) მის მცირე წლოვანობის გამო ქვეყანას განაგებდა ბექა. ამ ხანაში იმეფა გიორგიმ 1299—1301; მაშინ ის ყენმა გადააყენა და მეფობა მისცა მის ძმას 1301—1308; 1308 მეფობა მისცა ყენმა გიორგის ძმისწულს გიორგი VI და გამგუდ დაუნიშნა გიორგი V, როცა გიორგი VI მოკვდა, მხოლოდ მაშინ ეღირსა გიორგი V მეფობა.

შერებოდა ფრთხილად, აუჩქარებლად, გონიერად. ამ დროს ჩვენი მტრები იყვნენ: ოს-მთიულები, დიდებულები და მონგოლები. ამიტომ ჯერ მთიულებს და ოსებს მიჰყო ხელი: გააგდო ოსები გორიდან, სადაც დაბანაკებულ იყვნენ და ბატონობდნენ; შევიდა ოსეთში და მათი ციხე-სიმაგრეები მიწასთან გაასწორა, დაიმორჩილა და მოხარკე გახადა. შეუკრა გზები საქართველოსკენ და ყველა ამ ადგილებზე მცველები დააყენა. ამ გვარადვე შელაგმა არაგვის და ქსნის ხეობის თვით-მნებელობა და დაუდგინა „სამართალი“. ნოინებშიაც დადგა ამდროს ზნეობით განხრწნის ხანა: მოკლეს თავისი ყენი აბუსაითი და ქვეყნები ერთმანეთში გაინაწილეს. ერთმა დაიპყრა სპარსეთი, მეორემ — ხორასანი, მესამემ — მცირე-აზია და სხვ. ამ ახალმა მპყრობელებმა დაუწყეს ერთმანეთს ომი თავის გაძლიერებისთვის. ამით ისარგებლა გიორგიმ, შეებრძოლა ქართლ-კახეთში მყოფ მონგოლებს, დაამარცხა და გაჰყარა საზღვრიდან.

ეს რომ გაათავა, ხელი მიჰყო დიდებულებს: გაუმართა ერთხელ ნადიმი დიდებულებს ცაგზეჯროცა დიდებულები სიამოვნების და ოცნების მოკრევში ცურავდნენ, დაეცა მეფის ბრძანებით ჯარი, ყველა ურჩი გაწყვიტა და მათ ადგილებზე ღირსეული პირები დაადგინა.

ასეთი გაძლიერება და მტრების მოშორება კარგს არას უქადდა რანის, მოვაკანის, შირვანის მონგოლებს და ლეკებს. ეს მეფემაც კარგად იცოდა და,

სანამ ისინი შემოვიდოდენ ჩვენს საზღვარში, თვითონ მიეგება იქეთ. დაამარცხა ყველა, დაიმორჩილა დარუბანდამდის და ყველა დახარკა.

ამ დროს იმერეთში უწყესოებაა: აღარ ემორჩილებიან მეფეს ერისთავები და ერთმანეთში განუწყვეტელი ომი აქვსთ. ამით ისარგებლა გიორგიმ და გადავიდა იმერეთში. შეშინებული მეფე ბაგრატი და ერისთავები*) დამორჩილდენ და ტახტი გიორგის დაულოცეს. გიორგიმ იმერეთის ტახტის ნაცვლად მისცა ბაგრატს შორაპნის ერისთავობა 1330 წელს. აქედან გადავიდა გიორგი სამცხეს**); დაიმორჩილა ეს მხარე, დაადგინა ერისთავები არტაანს, წუნდას. ამას მოყვა კლარჯეთის შემოერთება. აქაც გიორგიმ დანიშნა ერისთავები სპერს, კალმახს, არტანუჯს.

ერთხელ კიდევ მოინდომეს შემოსევა მონღოლებმა რანიდან, მაგრამ მკვირცხლმა გიორგიმ დროზე შეუტყო და საზღვრიდან მოიშორა.

არ მოისვენა მხოლოდ მკვირ-აზიის სულტანმა ორხანმა, რომელიც შემოიჭრა კლარჯეთში, მაგრამ ბოლოს ისიც დამარცხდა და გაშორდა საზღვრებს.

*) დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე და სვანეთის ერისთავი.

***) ამ დროს მოკვდა სარგის II ათაბაგი (+ 1334 წ.) და გიორგიმ ათაბაგობა მიუბოძა მის შვილს ყვარევარე I (+ 1361). შესანაშნავი იყვნენ ათაბაგები: ბექა II (+ 1391) და აღბულა (+ 1451): მათ დასწერეს „სამართლის წიგნი“.

ასე გააერთიანა გიორგიმ თამარისეული საქართველო და ისევ ძველ საზღვრებში ჩააყენა. დავით აღმაშენებელივით, მანაც მოახდინა სასულიერო კრება, რომელმაც გაწმინდა ეკლესია ყოველ უღირს პირებისგან და წესიერება შემოიტანა მის გამგეობაში მას მიაწერს ისტორია „ძეგლის-დებას“, რომელიც შეეხება დაცემულ ზნეობის გასწორებას და ქვეყნის ერთგულ სამსახურს.

გიორგიმ ააშენა ცულრულაშენის და პითარეთის საუცხოვო გუმბათიანი საყდრები; განაახლა დმანისი*) და ზედ მიაშენა საუცხოვო კარის-ბჭე, შემკული ჩუქურთმებით. მის დროს მოღვაწეობენ საზოგადო ასპარეზზე კათალიკოსი ევთიმე და მერე — ბასილი, რომელთაც დიდი მონაწილეობა მიიღეს კრებაზე ეკლესიის გაწმენდის შესახებ. გიორგიმ ტახტი გადასცა თავის შვილს დავით VII.

ბაგრატ V დავითას-ძე (1360—1395) დიდა.

დიდებულად შეასრულა თავის მოვალეობა ქვეყნის წინაშე გიორგი ბრწყინვალემ და ეგვე დაუდვა ანდერძად თავის შვილს დავითს, რომელმაც სავსებით გაამართლა მამის ანდერძი და ქვეყნის სიყვარული დაიმსახურა. 14 წელიწადი ედგა დარაჯად ქვეყანას და ამხნის განმავალობაში არვის ნება არ

*) დმანისშია დასაფლავებული ვახტანგ III (1301—1307) დიმიტრის - ძე.

ქონდა, და არც გააბედვინებდა, მისი სახელი შე-
ელახა. ასე დაცული და გამაგრებული—გამტკიცე-
ბული გადასცა მან თავის შვილს ბაგრატ V.

დიდი გავლენა იქონია მონგოლების მფლობე-
ლობამ საქართველოში, რომელიც ქვეყნის კეთილ-
დღეობას ძირს უთხრიდა. ეს იყო ერისთავების სურ-
ვილი განზე გამდგარიყვენ, საქვეყნო საქმის წინააღ-
მდეგ წასულიყვენ და, მაშა სადამე, ქვეყანა დამხო-
ბილიყო. — ამის საბუთს ბევრს ვხედავთ გიორგი
ბრწყინვალის დროსაც და უფრო ადრეც. ამ სამწუ-
ხარო აზრმა ბაგრატის დროს უფრო მეტი ფრთა შეისხა.
ეს იმის ნიშანი იყო, რომ მეტად ჰქონდა დიდებუ-
ლებს გამჯდარი ძვალ-რბილში ურჩობა, თავმოყვა-
რეობა, უფლების მოყვარეობა; ერთი სიტყვით პი-
რადი ინტერესი სჭარბობდა საქვეყნო ინტერესს.
რაკვირველია, ეს მონგოლების გავლენაც იყო, მაგ-
რამ ჩვენი შეუგნებლობა და გამოუცდებლობა კი—
უფრო მეტი. ბაგრატის დროს პირველი ნაბიჯი ურ-
ჩობის გზაზე გადადგა სვანეთმა: ერისთავმა ვარდან-
ნიძემ შემოიკრიბა ჯარი, ჩამოიჭრა იმერეთში, დაარ-
ბია, ვაცარცვა, დასწვა*) ქუთაისი და გაბრუნდა
უკან. მალე ბაგრატი იქვე გაჩნდა ჯარით; შეესია
სვანეთს, ურჩი მოსპო, ციხეები და სიმაგრეები ხელში
ჩაიგდო, ერისთავი ვარდანნიძე დაატყვევა და მის მა-
გიერ ერისთავად დანიშნა გელოვანი; ვარდანნიძეს
მისცა საერისთავოდ გურია.

*) (1361 წ.).

თურქებმა რომ შეიტყვეს, მეფე მთაშიაო, შე-
მოიპრენ სამცხეში და დაუწყეს რბევა. ქორივით
„გადმოფრინდა“ ბაგრატი ფერსათის მით, დაეწია
მტერს არეზის ნაპირზე და ისეთი დღე დააყენა, რომ
სანანებლად გაუხადა. აქედან გამარჯვებული გაბ-
რუნდა სამცხეს (1361). ამ დროს გადაიცვალა ათა-
ბაგი ყვარყვარე I. ბაგრატი მის ადგილზე დანიშნა
მისივე შვილი ბექა (+1391). გადაიცვალა იმერე-
თის მეფედ ყოფილი შორაპნის ერისთავი ბაგრატი
და მის მაგიერ მეფემ დანიშნა ერისთავად ბაგრატისვე
შვილი ალექსანდრე. გაიარა 14 წელმა და ქვეყანა
მოსვენებაში იყო. აღმოსავლეთით საზღვრავს ქვე-
ყანას კასპიის — ზღვა, დასავლეთით — შავი-ზღვა,
ჩრდილოეთით — სკვითია. ჩანი, მოვაკანი (შაქი-
შირვანი) და დვინი (ერევ. გუბ.) მორჩილებენ და
ხარკს აძლევენ გიორგის*).

ამ დროს (1375 წ.) გაძლიერდა შუაგულ აზი-
აში კაცობრიობის ახალი მტერი მონგოლების მთავ-
რის თარგაისძე ლანგ-თემური, რომელმაც დაიპყრა
თურქეთი, ინდოეთი და სპარსეთი. — ბაგრატი და-
იწყო ციხეების მაგრება და გაამრავლა ლაშქარი,
რომ ყოველ შემთხვევისთვის მზად ყოფილიყო. ლანგ-
თემურმა რომ სპარსეთი აიღო, გამოეშურა საქარ-

*) გადაიცვალა დედოფალი კლენე 1366 წ. და ბაგ-
რატი შეირთო ტრაპიზონის იმპერატორის მანუელ III ასული
ანნა.

თველოსკენ; კარი აიღო და იქ დაიზამთრა, რომ გაზაფხულზე ჩვენსკენ წამოსულიყო. ამ დროს უღალატა ბაგრატს ათაბაგმა ბექამ და მტერს მიემხრო. ბექას ლალატით ლანგ-თემური აღტაცებაში იყო და უბრძანა კიდევ მთელ სამცხეს, აღარ დამორჩილებოდა ბაგრატს. ბაგრატი იცოდა მტრის სიმრავლე და შებძოლება ვერ გაბედა „საზღვარს გარე“. რაკი ზურგი გაიმაგრა ლანგ-თემურმა, წამოიწია წინ. ყოველი ფეხის გადმოდგმა მტერსაც ძვირად უჯდებოდა და დამხვდომსაც, მაგრამ არც ერთი არ შეაშინა ამ გარემოებამ. ექვს თვეს გაგრძელდა ეს საშინელი და სისხლის მღვრელი ომი. ცეცხლმა და მახვილმა მოაჯვა მთელი არე ტფილისამდი. თანამედროვეები ამბობენ, რომ ასეთი წინააღმდეგობა თემურისთვის არ გაუწყვია არც ჩინეთს, არც ქაბულს, არც ბუხარას და არც სპარსეთსო. ბოლოს მოატანა ტფილისს. გამაგრდა მეფე ციხეში, მაგრამ მტარვალმა აიღო ტფილისი, და მეფე დედოფლიანად დატყვევებული შეიქნა 1387 წ. ციხეში ლანგ-თემურმა თავისი ჯარი შეაყენა და აქედან შეუსია ჯარები ქართლს. ჯარებმა დაარბიეს, მოაოხრეს ქვეყანა: ცეცხლი და მახვილი მოედვა ქვეყანას. დასწვეს „ქვათა-ხევი“. გადავიდენ აქედან რუისს და მისი დიდებული ტაძარი მიწასთან გაასწორეს. ამ საშინელების შემდეგ მობრუნდენ ისევ ტფილისში.

განცვიფრებაში მოყავდა თემური ბაგრატის ქცევას და შეხედულობას: ის იყო ტანით ახოვანი, ჰაეროვანი (შვენიერი), მკლავით—მამაცი და სულით—

მხნე. იყო მეტად დარბაისელი. მისმა შეხედულობამ შეიპყრა თემური, რომელმაც ურჩია კიდევ ბაგრატს მიეღო მაჰმადიანობა, თუ უნდოდა სამეფოს დაბრუნება, მაგრამ ბაგრატი არ დათანხმდა.

თემურმა დაიპყრა შაქი, შირვანი, ლეკეთი, და შაქ-შირვანში თათრები დაასახლა. გაიარა ყარაიასი, გადავიდა მაზანდერანში და ისიც დაიმორჩილა. — ამ დროს განუდგება ბაგრატს იმერეთი, მაგრამ გიორგი ბაგრატისძე გადავა ჯარით, დაამარცხებს და ალთაგშავს მას. ქვეყნის გარემოებამ მეფე ერთობ დაათქირა და გონებაში ჩავარდა: ბოლოს მიმართა ისევ უკანასკნელს საშვალებას: მივიღებ მაჰმადიანობას, მაგრამ გარეგნობით, ოღონდ ქვეყანას ვუშველოვო.

განუცხადა თემურს თავისი სურვილი ბაგრატმა. თემური სიხარულით ცას ეწეოდა რადგან იმედი ჰქონდა, ასეთი მოკავშირე ადვილად გაამაჰმადიანებდა ქართველობას და მაშინ საქართველოც მისთვის უშიშარი იქნებოდა. ამიტომ თემურმა განათავისუფლა ბაგრატი, რომელმაც გამოსთხოვა მტერს 12 ათასი რჩეული მეომარი, ვითომდა, მის სურვილის მისალწევად. თემურმაც მოსცა 12 ათასი საუკეთესო მეომარი კაცი და გამოისტუმრა. ბაგრატი, მინამ თვითონ გამოეშურებოდა ჩვენსკენ, იღუმალ აცნობებს თავის შვილს გიორგის: „მომეგებე ჯარით ხრამის კიდეზე ხუნანის პირდაპირ ღამით“. გიორგიმ შემოიკრიბა ჯარი, დაესხა და ორივე მამაშვილმა ერთიანად გაჟლიტეს თემურის რჩეული რაზმი. აქედან გამოეშურენ ტფი-

ლისისკენ. აიღეს და გააგდეს მონგოლები ტფილისის ციხიდან (1393 წ.).

თემურს რომ ეს ამბავი მიუვიდა „სულით იშთვებოდა და შურით განიხერხებოდა“, მაგრამ ზამთარი იყო და შედგა. გაზაფხულზე წამოვიდა „ზღვის-ქვიშაზე უმრავლეს“ ჯარით: „ზარის რეკა, საყვირი, დაბდაბი და ბუკების“ ტკრციალი რაღაც საშინელებას და უბედურებას უქადდა ქვეყანას. ბარდასთან მტერმა მტკვარზე ხიდი გასდვა და ჯარი მარცხენა ნაპირზე გადმოიყვანა. ბაგრატის ბრძანებით ხალხი მთაში დაიხიზნა. გამოვიდა თუ არა მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, შაქი-შირვანი მაშინვე მას მიემხრო. არ შეუშინდენ მტერს მარტო მამა-შვილი: ეკვეთენ გაათფრებული მტრები ერთმანეთს. საშინელის კალმით აგვიწერს თანამედროვე ამ ომს! „მათი ცხენის ნატერფალისგან გზა აღარ ჩანდა! მათის შეჯახებისგან მიწა იძვროდა! მათის კიჟინისგან და აბჯრის ზათქისგან და ცხენების ქაქანისგან აღარათფერი აღარ ისმოდა“. ისე ირევოდენ ქართველები მტრის გუნდში, როგორც ვეფხვი ცხვრის ფარაში. გაოცებული იყო თემური: ჯერ არსად არ შევხვედრივარ ამათთანა თავ გამოდებულს და გაათფრებულ მეომრებსაო! და მართლაც, ისე „ანქრევდენ მტერს“, როგორც შევარდენი კილყავს. „მათი ისარი იყო მკვეთრი, ხმალი მფეთებელი და ოროლი მხეთქებელი! ეს საშინელი და საზარელი სურათი მოგაგონებს ძველ ზღაპრულ გოლიათებს და მათს შეხეთქებას“.

შეკრთა მონგოლების ურდო და მიდრკა გასაქცევად. თემური ცეცხლად გადაიქცა, განიწირა თავი და გაქცევას სიკვდილი არჩია. ამიტომ წინა რაზმს უკან სხვა რაზმი დაუყენა, რომ გაქცეული მაშინვე მოეკლათ. ეს უკანა ჯარი შესდგებოდა ისეთ ხალხისგან, რომელსაც მონგოლები ჟამივით სძულობდნენ. დანარჩენი ჯარი თემურმა გაყო ორ დასად: როცა ერთი იბრძოდა, მეორე ისვენებდა. მონგოლებს ამის შემდეგ ერთილა დარჩენოდა: ან სიკვდილი, ან გამარჯვება. ასე მოაწყო თემურმა თავისი ჯარი, იშიშვლა ხმალი, ერთი საოცარის ველურის ხმით უყივლა თავის ლაშქარს და გადავარდა წინა რაზმში. სიბრაზისგან თემურს თვალეებში სისხლი შემოადგა. ჭანგრძლივმა ბრძოლამ და ხმლის ტრიალმა მოქანცა ბაგრატის ჯარი და მაშველი სხვა კი არ საით იყო. ამიტომაც ზღვასავით მოსულ მტერს ველარ გაუმაგრდა და მიენდო ციხე-სიმაგრეებს. მოჰყვა უკან მტერი კვალ-და-კვალ და, რაც ნახა, ყველაფერი მიწასთან გაასწორა (1394 წ.).

როცა გაძლა ჩვენის სისხლით, გაბრუნდა ყარაბაღს. ბაგრატმა აოხრებულს და გავერანებულს ქვეყანას დაუწყო მოშენება და მოლონიერება: განაახლა ასევე ციხე-სიმაგრეები და გაფანტული ნაწილებიც შემოიერთა.

ბაგრატმა ცხადად დაანახა მტრებს, თუ რა დიდი საქმე შეუძლია კაცს ქვეყნისთვის, თუ ის ღირსეულად წინამძღოლობს ერს და თან ამავე დროს მას

ერის ერთობაც შესწევს. ამიტომ გატაცებით აქებენ მას არაბების ისტორიკოსები *), როგორც „მხნეს, მამაცს, უშიშარს, შემმართველს, ქვეყნისთვის თავდადებულს და შვენიერს“.

გიორგი VII ბაგრატიის მე (1305 — 1407).

ბაგრატის შემდეგ ავიდა საქართველოს ტახტზე მისი შვილი გიორგი VII. ტახტზე ასვლის თანავე თემურმა შემოაუთვალა გიორგის ყარაბაღიდან: მოდი ჩემთან, მორჩილება გამომიცხადე და არას გავნებო. გიორგი ვერ დათანხმა ამ მიწვევაზე, რადგან იცოდა კარგად, რასაც ნიშნავდა მისი „მოდი“. ამიტომაც შეუთვალა: ხარკს მოგცემ და მეკი ვერ მოვალო. ხარკის მიცემით გიორგი თქრობდა, იქნება მტარვალის გული მოღბეს და ქვეყანას ჩამოესხნასო, მაგრამ არ ისმინა თემურმა და შემოვიდა მესამედ. მართალია, პირველ შეჯახებაზე გაიმარჯვეს ქართველებმა, მაგრამ ბოლოს სძლია სიმრავლემ. ქართველებმა იბრუნეს პირი და მიენდვენ ციხეებს. მონღოლებმა აიღეს ისევ ტფილისი, ციხეში თავის ჯარები ჩააყენეს, ქართლი მოარბიეს და ეკლესიები და მონასტრები დასწვეს (1396 წ.) **). ამის შემდეგ თემური მხოვიდა და მუხრანს დადგა: უნდოდა რამ-

*) შიხაბედდინ ელკალკაშენდი (+1418);

***) ამ დროს განდგა შორაპნის ერისთავი კოსტანტინე ბაგრატიისძე, დაიპყრა იმერეთი და გამეფდა.

ნაირად ქართველებისვე შემწეობით (ლალატი) ხელში ჩაეგდო გიორგი, მაგრამ, რომ ვერას გახდა, გაბრუნდა ისევ ყარაბაღს. მუხრანს დგომის დროს ზოგი ქართველი დიდებული მივიდა და მორჩილება განუცხადა თემურს.

თემურმა ყარაიასიდან გამოგზავნა ამირჯან სპასპეტი, ქართლის ასაოხრებლად და გიორგის შესაპყრობლად, მაგრამ შეცდა: თვითონ გადაიქრა გიორგი ნახჭევნიკენ და აიღო ალიჯანის ციხე (1396 წ.). ციხის აღების შემდეგ უთვლის თემურს, აკმაროს ქვეყანას ამდენი სისხლის ღვრა და ის მზად არის ხარკი აძლიოს, მაგრამ თემური არ დათანხმდა: მოდი ჩემთან და მორჩილ მექმენო! გიორგი ვერ წავიდა. თემური ეხლა სამცხისკენ გაეშურა. მოაოხრა, რაკი წინ დახვდა. აქედან თემური და თათრები დაეშვენ არაგვზე, მაგრამ დამარცხდენ. დაბრუნებული დადგა მანგლისს (1396 წ.) (ამ ხანაში თემურის შვილებმა ისევ აიღეს ალიჯანის ციხე). გიორგიმ გაუგზავნა თემურს თავისი ძმა კოსტანტინე *) დიდის ძღვნით და ითხოვა ჩამოხსნოდა ქვეყანას, და თავის მხრით გიორგი მზად იყო მიეცა ხარკი. ალუთქვა თემურმა, მაგრამ ასრულებით არ შეასრულა. მანგლისიდან წავიდა თემური ბარდას და იქედან შემოუსია ჯარი დარუბანდღოებს და ლეკებს. ლეკეთიდან გადავიდა ჯარი ოსეთში. მილეწ-მოლეწა, დაანგრია ყველაფერი და ისევ მანგლისს

*) კოსტანტინე დასაფლავებულია ვარძიაში.

დაბრუნდა. მანგლისიდან გამოგზავნა (შიხ-აბრამ-შარ-
ვანშა) თავისი ერთგულთაგანი სარდალი ქართველე-
ბის გასამაჰმადიანებლად და თან დაავალა, შეეტყო,
რა შემოსავალი ქონდა მეფეს. მეფემ კარგად იცოდა,
რას ნიშნავდა ეს და დახიზნა ხალხი, თვითონ კი
საომრად მოემზადა. თემურმა ეს რომ შეიტყო, დაა-
სწრო და შემოვიდა მანგლისიდან. მოადგა ბირთვის
და, დიდის გაჭირვებით, ძლივს აიღო.

აქედან თემური მცირე აზიის დასაპყრობლად გაე-
შურა. ამ დროს თურქების (აწ ოსმალების) სულთანი
ბაიაზეთი კოსტანტინეპოლს უპირებდა აღებას. როცა
შეიტყო თემურმა, აღმოსავლეთი ბაიაზეთმა დაიპ-
ყრო, შეებრძოლა 1402 წ. 20 ივლისს. ანგორის
მინდორზე გაიმართა საოცარი ბრძოლა, რომელშიაც
დამარცხდა ბაიაზეთი და ტყვედ ჩაუვარდა ხელში
თემურს. აქედან თემური გავიდა სამარყანდს და თან
გადაიყვანა ტყვედ იქ დასახლებლად 60 ათასი ქარ-
თველი**). სამარყანდში თემური მალე გადაიკვალა-
მის სიკვდილის შემდეგ შვილებს მოუვიდათ ერთმა-
ნეთში ჩხუბი და ამით მამის იმპერია ერთობ შესუ-
ხტდა. მაშინ ისარგებლა გიორგიმ გარემობით, შე-
ებრძოლა ჩვენში დარჩენილ თათრებს და საზღვრი-
დან გარეკა.

ამ დროს იმერეთში მოკლეს კოსტანტინე. გი-
ორგი გადავიდა ჯარით და მორჩილებაში მოიყვანა

**) ამას მოწმობს მწერალი შეძობი.

იმერეთა. ამავე დროს დამორჩილდებიან გიორგის დუ-
დიანი (მამია), გურიელი, შარვაშიძე და სვანეთი.
აქედან გაეშურა გიორგი სამცხეს და კლარჯეთს
იქაურ საქმეების მოსაწყობად. ბოლოს ერთხელ კი-
დე შემოვლო არეზის ნაპირები და გაწმინდა სა-
ზღვრები არა-სასურველ თათრებისგან. გაბრაზდა
მაჰმადიანობა: შეკრბა ყველა მეზობელი მაჰმადია-
ნობა და ქვიშაზე უმრავლეს ჯარით წამოვიდა გი-
ორგიზე. შემოვიდა ქართლში მტერა: მას მიეგება
გიორგი. ამ საშინელ ბრძოლაში, მართალია, გიორ-
გიმ გაიმარჯვა, მაგრამ თვითონაც ბრძოლის მსხვერპ-
ლი შეიქნა: ჭრილობისგან გადაიცვალა*).

აღექსადრე გოგარგას-ძე (1413—1442).

ზარ განხდილი ერი, მიმოზნეული ტამერლანის
დროდან, ჯერ კიდე მტკიცედ ვერ დაბინავებულა თა-
ვის ალაგს, თუმცა გიორგიმ თავი შესწირა ქვეყანას.

მთელი ოცი წელიწადი მოანდომა აღექსადრემ
გაემხნევინებინა სულით და გულით ქართველობა,
რომ ფეხზე წამომდგარიყო და თავისუფლად ამოე-
სუნთქა. გაუწყნარებლად დადიოდა ერთ კუთხიდან
მეორეში, შეეტყო გაჭირვება და ხელი მიეწვდინა.
ყოველ საერისთავოში მოგზაურობდა და წესებს ამ-
ყარებდა. განაახლა და აღადგინა გავერანებული სოფ-
ლები, ქალაქები და ეკლესიები, რომელნიც კი მი-

*) დასაფლავებულია მცხეთას.

წასთან იყო გასწორებული; მან განაახლა მცხეთა, რუისი.

რადგან ეკლესიას მონგოლების და სპარსების გამო შემოერია უწესობა, ამიტომ მან მოახდინა კრება, რომელმაც გაწმინდა ეკლესია ღვარძლისგან და მის ნაცვლად შემოიტანა კანონიერი წეს-რიგი*).

ალექსანდრეს დროს ატყდა ომი სამეგრელოს და აფხაზეთს შუა. ალექსანდრე გადავიდა ჯარით, დაამშვიდა ირივე და დაბრუნდა უკან. გურიელი და სვანეთის ერისთავი ფიქრობდნენ განდგომას, მაგრამ ბოლოს იძულებული შეიქნენ, ისინიც დამორჩილებოდნენ ალექსანდრეს: მეფემ დაადგინა იმერეთში ერისთავად დიმიტრი, დავით ნარინის სახლთაგანი. მარტო გამედიდურებული და გაზვიადებული სამცხის ათაბაგი იოანე არ იხრიდა თავს, უარ-ყოფდა მის მორჩილებას. ამან ალექსანდრე ააღელვა: ამიტომ შემოიკრიბა ჯარი (1414 წ.), გადავიდა, შეებრძოლა, დაამარცხა ათაბაგი კობტის-თავს (1415 წ.), თვითონ ათაბაგი დაატყვევა და სამცხე კი შემოიერთა.**) ამ დროს შემოდინა სამხრეთით იღუმალ თურქები ლორეში და დაიქვრენ მას (1430 წ.). ალექსანდრე

*) მის დროს იყო (1439) კრება ფლორენციაში სარწაუნოების შეერთების შესახებ, სადაც დაესწრო ქართველი მიტროპოლიტი სოფრონიოსი.

***) მალე ისევ განათავისუფლა ალექსანდრემ იოანე ტყვეობისგან და სამცხეც დაუბრუნა მხოლოდ ფიც ქვეშ, რომ ერთგული იქნებოდა.

(1431 წ.) შეებრძოლება მათ, წაართმევს ისევ ლორეს და განდევნის.

განდგენ განძელები, შირვანელები და დარუბანდელები (1437 წ.). ჩაიჭრა ალექსანდრე განძას, დაამარცხა განძელები და მოხარკე გახადა. ეს რომ ნახეს დარუბანდელებმა და შირვანელებმა, თვითონ გამოცხადდენ ალექსანდრესთან, დამორჩილდენ და ხარკი მოსცეს.

ასე კეთილად იბრძოდა ქვეყნისთვის ალექსანდრე, მაგრამ ბოლო მაინც ვერ გაატანა: გაპყოს სამეფო სამად: ქართლი მისცა უფროსს შვილს ვახტანგს, იმერეთი შუათანას—დიმიტრის და უმცროსს—გიორგის—კახეთი. თვითონ შემონაზონდა და იწოდა ათანასედ. დასაფლავებულია მცხეთას მისგანვე ჩრდილოეთით მიშენებულ ეკვდერში, რომელიც დღეს მოშლილია.

გიორგი VIII (1445—1469) ალექსანდრეს-მე*)

გიორგის მეფობის დროს შინაურ განხეთქილებამ უფრო გაშალა ფრთა: ყვარყვარე, რომელიც წინააღმდეგი იყო გიორგის, წაეჩხუბა თავის ძმას სამცხელ ათაბაგს აღბუღას იმიტომ, რომ აღბუღა მეფის მომხრე და ქვეყნის ერთიანობის მიმდევარი იყო.

*) მისი უფროსი ძმა ვახტანგი IV (1442—1445) დასაფლავებულია ბანას თავის მეუღლესთან სითი ხათუნთან, რომელიც იყო ფანასკერტელ ციციშვილის ასული.

გაიმართა ოძი ძმებს შუა და ყვარყვარემ სძლია; დამარ-
ცხებულმა აღბულამ მომართა გიორგის შემწეობისთვის.
გიორგიმ გაგზავნა ჯარი ყვარყვარეს დასასჯელად,
მაგრამ, სანამ ჯარი სამცხეში ავიდოდა, გამოაცხადდა
ყვარყვარე მეფესთან და თავისი დანაშაული მის წინ
აღიარა. მეფემ ათაბაგად დაადგინა ისევ აღბულა*) და
ყვარყვარე თავისთან დააკავა. ამის შემდეგ ყვარყვა-
რე იღუმალ კიდე უფრო ცდილობდა თავის მიზანს
მიღწეოდა.

ოსმალთ. ამ დროს ერთობ მისუსტებული იყო
ბიზანტია: მას გარშემო ერტყა მურად II, ოსმალების
ხონთქარი. ვინ არიან ეს ოსმალოები? ისინი არიან
მონგოლის ტომთაგანი თურქები. ისინი პირველად
მოსახლობდნენ კასპიის ზღვის და ალტაის მთებს შუა.
აქედან შეესიენ (XI ს.) მცირე — აზიას და იქ დაბი-
ნავდნენ. უფრო გაძლიერდნენ თურქები მათ ხონთქ-
რის **ოსმანის** (1299—1326) დროს. ამ ოსმანის-
განვე დაერქვა თურქების სამფლობელოს **ოსმალთ**,
ოსმალეთი. პირველად ევროპაში ფეხი შემოდგა ოს-
მანის შვილი-შვილმა მურად I, დამკვიდრდა ადრია-
ნოპოლში (1361 წ.) და ეს ქალაქი თავის სატახტო
ქალაქად გამოაცხადა. მურად II დროს ბიზანტია
შეიცავდა კოსტანტინეპოლს, მორეას, აქაიას და ლეს-
ბოსს, დანარჩენი კი ოსმალების ხელში იყო. 1453

*) აღბულამ დასწერა სამართლის წიგნი, რომელსაც ვეტ-
ყვით: „აღბულას კანონს“.

წელს 29 მაისს 300 ათასი ჯარის კაცი შემოართყა გარშემო კოსტანტინეპოლს ზარბაზნებით მურადმა და, საშინელ ომის შემდეგ, ქალაქი აიღო და თვით იმპერატორი კოსტანტინე ომში მოიკლა. 1462 წ. ე. ი. ათის წლის შემდეგ დაამხვეს ოსმალებმა ტრაპიზონის იმპერია *).

იმერეთის განდგომა. ამ განსაცდელის დროს საქართველო გაერთიანებაზე არ ფიქრობს. ყველა პირად ინტერესით სარგებლობს. აღბუღას შემდეგ **) ათაბაგად არის სამცხეში ყვარყვარე. სწორედ ამ დროს განუდგა საქართველოს იმერეთი: ყვარყვარე ათაბაგის რჩევით იმერლებმა აღიარეს მეფედ ბაგრატ ერისთავი. ამას ეხმარებოდნენ დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე, გელოვანი. რატომ? იმიტომ რომ ყველას აღუთქვა დამოუკიდებლობა და შემწეობა, თუ გიორგის წინააღმდეგი იქნებოდნენ. ამ გვარივე იმედი ჰქონდა ყვარყვარეს იმერეთისგან და დანარჩენ მთავრებისგან. ეს რომ გიორგიმ შეიტყო, გადავიდა ჯარით იმერეთში და შეებძოლა ბაგრატს ჩხარის მახლობლად, ჩიხორს. ამ ბრძოლამ დაარწმუნა ყველა, რომ ქვეყანა უნდა გამსკდარიყო, გახეთქილიყო, დაყოფილიყო: გიორგი დამარცხდა ჩიხორს 1462 წელს. ამ გვარად ბაგრატ აღიარებული იქნა ბაგრატ II და იმერეთის მეფედ. იმავე წელს გაჩნდა იმერეთში კიდე

*) მაშინ აქ მეფობდა დავითი.

**) (+1451 წ.).

ოთხი სამთავრო, თუმცა ჯერ კიდევ სამთავროები მაინც ნომინალურად (ძალა-უნებურად) იმერეთის მეფეს ემორჩილებიან. ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო ყვარყვარესაც: ისიც განუდგა მეფეს. მეფე გაეშურა ჯარით (1463 წ.) სამცხეს. აქ, თანავარის-ტბის პირას, დადგა გიორგი, რომელიც კინალამ მოკლეს შეთქმულებმა, რომ იოთამ ზედგინიძეს არ ეხსნა. ყვარყვარეს ეხმარებოდნენ ამ საქმეში თავისი მოკავშირეები. — ეს ომი იყო უბედური გიორგისთვის: მიუხედავად ყვარყვარე უგრძნეულად დაამარცხა მეფე, ტყვედ ჩაიგდო ხელში (1465 წ.) და, სანამ დამოუკიდებლობა არ მისცა, არ განათავისუფლა*.

კახეთის განდგომა. როცა გიორგი ტყვედ იყო სამცხეს ყვარყვარესთან, ბაგრატი გადმოვიდა ლიხის მთაზე, ჩაიგდო ხელში ქართლი და მერე კახეთშიაც აპირებდა შესვლას. შემთხვევით, რასაკვირველია, კახელებმაც ისარგებლეს: ალექსანდრე მეფის შვილის დიმიტრის შვილი დავითი გაამეფეს და უწოდეს დავით I. ყვარყვარემ ურჩიო გიორგი მეფეს: მომეც დამოუკიდებლობა და მოგეხმარები ქართლ-კახეთის დაპყრობაში. მეფე იძულებული შეიქნა მიეცა დამოუკიდებლობა. მაშინ ყვარყვარემ მოსცა გიორ-

*) სამცხის განთავისუფლებამდე იყვნენ ჯაყელის სახლისგან შემდეგი ათბაგები: სარგისი I (+1285), ბექა I (+1306), სარგის II (+1334), ყვარყვარე I (+1361, ბექა II (+1391), იოანე (+1444), ალბულა I (+1451), ყვარყვარე II (+1466).

ვის ჯარებიც. გიორგი გაეშურა კახეთისკენ. შეშინდა კახეთის მეფე დავითი და დიდოში ავიდა. ამ გარემოებამ ბაგრატიც დააფიქრა და დაბრუნდა უკან იმერეთში. მართალია, ქართლი და კახეთი დამორჩილდა გიორგის, მაგრამ დროებით. ამის შემდეგ გიორგი გაეშურა შირვანს, შევიდა ყაბალას, დაიმორჩილა, დახარკა და მობრუნდა ქართლში.

გიორგი გადაიცვალა 1469 წ. მაშინ ჩამოვიდა დიდოეთიდან დავითი I, ეკურთხა ბოდბეში (1469 წ.) და დაჯდა კახეთის მეფედ.

ამგვარად, ამ დროდან იწყება ქართლის, იმერეთის, კახეთის და სამცხის ცხოვრება ცალკე. დანარჩენი სამთავროები ჯერ კიდევ ემორჩილებიან ნომინალურად (ძალა უნებურად) იმერეთს. ამ დროდან ქვეყანამ თანდათან დაკარგა შემაერთებელი იდეა, მთელი საქართველო ერთი ყოფილიყო, და მის ნაცვლად გაბატონდა კერძო პირადი ინტერესი. ამ უბედურებამ გამოიწვია თავის მხრით ქვეყნის დასუსტება და დაქსაქსვა როგორც კერძოდ, ისე საერთოდ: აღარავის სქართველოს რიდი და პატივისცემა აღარ ქონდა: აღმოსავლეთისკენ ნავარდობდა, ჩვენი მიწების გამო, სპარსეთი და დასავლეთისკენ — ოსმალთ. ორივე ეს მოსისხლე მტერი ცდილობდა მეფეებს და მთავრებს შუა ჩამოეგდო განუწყვეტელი შური და მტრობა, რომ მით უფრო თავისუფლად ემოქმედნათ თვითოეულ კუთხეში, და ისიც — ჩვენივე ჯაშუშების შემწეობით. ამ უბედურებებს მოჰყვა

ეკლესიის გათიშვაც: 1426 წლიდან საქართველოში ვხედავთ ორ კათალიკოსს: ერთია მცხეთაში და მეორე — ბიჭვინტაში. ამ წელს იერუსალიმის და ანტიოქიის პატრიარქი მიხაილი იყო ქუთაისში, სადაც მეფის ბაგრატის (1455—1478) სურვილით და დადიან — გურიელ — შარვაშიძის თანხმობით დაადგინეს ბედიის მთავარ ეპისკოპოსი იოვაკიმე პატრიარქად იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში და აფხაზეთში.

ამგვარადვე მოწყდა მცხეთას ზემო-ქართლიც: 1502 წლამდის სამცხის მიტროპოლიტს აწყურში ნიშნავდა მცხეთის კათალიკოსი, ამ წლიდან კი — ანტიოქიის პატრიარქი; ეპისკოპოსებს აკურთხებს სამცხეში ამ წლიდან მაწყვერელი და არა მცხეთის კათალიკოსი.

აგრევე მოიქცა კახეთის ეკლესიაც: ალავერდს დაემორჩილა კახეთის დანარჩენი ეპარქიები ე. ი. ალავერდელი აკურთხევდა ეპისკოპოსებს კახეთისთვის და არა — მცხეთის კათალიკოსი. მხოლოდ ალავერდელს კი აკურთხევდა მცხეთის კათალიკოსი.

ასე და ამ გვარად, ამდროდან თვითოეული კუთხე თავის ფარგალს იქეთ აღარ იხედება და, თუ იხედება, იმიტომ, რომ ყველა მტრად ეჩვენება, ყველას მტრად თვლის და თვითონაც საპასუხოდ ემზადება. ასე თანდათან დაწვრილმანდა და დაიქსაქსა საქვეყნო ინტერესი. ქართლელი, კახელი, იმერელი, გურული, მეგრელი, სვანი ისე უცქერიან ერთმანეთს,

თითქო ისინი ძმები არ იყვენ, თითქო თვითოეული მათგანი ერთმანეთისთვის უცხო იყო, როგორც სპარსელი ან ოსმალო.

გაყოფის შემდეგ არიან მეფეებად:

ქართლში: კოსტანტინე III გიორგისძე (1469—1505).

კახეთში: დავით I დიმიტრისძე*) (1466—1471).

იმერეთში: ბაგრატ II დიმიტრისძე (1455—1478).

დადგა საშინელი ხანა: ძმა ძმის მტერი შეიქნა: ქართლის მეფეს უნდა კახეთი შეიერთოს; იმერეთისას სურს ქართლი დაიჭიროს. ასე ერთმანეთის მტრობაში არიან, როდესაც გადაიკვალა კახეთის მეფე დავითი და მის მაგიერ ტახტზე ავიდა მისი შვილი გიორგი I (1471—1492). ამ გიორგიმ და იმერეთის მეფემ ბაგრატ II დასდევს პირობა დაიმორჩილონ ქართლი და შუაში გაიყონ. გიორგიმ, რომ უფრო მოიდგას ფეხი კახეთში, შემოიტანა შემდეგი ცვლილება: დასცვალა ყველა ძველი ერისთავები და მათ მაგიერ თავის მომხრეები დანიშნა. გააშენა და გააშენა გრემი. მოსპო ხმარებიდან „ჭერეთი“ და იწოდა „კახეთის მეფედ**)“. იმერეთის მეფემ, ჯერ დაიმორჩილა დადიანი და მერე წამოვიდა ქართლში. ქართლის მეფე კოსტანტინე დამორჩილდა მას

*) რომელიც იყო ვახტანგის (1442—1445) ძმა.

***) გიორგი ველარ მოეხმარა ბაგრატ II-ს ქართლის დამორჩილებაში, რადგან მას ამ დროს შემოესია იაკუბ-ხანი და აიღო საგურამო და მარტყოფი. გიორგის რომ ტახტი არ დაეკარგა, სრული მორჩილება განუცხადა ყვენს უზუნ-ასანს.

უბრძოლველად. მაგრამ, როცა დაბრუნდა უკან რაჭით, გზაში გარდაიცვალა (1478 წ.) და ტახტი დარჩა მის შვილს ალესაქნდრე II (1478—1510). ალექსანდრეს აღარ ემორჩილება დადიანი; დადიანს მიბაძეს გურიელმა, შარვაშიძემ და გელოვანმა. ამით ისარგებლა კოსტანტინემ, გადაელო ლიხის მთა და დაიპყრა იმერეთი. დანარჩენ სამთავროებმა თვითონ იცნეს კოსტანტინე თავის მეფედ. შეშინებული ალექსანდრე მთაში მიიმალა. აქედან კოსტანტინე ავიდა სამცხეში და ისიც დაიმორჩილა. დამარცხებული ათაბაგი გაიქცა. კოსტანტინემ გაამაგრა სამცხეში ციხეები, შიგჯარი შეაყენა და თვითონ ისევ ქართლში შემობრუნდა მეორე წელს კიდევ მოხდა არეულობა იმერეთში. მეფე უნდა გადასულიყო ჯარით, მაგრამ ამ დროს ისარგებლა შემთხვევით მანუჩარ ათაბაგმა და ისევ განუდგა. მეფე რომ სამცხეში შევიდა, ათაბაგი წინ მოეგება ჯარით. დამარცხდა მეფე და დაბრუნდა (1483 წ.) უკან. ეს რომ იმერეთის მეფემ ალექსანდრემ შეიტყო, მეორედ აიღო ქუთაისი და დაიპყრა იმერეთი. სამცხეს დამარცხებული კოსტანტინე გადაიქრა იმერეთისკენ, დაიმორჩილა იმერეთი, აიღო ქუთაისი და იწყო მისი მაგრება. კოსტანტინე რომ იმერეთს იპყრობდა, შემოესია ქართლს და სამცხეს იაკუბ-ხანი; გამოვლო და აიღო დმანისი და ქვეშისხევი (1486 წ.). ორი წლის შემდეგ მოვიდა ხალილბეგ, ყვენისგან გამოგზავნილი სარდალი, რომელმაც ჩამოვლო ზემო-ქართლი ომით, აიღო და მოადგა ტფი-

ლისს (1485 წ.). დიდი ბრძოლა გაიმართა აქ მტერსა და ქართველებს შორის (თავი ისახელეს ქაიხოსრო ციციშვილმა, ჯავახ ჯავახიშვილმა და ბარათაშვილმა). მეფემ რომ ეს შეიტყო, გამოეშურა იმერეთიდან. შეშინებულმა თათრებმა პირი იბრუნეს და გაიქცენ, მაგრამ მისწვდენ ყუმისის ბოლოს ქართველები, შეუკრეს გზა (ციციშვილმა და ბარათაშვილმა) და სულ ერთიანად ამოჟლიტეს.

კოსტანტინეს გადმოსვლისათანავე ისევ გამეფდა იმერეთში ალექსანდრე.

ისევ შემოუსია ყაენმა სპარსელები ქართლს (1486 წ.).

მეფემ შემწეობა სთხოვა კახეთს და სამცხეს, მაგრამ ისინი არ მოეშველენ. მაშინ მან იწყო ქვეყნის მაგრება. სპარსელები მოვიდნენ კოჯორს. აიღეს კოჯორის ციხე და მოადგენ ტფილისს. მეფე იყო ნიზისში. ტფილისიდან თათრის რაზმები გაიფანტენ, მოედგენ ქართლს და იწყეს რბევა. (შეებრძოლენ მტერს ბარათაშვილი სულხან, ქაიხოსრო ციციშვილი, ქაიხოსრო თურმანიძე, ქაიხოსრო ჯავახი და სოლაღაშვილები). ეს რომ მეფემ შეიტყო, გამოესწრაფა ჯარით. შეებრძოლა და განდევნა. მათ შიამოღეს სპარსელების მეორე რაზმი, რომელიც ტფილისთან იდგა მის ასაღებად. რაკი სპარსელები მოიშორეს თავიდან, ცოტათი ამოისუნთქეს.

ამ დროს კოსტანტინემ მოახდინა კრება გაფანტულ ნაწილების შეერთების შესახებ, მაგრამ დიდებულებმა არ ურჩიეს: ვინაღდან იმერნი, კახნი და

სამცხელნი მტკიცედ ერთგულებენ თავის ბატონსაო, ვაცადოთ, იქნება დრომ მოიტანოს და მაშინ ვიფიქროთო. — ამაზე შედგა მეფე.

გაძლიერდა ოსმალეთი. ამ დროს სამცხეში ბატონობს მზექაბუკ*) ათაბაგი. მზექაბუკის დროს, 1500 წ., ოსმალომ წაართვა გურიელს ჭანეთი და აჭარა. შეშინებული ათაბაგი მზექაბუკი მივიდა და მორჩილება გამოუცხადა ოსმალს. ამისთვის ოსმალომ აჭარა და ჭანეთი მას დაუმტკიცა და ათაბაგადაც იცნო. აქედან ოსმალს შევიდა იმერეთში, აიღო ქუთაისი, გაცარცვა, დასწვა გელათი და დაბრუნდა უკან. ბაგრატ მეფე შეშინდა და მთაში მიმალა. მეორე მხრით გაძლიერდა სპარსეთიც: შახ-ისმაილმა დაიპყრა ბალხი, ბუხარა, ქობული, აღრიბეჯანი. შემოვიდა ჩვენში (დავით VIII კოსტანტინესძის დროს), აიღო შირვანი და მოადგა ტფილისს, აიღო ქალაქი და ციხე. ციხეში თავისი მცველები შეაყენა; ეკლესიები და ხატები სიონის შეურაცხყო და ავლაბრის ხიდთან ციხის პირდაპირ ააშენა მაჰმადიანებისთვის პირველი მიზგითა; მოსწვა, მოარბია ჭყეყანა და წავიდა. შაჰ ისმაილი გადაიცვალა 1523 წელს. დაჯდა მის წილ ყეენად შაჰ-თამაზ. სანამ შაჰ-თამაზი გაყეენდებოდა, იმერეთი**), ქართლი***) და

*) ქაიხოსროს შვილი.

**) ალექსანდრე II ბაგრატიძე (1478—1510).

***) დავით VIII კოსტ. (1505—1525).

კახეთი *) ერთმანეთს არბევენ, აობრებენ ხოცვენ თავის პირად ინტერესების გამო. ეხლა კი, როდესაც იგრძნეს, რომ სამხრეთ-დასავლეთიდან აწუხებდა ქვეყანას ოსმალეთი და აღმოსავლეთ-სამხრეთიდან სპარსეთი, შეკრბენ სამივე მეფე.

ქართლის გიორგი IX კახსტანტანეს-ძე (1525—1534).

კახეთის მეფე ლევან I (1520—1574).

და იმერეთის მეფე ბაგრატ III (1510—1548).

ამათ შეკრეს პირობა, ერთად იომონ საერთო შტრის წინააღმდეგ. ამათვე მიემხრო სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე IV; მაგრამ ერთობ გაძლიერებულმა ოსმალომ მაინც ხელში ჩაიგდო ქოროხის ხეობა (1526 წ.). ამის შემდეგ გადმოინაცვლა ოსმალომ და სპარსეთის წინააღმდეგ წამოვიდა ჩვენში, სადაც სპარსელების გავლენის გაძლიერებას ვერ ითმენდა. შეიბენ სასიკვდილოდ ორივე გაშმაგებული, თუვის უნდა კუთვნებოდა ჩვენი ქვეყანა. დამარცხდა სპარსეთი: ოსმალომ (სულეიმან ზონთქარმა) აიღო ერევანი 1529 წელს. ოსმალომ სურს, სრულიად ამოკვეთოს ჩვენში სპარსეთის გავლენა და, ვითომ მეგობრობით, იწვევს ქართველებს იერუსალიმში, ჩაიბარონ წმინდა ადგილები, რომელნიც ძველად მათ სჭერიათ. მართლაც დაიჭირეს ეს ადგილები ამავე წელს. ამით უნდა ოსმალომ ქართველების გული მიიბიროს და სპარსეთს ჩამოაშოროს.

*) ალექსანდრე I (1492—1511) გიორგის-ძე.

ოსმალოს ბატონობას ქართლში და კახეთში სპარსეთი ვერ შეურიგდა და ასტყდა საშინელი ომი მათ შუა: ხან ერთი ერეოდა, ხან—მეორე. ბოლოს შეჯერდენ და გაჰყვეს საქართველო ორ დიდ ნაწილად: ქართლ-კახეთში დამკვიდრდა სპარსეთის (შაჰ-ისმაილ) გავლენა, დასავლეთ-საქართველოში—ოსმალეთის (სულტან სულეიმან). ეს უბედური წელიწადი იყო 1556 წ. ამ დროს მეფობენ:

ქართლში. ლუარსაბ I (1534—1558) დავით VIII-ძე

კახეთში. ლევან I (1520—1574) გიორგის-ძე*)

იმერეთში. გიორგი II (1548—1581) ბაგრატ III-ძე

ოდიში მთავრობს ლევან დადიანი, გურიაში—როსტომ გურიელი და სამცხეში—ყვარყვარე IV.

ყველა დამორჩილდა თავის ბედს, მაგრამ ლუარსაბ I არც ერთის ბატონობა უნდოდა და არც მეორის: მან შეკრა ზავი კახეთთან, გაამაგრა ციხეები და ელოდა მტერს. ათაბაგიც ემხრობოდა მეფეს. გაბრაზებულნი სპარსეთის ყენი შაჰ-თამაზი წამოვიდა ურიცხვ ჯარით ქართლზე. გადმოიარა სამცხე, თრიალეთი და მოადგა ბირთვისის ციხეს. დიდ ბრძოლის შემდეგ აიღო ციხე და შემოვიდა შიდა—ქართლში: აიღო გორი, წედისის—ციხე, ვერის—ციხე და ატენის—ციხე (ყველა ატენის ხეობაშია). ამას არ დააჯერა ქვეყანა: 30 ათასი ქართველი ტყვედ წაიყვანა

*) ეს გიორგია ავ-გიორგი II, რომელმაც მოკლა თავის მამა ალექსანდრე I და თვითონ გამეფდა.

და სპარსეთში გაგზავნა. თამაზმა წასვლის დროს გან-
ჯაში დატევა ბეგლარბეგად შაჰ-ვერდი და უბრძანა
ქართლის ციხეების დაცვა და მცხოვრებლების თვალ-
ყურის გდება, რომ არაფერი გაებედნათ მის წინააღ-
მდეგ. ამისთვის ციხეების მახლობლად იყო დაბინა-
ვებული სპარსელების რამდენიმე რაზმი. არ მიაქცია
ამას ყურადღება ლუარსაბმა, შემოიკრიბა ჯარი, ეკ-
ვეთა ქართლში მყოფ სპარსელებს, დაამარცხა და
განდევნა*). ამ გარემოებამ გამოაღაშქრა შაჰ-ვერდი
ქართლზე (1557 წ.). ლუარსაბი დახვდა მტერს „ვარ-
ხუნაში“ (აღბულახთან არის და ეწოდებოდა ძველად
„ვერხუნალი“) და ისეთი დაამარცხა, რომ ძლივს
თავს უშველა შაჰ-ვერდიმ. ამ ომშივე დაიჭრა ლუ-
არსაბი და ჭრილობისგან გადაიცვალა (1557 წ.). და-
საფლავებულია „სვეტი-ცხოველში“.

სიმონ ღუარსაბის-ძე (1558—1600).

ლუარსაბის შემდეგ ქართლის ტახტზე ავიდა
ოცის წლის სიმონი, რომელიც იყო მამასავით გამ-
ბედავი, მხნე, მამაცი და დამოუკიდებლობის მოყვა-
რული. მამამ სიკეთე უყო ქართლს მით, რომ თავის
საზღვრიდან გააძევა სპარსელები, სიმონი კი ციხე-
ებიდან უპირებს გაგდებას: შემოიკრიბა ჯარი, მი-
იჭრა გორის ციხესთან შეებრძოლა მტერს, დაამარ-

*) ამავე დროს (1547 წ.) ლევანმა გაიმარჯვა შირვანის
მმართველზე ასან-ბეგზე, რომელიც იყო იქ დატევილი იმის-
თვის, რომ იქედან ერბია კახეთი.

ცხა და გააგლო გორიდან. 1559 წ. სიმონმა შეირთო კახეთის მეფის ლევან I ასული ნესტან-დარეჯან და (1561 წ.) სთხოვა სიმამრს შემწეობა სპარსეთის წინააღმდეგ ტფილისის და მის ციხეების აღების დროს. მეფე რომ ამ მზადებაში იყო, უეცრად დაეცა მას, ძეგვში მყოფს, შაჰვერდი ბეგლარბეგი ჯარით აღდგომა აღდეს. — ცხარე-ომის შემდეგ მეფე იძულებული შეიქნა უკან დაწეულიყო; გამაგრდა გორში. აქ მოხდა ერთი გარემოება, რომელმაც ძალიან დააბრკოლა სიმონი. საზოგადოდ ყველაზე მეტი გაჭირვება აღვა საქართველოს სამხრეთ ნაწილს; ამიტომ ამ ნაწილის დიდებულები და ერისთავები მუდამ მშვიდობიანობის ნატვრაში იყვნენ, მაგრამ ვერ ახერხებდნენ. ეხლა მათ შემთხვევამ ნება მისცა: შეიკრიბნენ საქართველოვს სამხრეთის დიდებულები, მიიბირეს მეფის ძმა დავითი და, ციხე-დიდის ომის შემდეგ, გაეშურენ ყაზვინს შაჰ-თამაზთან მორჩილების გამოსაცხადებლად. გასაოცრად მიიღეს სტუმრები ყაზვინს მასპინძლებმა. ამ პატივის ცემამ ისე მოხიბლა სტუმარი ქართველობა, რომ ყველამ მაჰმადიანობა მიიღო. აღტაცებაში იყო შაჰ-თამაზ. ამ მოულოდნელ შემთხვევის გამო დიდად დაასაჩუქრა ყველა, მისცა დავითს (მაჰმადიანობაში დაუთხანნი) ქართლის მეფობა და გამოისტუმრა ჯარით*) ჩვენსკენ. შემოვიდა დავითი ტფილისში

*) ჯარს სპარსელები ამ შემთხვევაში მიტომ ატანდნენ მეფეებს, რომ მით თავისი თავიც დაეცვათ და სპარსეთის გავლენაც ჩვენში.

და მეფედ დაჯდა (1566 წ.). დავითს დაემორჩილა ტფილისი და სამხრეთი, დანარჩენი კი სიმონის მხარეზე იყო. მართალია, დავითი ქართლის და ტფილისის ბატონი შეიქნა ყენის ბრძანებით, მაგრამ ტფილისის ციხეს მცველად მაინც კიდევ დაინიშნა სპარსელთაგანი ხანი, რომლის დაუკითხავად დავითს არაფერი არ შეეძლო. სიმონმა მაინც კიდევ თავისი არ დაიშალა: შეკრიბა ჯარი და დილომში დაბანაკდა, რომ იქედან იერიშით მივიდეს ტფილისზე და აიღოს. დავითიც მიეგება სპარსელების ჯარით დილომს. ეკვეთენ ერთმანეთს ძმები (1567 წ.). იძლია დავითი და გაიქცა. მეორედაც დაამარცხა სიმონმა დავითი და მოადგა ტფილისს, მაგრამ მისი აღება გაუჭირდა. დავითის თხოვნით სპარსეთმა ახალი ჯარი მიაშველა მას. სიმონმა რომ ეს ნახა, მოშორდა ტფილისს და სამადლოზე ავიდა (კოჯრის გადაღმა). მიეგება დავითი სამადლოზე, მაგრამ აქაც დამარცხდა. ამ დამარცხების შემდეგ სამჯერ მივიდა იერიშით ტფილისზე სიმონი, მაგრამ ვერას ღონის ძიებით ვერ აიღო და გაბრუნდა გორს. ეს გარემოება დავითმა ყენის აცნობა. გაბრაზდა ამისგამო ყენი და თავის საბრძანებლიდან გამოგზავნა (1569 წ.) ძლიერი ჯარი დავითის მოსაშველელად. ჯარი დაბანაკდა ხუნანთან და გზის უცოდინარობის გამო, არ იცოდა რა ექნა. ამდროს გამოცხადდა დავითთან კახაბერ ყორღანაშვილი და გზის ჩვენებას დაპირდა. მას გამოყვენ სპარსელები და ფარცხისთან მოვიდენ. აქ მიეგება მტერს

სიმონი და ატყდა საშინელი ელეთა. გამწარებულ ბრძოლაში სიმონს იარაღი დაეღწეა და ტყვედ ჩაუვარდა ხელში სპარსელებს. დატყვევებული მეფე გაუგზავნეს ყეენს. ქართლში დარჩა მეფედ დავითი (დაუთ-ხან). ყეენმა ბევრი ურჩია სიმონს მიეღო მაჰმადიანობა, მაგრამ მან სრული უარი განუცხადა და ამიტომაც ყეენის ბრძანებით გაგზავნილ იქმნა ალამუტის ციხეში, სადაც დარჩა შაჰ-თამაზის სიკვდილამდე (1576).

1577 წ. დაჯდა სპარსეთის ტახტზე თამაზის შვილი ხუდაბენდი, „ბრმა და საქმის ვერ მცოდნე“, რომელიც ერთობ კარგად ეპყრობოდა ქართველებს როგორც ჩვენში, ისე სპარსეთში. ხუდაბენდომ გამოიყვანა ციხიდან სიმონი, დიდი პატივი სცა და ქართლში დაბრუნება დაპირდა. ეს რომ დავითმა გაიგო, ოსმალოს მიმართა და მორჩილება განუცხადა.

ხონთქარს ეს გარემოება მეტად ესიამოვნა და გამოგზავნა ჯარი ლალა-ფაშის სარდლობით (1578 წ.) სპარსეთის წინაღმდეგ. ოსმალოს დედა მიზანი იყო, სპარსეთი დაესუსტებინა, თუ აღმოსავლეთისკენ ბატონობას ისურვებდა. ლალა-ფაშას ბრძანება ქონდა, სრულად დაეპყრა საქართველო. წამოსული ლალა-ფაშა, შევიდა სპარსეთში, დაამარცხა საგრძნობლად მეტოქე პირველ შეტაკებაში, მაგრამ მეორედ ქურთისტანში იძლია ლალა და პირი ზემო-ქართლისკენ იბრუნა. აქ ყვარყვარე და მისი ძმა მანუჩარი თავის ნებით დამორჩილდნენ ოსმალოს. ლალა-ფაშა სამ-

ცხედან გამოეშურა ტფილისისკენ; აიღო დმანისი, სამშვილდე, ტფილისი, გორი; ჩაიგდო ხელში მთელი ქართლი და კახეთი, აქედან მიყვა და შირვანიც თავის მფლობელობის ქვეშ მოიგდო. ამგვარად აღმოსავლეთ საქართველოშიაც გაბატონდა ოსმალო. ამ გარემოებამ აიძულა სიმონი მიეღო მაჰმადიანობა გარეგნობით, ოღონდ თავის ქვეყნისთვის რამე ეშველა. ხუდაბენდსაც ეს უნდოდა: აუსრულა თხოვნა, რაკი მიზანს მიაღწია და გამოგზავნა სიმონი და ყველა სხვა ქართველი ტყვე სპარსეთიდან (1578 წ.). ეს რომ დავითმა გაიგო, თავის ნებით დაუთმო ლალა-ფაშას ყველა ციხეები და გაეშურა ხონთქართან, საიდანაც ცოცხალი აღარ დაბრუნებულა.

დაბრუნებული სიმონი შეუდგა თავის საქმეს: უნდოდა თავიდან ლალა-ფაშა მოეშორებინა: უშოვა კიდევ დრო, ეკვეთა და დაამარცხა. დამარცხებული ლალა გაეშურა სამცხისკენ. სიმონმა აიღო გორის ციხე და ლორის ციხე და შიგ თავისი ჯარი შეაყენა, მოლაღატეები კი ყველა დასაჯა.

სიმონის მტერი იყო, სხვათა შორის, კახეთის მეფე ალექსანდრე II (1574—1605) ლევანისძე, რომელმაც, რაკი ქართლი ხელში ვერ ჩაიგდო, ბეზლობას მიყო ხელი. ბეზლობამ გასკრა: სპარსეთმა ექვის თვალით დაუწყო ცქერა სიმონს, მაგრამ, რადგან ჯერ სხვაგან ჰქონდა საქმე, მისთვის არ ეცალა. ყენს უნდოდა დაებრუნებინა შირვანი და ამიტომაც მოიხმეს განჯაში სიმონიც და ალექსანდრეც. ორივე და-

ათიცეს სპარსეთის ერთგულებაზე, დაადვეს ხარკი და მძევლად ორივეს მოთხოვეს შვილები. სიმონი იძულებული იყო (როგორც აღექსანდრეც) მიეცა მძევლად თავის 12 წლის ლუარსაბი.

ეს ის ხანაა, როდესაც (1581 წ.) ხონთქარი გზაენის ჯარს ქართლის ციხეების დასაპყრობლად და ტფილისის გარნიზონის მხსაშველებლად. დაიპყრეს კიდევ: ლორის ციხეც და გორის ციხეც. გორიდან რომ ტფილისისკენ მოდიოდენ ოსმალები, დახვდა სიმონი მუხრანში, დაამარცხა და გააქცია. აქედან სიმონი გამოეშურა ტფილისისკენ და აიღო ტფილისი და მისი ციხე (1583).

ეხლა ოსმალომ გამოგზავნა თავისი ჯარი ფერად-ფაშის სარდლობით. ფერად შემოვიდა ქართლში და დაბანაკდა ხატის-სოფელში (ბოლნისთან არის ახლო). აქ შეებრძოლა სიმონი მტერს და დაამარცხა (1584 წ.).

სიმონს ჰქონდა სახეში შემოეერთებინა იმერეთი, გურია და სამეგრელო; რამდენჯერმე დაიპყრა კიდევ, მაგრამ ფეხი ვერ მოიდგა და ბოლოს ს. ოფშქვიტთან დამარცხებული დაბრუნდა უკან (1590 წ.).

მეფის დამარცხება რომ გარგეს ოსმალებმა ლორეს-ციხეში, გამოვიდენ და დაიწყეს ქართლის რბევა. შეფე მიეგება მათ ტაშირის ველზე დაამარცხა და ციხეც აიღო. დარჩად მხოლოდ ხელში ოსმალებს გორის ციხე. სიმონი აქაც მიეჭრა მათ დაამარცხა და აიღო ციხე (1599 წელს).

ეს რომ მოჰამედ ხონთქარმა შეიტყო, ხელახლად გამოგზავნა ჯარი და ამირ-სპასალარი ჯაფარ-ფაშა (12 ათას კაცით). სიმონი დაბანაკდა საღირაშენში, ოსმალთა — ნახიდურში. სამი დღე უცდიდენ ერთმანეთს, ვის უნდა დაეწყო ომი, არ მოუთმინა სიმონს სულმა. გავიდა აფის კაცით იღუმალ მტრის დასაზვერავად, მაგრამ იცნეს და გამოუდგენ. გზაში ცხენი ლიაში ჩაეფლა და დაატყვევეს (1600 წ.). დატყვევებული მეფე ჯაფარმა მაშინვე ხონთქართან გაგზავნა კოსტანტინეპოლში, სადაც მალე გადაიკვალა.*).

სიმონი იყო მეტად მამაცი მეომარი, უშიშარი და სიცოცხლით სავსე, მაგრამ მას არ შეეძლო იმ მიზნის მიღწევა, რომელსაც ემსახურებოდა. რატომ? მას ყავდა მტერი სპარსეთი და ოსმალთა და ამას გარდა შინ ყველა მეფეებთან და მთავრებთან უკმაყოფილოდ იყო.

ამ მდგომარეობაში იყო ქვეყანა, როდესაც ავიდა სპარსეთის ტახტზე შაჰ-აბას I დიდი (1585—1628). აბასს ვერც კი წარმოედგინა, რომ შაჰ-ისმაილის და ხუდაბენდის დროს ოსმალთს ასეთი გავლენა მოეპოვებინა ქართლ-კახეთში. ამიტომ, როცა აღმოჩნდა საფლეთისკენ საქმეებს მორჩა, შემობრუნდა ოსმალეთისკენ და შეებრძოლა მას: უნდა გადამწყდარიყო, რომელს უნდა ჰქონოდა ბატონობა ჩვენში.

*) დასაფლავებულია მცხეთაში. ოსმალები მას „დელის“ (გიუს) ეძახდნენ.

ამ დროს მეფობენ:

ქართლში გიორგი X (1600—1605) სიმონისძე.

კახეთში ალექსანდრე II ლევან II-ძე (1574—1605).

იმერეთში ლევან გიორგი II-ძე (1581—1590) და
როსტომ კოსტანტინეს-ძე (1590—1605).

აბასმა დაიბარა ქართლის და კახეთის მეფეები და გამოუცხადა მათ, ოსმალეთის წინააღმდეგ ეომნათ თავის ჯარით სპარსელებთან ერთად. ამის მიხედვით კახეთში გამგელ დანიშნა ყეენმა ალექსანდრეს შვილი დავით. შეერთებულმა ჯარებმა აიღეს (1602) თავრიზი და ნახჭევანი. ამის შემდეგ (1603 წ.) მიადგენ ერევანს და პირველად ქალაქში შეიჭრა ქართველების ავანგარდი. მეფეები, რასაკვირველია, ამ თავგამეტებისთვის სიკეთეს და მადლობას მოელოდნენ ყეენისგან, მაგრამ მოტყუდნენ: მადლობის ნაცვლად ყეენმა გიორგის ჩამოართვა ლორე და ალექსანდრეს — კახი. არც ერთს არ უნდოდა დაეთმო, მაგრამ ძალმომრეობას რას უქდნენ. მაინც კახეთის მეფე ალექსანდრე მიიქცა რუსეთისკენ და ითხოვა ბორის გოდუნოვისგან მფარველობა და შემწეობა. იგივე ითხოვა გიორგიმაც. (ამ დროსვე მოხდა შემდეგი: რუსეთის მეფისგან მოვიდნენ ტატიშჩევი და ივანოვი. გოდუნოვი ითხოვდა გიორგისგან, მიეცა მისი ასული ელენე თეოდორესთვის და აგრეთვე გიორგის ძმისწულს ქაიხოსროს შეერთო ბორისის ქალი ქსენია. მაგრამ გარემოება შეიცვალა: ბორისი მოკვდა და ეს პლანები დაირღვა). ყეენს არაფერი ეს არ გამოპარვია და ამი-

ტომაც შეუდგა რუსეთის მომხრეების დასჯას და გაწყვეტას. კახეთის გამგემ, დავით ალექსანდრესძემ, ყენის ჩაგონებით შეიპყრა თავისი ძმა გიორგი და მოხუცებული მამა და თორღას ციხეში დაამწყვდია. სხვა მოწინააღმდეგე ჭოეთის (ხორნაბუჯი) ციხიდან გადმოყარა. ასე გამეფდა კახეთში ეს უღირსი და მრისხანე კაცი.

დავითს ყავდა მეუღლედ მუხრან ბატონის ქალი ქეთევან, რომლისგან მიეცა მას თეიმურაზი. როცა დავითი მოკვდა (1603 წ.), მისი შვილი თეიმურაზი სპარსეთს გაგზავნეს მეფობის მისაღებად. ყენთანვე იყო ამ დროს სპარსეთში კახეთის მეფის ალექსანდრეს შვილი გამაჰმადიანებული კოსტანტინე. ყენმა მისცა მას მეფობა და გამოგზავნა ჯარით კახეთს; თან განაზრახა: მამა (ალექსანდრე) და ძმა გიორგი მოეკლა და თვითონ დასაკუთრებოდა კახეთს. კოსტანტინე ჩამოვიდა კახეთს, მიიწვია მამა და ძმა და ორივე მოაკლევინა. ეს საზიზღარი საქმე რომ ჩაიდინა, წინადადება მისცა ქეთევანს, მას გაყოლოდა ცოლად. ქეთევანმა, რასაკვირველია, უარი განუცხადა ზიზღით. მისმა საზიზღარმა წინადადებამ მეტად ააღელვა კახელები: აჯანყდნ და მეფედ დასვეს ქეთევანი. შემოიკრიბა ქეთევანმა ჯარი; მოიშველა ქართლის მეფე გიორგიც. მიუხტენ კოსტანტინეს, დაამარცხეს და მოკლეს (1605). ეს ამბავი მაშინვე აცნობეს ყენს, რომელმაც მაინც კახელების თხოვნით კახეთის ტახტზე გამოგზავნა ძალა-უნებურად თეიმურაზი.

ამ გვარად კახეთის ტახტზე ავიდა 13 წლის თეიმურაზ I დავითისძე (1605—1663).

ყენმა ურჩია ქართლის მეფეს გიორგი X მიეღო მაჰმადიანობა, თუ უნდოდა ქართლის მეფობა. შერჩენოდა ხელში, მაგრამ გიორგიმ უარი განაცხადა მაჰმადიანობაზე. ამიტომ ყენის ბრძანებით გიორგი მოწამლულ იქნა და მის მაგიერ ქართლის ტახტზე ავიდა ლუარსაბ II გიორგი X-ძე (1605—1616 წ.).

ამერეთის ტახტზე ზის ამდროს გიორგი III (1605—1639) კოსტანტინესძე (როსტომ მეფის ძმა). ამ ხანაში ჯერჯერობით ქვეყანა დაწყნარებულია. ამიტომ ყველამ შინაგან განკარგებას მიყო ხელი. იმერეთის მეფემ მიაქცია ყურადღება დაცემულ ზნეობის გასწორებას: მის დროს ყიდდენ ტყვედ ქალს და ვაჟს განურჩევლად. ოსმალოს გავლენამაც მრავალ-ცოლიანობა შემოიტანა და ამან ერთობ გარყვნა ხალხი. გიორგიმ მოახდინა კრება, რომელზედაც დაესწრო მცხეთის კათალიკოსი მალაქია და აფხაზეთის—ევდემონ. ამ კრებამ დაადგინა წესები, რომლის წინააღმდეგი სიკვდილით უნდა დასჯილიყო.

ქართლში ამ დროს სხვა ამბავია: აბასი დაემოყვრა ქართველობას: შეირთო ლუარსაბის და თინათინი. დაქორწინების შემდეგ ყენმა გაილაშქრა შირვანის დასაპყრობლად (1607 წ.) და თეიმურაზიც თან მიიწვია. ქეთევანი შეშინდა შვილის დაბარებაზე და თვითონ ეახლა ქართველთ ჯარით. აბასის შირვანში ყოფნის დროს, მანუჩარ ათაბაგს დაესხა

ოსმალოს ჯარი და აუოხრა ქვეყანა. მანუჩარი სთხოვს შემწეობას აბასს; აბასი მისცემს. ათაბაგმა ამ ჯარით და თავისით ერთად დაამარცხა უსუფ-თაშა და თან ახალციხეც დაიჭირა. გაბრაზდა ოსმალო და უფრო მეტი ჯარი გამოგზავნა მანუჩარის წინააღმდეგ. მანუჩარმა კიდევ სთხოვა შემწეობა ყეენსაც და ლუარსაბსაც. ამ ომშიაც გაიმარჯვა მანუჩარმა, მაგრამ ოსმალომ მაინც არ მოისვენა: უბრძანა ფერად-თაშას დაერბია ქართლი, მოყოლებული თრიალეთიდან. ამანაც ბრძანება აუსრულა.

თათარხანას შემოსევა 1609 წ.

აჰმად ხონთქარმა ბაღდადს რომ გაილაშქრა, შემწეობა სთხოვა ყირიმის ხანს სელამათ-გირეის. სელამათმა მიაშველა მას 30 ათასი კაცი. ხონთქარმა ბაღდადი აიღო. ბაღდადის აღების შემდეგ სელამათი დაბრუნდა უკან და, ფერად-თაშის შეგონებით, განიზრახა ქართლზე გავლა და ისე მისვლა ყირიმში. რასაკვირველია, გავლის დროს ქართლი უნდა აეკლო სელამათ-გირეის. ამ დროს ხანთან არის უსუფ-თაშაც. როგორც კი ლუარსაბმა ეს შეიტყო, მაშინვე გაგზავნა იარაღი, გზები ჩაეხერგათ და ეყარაულნათ, არ შემოსულიყო შტერი. თვითონ შეფე ამ დროს ცხირეთს იყო, საუბედუროდ იარაღს ჩასძინებოდა. ამ დროს წააწყდებიან თავს თათრები და დახოცვენ. აქედან დაქანდენ თათრები მანგლისისკენ, დასწვენ მანგლისი.

და მოვიდენ კველთას. იქ ნახეს თედორე მღვდელი, რომელსაც უთხრეს, ეჩვენებინა მათთვის ლუარსაბის ბინა. თედორემ ატარა თათრები გოსთიბის თავზე, გაიყვანა ქვენანდრის გზაზე და მეფეს კი ააშორა. თათრებმა რომ ეს გაუგეს, მოკლეს.

ჩამოვიდა თათრობა ერთა-წმინდას და ახალქალაქს. მხოლოდ მაშინ დაინახა მეფემ ცხირეთიდან მტერი და მსწრაფლ გიორგი სააკაძე და ზაზა ციციშვილი გაგზავნა ჯარების შესაკრებად. ქართველები დაუხვდენ მტერს ნიაბის ბოლოს სხერთი-ქალას და შეებრძოლენ. გაცხარებულ ომის და ხმლის ტრიალის დროს მიიჭრა შევარდენივით ზაზა ციციშვილი, ჰკრა ხმალი ფაშას, მოკვეთა თავი, დაიჭირა წვერებით კბილებში, კაფვით გამოვიდა თათრის რაზმიდან და მოართვა მეფეს. ეს ისე უეცრად და მსწრაფლ მოხდა, რომ თათრებს თავზარი დაეკა. ამან ისეთი გავლენა იქონია მათზე, რომ მაშინვე აირივნენ და გაიქცენ. გაქცეულები დაეშვენ გორისკენ. აქ მათ გორელებმა ხიდი აუშალეს. მაშინ თათრები იძულებული შეიქნენ, ისევ საციციანოში მიეცათ თავი. ბრბონას რომ მივიდენ, გადვეს მტკვარზე ხიდი, გავიდენ მარცხენა ნაპირზე და დადგენ ტაშის-კარის ბოლოს. დაედევნენ მათ უკან მეფე და მისი ჯარი. ახალდაბას რომ მივიდენ, ხიდი აღარ დახვდათ: აღდებულ მტკვარს წაელო. არც მრისხანე მტკვარს შეუშინდენ ქართველები: გადაცვივდენ აღელვებულ მტკვარში, გასცურეს მეორე ნაპირზე და დილით

ადრე დაეცენ მტრის რაზმს. დამარცხდენ თათრები (1609 წ., ივნისი) და თავს უშველეს. აქედან გადვიდნ გამარჯვებულები სამცხეს, გააგდეს იქედანაც ოსმალები და სამცხის ციხეები ხელში ჩაიგდეს.

სანამ თეიმურაზი ყმაწვილი იყო, (17 წლის იყო), კახეთს განაგებდა ქეთევანი. თუმცა ყენი ამ დროს არ აწუხებდა კახეთს, მაგრამ მაინც არ მოსწონდა, რომ ქვეყანას ასეთის ენერგიით და ჰკუთნ სავსე ადამიანი მართავდა. ამიტომაც იხმარა ვერაგობა აბასმა: თეიმურაზს მოუკვდა იმ ხანში ცოლი. ყენმა დიდი სამძიმარი შემოუთვალა და თან სთხოვა ხლებოდა მას, რომ მწუხარების შემდეგ გართობილიყო შასთან. თეიმურაზიც წავიდა. ყენმა მოინდომა შური დაეთესა დედასა და შვილს შუა, რომ ამით კახეთის ძალა დაესუსტებინა. აბასმა ჩააგონა თეიმურაზი, რომ მისი სარდალი ქაიხოსრო ომანიშვილი ქეთევანის შერთვას აპირებსო. — ამასთანავე ურჩია თავის მახლობელი ნათესავი, ლუარსაბის და (ხორეშან), შეერთო ცოლად და ამგვარად მისი ქვისლი გამხდარიყო. თეიმურაზმა ჯერ უარი გამოაცხადა, მაგრამ, რომ არა გამოვიდარა, დათანხმდა. ამ უკანონო ჯვარის წერით (ნათესავი იყო), ყენს, რასაკვირველია, უნდოდა, თეიმურაზს პატივისცემა დაკარგოდა ხალხში, რადგან თეიმურაზის ეს საქციელი სარწმუნოების და ზნეობის დამცემი იქნებოდა. ჩამოვიდა თუარა თეიმურაზი, შეირთო ლუარსაბის და და თან ქაიხოსროს შურის ძიებას შეუდგა. შემთხვევამაც ნება

მისცა. ამ დროს კახეთს დაეცენ ლეკები. მეფემ გაგზავნა ქაიხოსრო ჯარით. შეებრძოლა ქაიხოსრო მტერს და დაამარცხა. რომ უფრო მეტი შიშის ხარი დაეცა მათთვის, ქაიხოსრომ მოითხოვა ბუკი. ეს გარემოება მეფეს აუხსნეს მტრებმა ისე, რომ ვითომ ქაიხოსრო მეფის ღირსების მითვისებას ცდილობდეს. ამიტომ დაიბარა მეფემ თავისი სარდალი და ღალატით მოაკლევინა. ეს მდგომარეობაა კახეთში, როდესაც ლუარსაბმა, თათარხანების ომის შემდეგ, შეირთო გიორგი სააკაძის და და ჯვარი დაიწერა „ქვათახევში“.

გაორგა სააკაძე. გიორგი სააკაძე იყო ერთი ღარიბ აზნაურთაგანი. ოცის წლის იქნებოდა, მეფეს რომ დაუახლოვდა და მეტად შეაყვარა თავი თავის ღირსებით: ის იყო მეტად მამაცი, მხნე, ჰაეროვანი, გონიერი, მაგრამ ცბიერი. მეფემ ჩააბარა მას ტფილისის, გორის და ცხინვალის მოურავობა.*) მის დაზე რომ ლუარსაბმა ჯვარი დაიწერა, აყაყანდენ დიდებულები და უფრო — ქალები; თავიანთ თავს შეურაცხყოფილად თვლიდენ, რომ უბრალო ქალთაგანი შეიქნა მათი დედოფალი. ამიტომ ყოველ ღონის ძიებას ხმარობდენ როგორც დიდებულები, ისე მათი ცოლები, რამენაირად განქორწინება მოეხდინათ და მეფისთვის

*) თავადობის ხარისხი მიიღეს სააკაძეებმა (1503 წ.) გიორგი X მეფის დროს და იწოდებოდენ მოურავებად. შაჰ-აბასმა 1622 წ. დაუმტკიცა გიორგის „თარხნობა“.

ახვა შეერთოთ: ამ საქმეში მოწადინებული იყო მეფის მამა-მძუძე შადიმან ბარათაშვილი. ბოლოს დიდბულების თხოვნა-შეგონებამ გასჭრა. და მეფე დათანხდა. ყველამ იცოდა, რომ ამ საშინელს და უშვერს საქციელს, სააკაძე მეფეს არ შეარჩენდა, არ დაუთმობდა და ამიტომ ურჩიეს კიდევ მისი მოკვლა, რადგან, მათის აზრით, შესაძლებელი იყო, მეფეს ცუდს რასმე შეამთხვევდა. მეფემაც გადაწყვიტა, მხოლოდ საქირო იყო მისი შესრულება. ესეც აღვიღად მოახერხეს. მეფემ მისწერა წავკისიდან გიორგის (1612 წ.), სანადიროდ მოვდივარ ყარაიასში და მოდიო.

გიორგი, თუმცა ფრთხილად იყო, მაგრამ ამგვარ ლალატს მაინც ვერ წარმოიდგენდა, და ამიტომ ეახლა მეფეს. გაიმართა ნადიმი. ყველა შეზარხოშებული იყო და თავიანთ სახლებში გაეშურენ. გიორგიც თავის სახლშია. ამ დროს გზავნიან კაცებს გიორგის მოსაკლავად, მაგრამ, სანამ ისინი გაგზავნიდნენ კაცებს სააკაძესთან მოსაკლავად, კახაბერ ხერხეულიძემ აცნობა გიორგის მეფის განზრახვა. გიორგი გახდილი იყო. უცებ წამოვარდა ახალუხის ამარა შემოირტყა ახალუხზე ხმალი, მოახტა თავის ცხენს უბელოდ და გასწია უძოსკენ. *) გამოუდგენ მღევრები უკან. სააკაძემ ურჩია ყველას უკან დაბრუნებულიყვენ და მისთვის თავი დაენებებინათ. იმათაც ხელი უშვეს.

*) შეტყობინებისთვის ხერხეულიძეს ცხვირი მოსჭრეს.

მოურავი მოვიდა სამადლოს. აქედან გადავიდა დიდგორს და დაეშვა ნოსტეს ცოლ-შვილთან. აყარა სახლობა, აიყვანა ტყეში და მიიმალა. იმავე ღამეს მოაწყდა მეფის ჯარი ნოსტეს: ეგონათ, მოურავი იქ იქნებოდა, მაგრამ შესცდნენ. მღევრებმა დასწვეს და გაიტაცეს, რაც რამ ებადა მოურავს. ამ დროს მოურავი ზემოდან დასცქეროდა მწუხარე ცრემლით, მის სასახლეს რომ ალი ადიოდა. მოურავმა იმავე ღამეს გადაწყვიტა წასულიყო თავის სიმამრთან ნუგზარ არაგვის ერისთავთან. ამიტომ ჩუმად ჩამოგზავნა ტყიდან კაცები; ამათ მოპარეს მარბევლებს 7 ცხენი. ამავე დროს მისმა ერთგულთაგანმა პაპუნა ჩივაძემ წავკიციდან მოართვა მას მისი იარაღი, რომელიც არეულობის დროს, მღევარი რომ დაადევნეს სააკაძეს წაგკისში, მოეპარა. მეორე დღეს ღამით მოურავი თელოვანს მოვიდა. აქ ისევ ტყეში დაიმალა. მესამე დღეს მივიდა კარსახს. აქედან გაგზავნა კაცები მცხეთის ხიდის დასათვალიერებლად. შეიტყეს, რომ ხიდზე მცველები დგანან და უცდიან მის გასვლას. მაშინ გიორგიმ განიწირა თავი: გადააგდო ცხენი აღელვებულ მტკვარში სახლობით და მშვიდობით გასცურა მცხეთის პირდაპირ და გასწია დუშეთს სიმამრთან. ეს რომ ლუარსაბმა შეიტყო, მოსთხოვა ერისთავს, მოეცა სააკაძე. ნუგზარმა კარგად იცოდა, ამას რაც მოყვებოდა და ორივე, სიძე-სიმამრი, სახლობით გაეშურენ ყენთან, რომ შემწეობა ეთხოვათ მისგან, თუ შეფე მათ ცუდ რამეს შეახვედრებდა. წავიდნენ, გადა-

იარეს საგურამო, ლილო, ლოჭინის ხევი; ყურყუთას რომ აპირებდა გასვლას ფონით, შეხედა მოურავმა, მისდევს მას ვიღაც კოლოტაური, რომელსაც უნდოდა „ცოცხლად“ დაეჭირა მოურავი და მეფისთვის წარედგინა. მოუბრუნდა მოურავი, შეებრძოლა, ჩამოაგდო ცხენიდან დიგლივით (შუბის ბოლო) და ცემით გულ შეწუხებული იქ დააგდო, არ მოკლა კი. აქედან გიორგი და ნუგზარი მივიდნენ აღჯა-ყალას ყაზახის სულთანთან. ცოლ-შვილი აქ დასტევა და სიძე-სიმამრი გამოცხადდნენ ყეენთან, რომელიც იმ დროს შემახიაში იყო. ყეენს იამა მათი მისვლა და ორივე თან გაიყოლა, შემახიდან რომ დაბრუნდა ყეენი, ნუგზარი დასაჩუქრებული სახლში დაიბრუნდა და გიორგი კი იქ დაიტევა.

რომ გიორგის სიტყვას მეტი ძალა და გავლენა ქონოდა ყეენის თვალში, გამაჰმადიანდა კიდევ და ამით ყეენისგან უფრო კიდევ მეტი ყურადღება დაიმსახურა.

შაჰ-აბასს დიდი სურვილი ქონდა, ქართლი და კახეთი დაეპყრა, მაგრამ ისე, რომ სხვისი ხელით ეგლიჯა ნარი: უნდოდა შიგ ქვეყანაში ჩამოეგდო განხეთქილება, დაეთესა შური და მის შემწევობით ადვილად გაეწყო თავისი საქმე; ამიტომაც მოსწერა ყაზახის ხანს: მოჰკალ ლუარსაბი და თავი აქ გამომიგზავნეო. ეგივე მოსწერა ლუარსაბს: მოჰკალ ყაზახის ხანი და თავი აქ გამომიგზავნეო. ყეენი ფიქრობდა, იქნება ხანმა მოასწროს და მოკლას ლუარ-

საბიო, მაგრამ შესცდა: დაასწრო ლუარსაბმა, მო-
კლა ხანი და თავი ყენს გაუგზავნა. — ეს ცბიე-
რობა ბოლოს გამომელავნდა და ერთობ დაფიქრდენ
ლუარსაბიც და თეიმურაზიც. ამ ამბის შემდეგ მეფეები
იძულებული შეიქნენ, უფრო მჭიდროდ შეეკრათ
ერთმანეთთან კავშირი და საერთო მტერს ერთად
გამკლავებოდენ. — რაკი ამ ხერხმა არ გაჭრა. აბასი
ეხლა სხვა ვერაგობას დაადგა: მოსწერა ლუარსაბ მე-
ფეს საიდუმლოდ, მოჰკალ თეიმურაზიო და მე შემე-
წობას მოგცემო. ამასვე სწერდა თეიმურაზს. ამ გვა-
რივე უკმაყოფილება უნდოდა ჩამოეგდო მეფეებს და
თავად-აზნაურებს შუა. უკანასკნელებს ურჩევდა და
უძაგებდა მეფეებს და დიდ წყალობას პირდებოდა
დიდებულებს, თუ მისი ერთგულები იქნებოდენ. ამ
გვარმა მისმა საქციელმა ბევრი თავად-აზნაურთაგანი
მოინადირა და ყენისკენ გადიბირა; კინალამ მეფეებიც
გადაკიდა ერთმანეთს, მაგრამ ადრე მიხვდენ დიდებუ-
ლები ყენის ცბიერ მოქმედებას და ურჩიეს მეფეებს
შერიგებულიყვენ და შერიგდენ კიდევ.

ამ ხანაში სააკაძე ყენის დიდი დაახლოებული
და ერთგული ყმა შეიქნა. გიორგი მუდამ აქეზებდა
ყენს მეფეების წინაღმდეგ. მან ჩააგონა კიდევ ყე-
ენი, რომ ვითომ ლუარსაბმა რომ ცოლად მას თი-
ნათინი მიათხოვა იმაზე უფრო ლამაზია ხორეშან,
რომელიც ეხლა თეიმურაზს ჰყავს ცოლად. ყენმა
იშოვა საბაბი და მოსწერა ლუარსაბს, გაეგზავნა მის-
თვის ხორეშან. ორჯერ მოსწერა ყენმა მეფეს მაგ-

რამ პასუხი არ მიუღია. ეს საკმაო საბუთი იყო აბასისთვის, გამოლაშქრებულყო.

1614 წ. ყენი მოვიდა ყარაბაღს, გაჩერდა განჯაში და შემოაუთვალა თეიმურაზს: ოსმალოზე მივდივარ საომრად და მძევლად შენი შვილი გამომიგზავნე, რომ არ მილალატებო. თეიმურაზს არ უნდოდა ყენის სურვილს დაყოლოდა, მაგრამ კახელებმა ურჩიეს, უსათუოდ გაეგზავნა. თეიმურაზი დათანხმდა და ძალა-უნებურად უმცროსი შვილი ალექსანდრე გაუგზავნა და თან გააყოლა თავისი დედა ქეთევან, რომელსაც აახლო ნოდარ ჯორჯაძე. ყენმა მოიმიზეხა: მე ხომ ძიძა არავარ, უსუსურს რომ მიგზავნიო: გამომიგზავნე უფროსი შვილიო. ქეთევანი იწერებოდა, არ გამოგზავნო, ცუდს რასმე შეამთხვევენო. არც მამას უნდოდა გაგზავნა, მაგრამ აქაც კახელების რჩევამ გასჭრა და თეიმურაზი ეხლაც იძულებული შეიქნა უფროსი შვილი ლევანიც გაეგზავნა. ლევანს გააყოლა მეფემ დავით ასლანიშვილი. ბებია და ორი შვილი-შვილი რომ ხელში იგდო ყენმა, ეხლა თვითონ თეიმურაზი მიიწვია: ვცანი შენი ერთგულება და მოდი ყველაფრით აგავსოო. ეხლა კი ყველა მიხვდა, რას ნიშნავდა ყენის მიპატიჟება. თეიმურაზი, რასაკვირველია, აღარ წავიდა.

გაბრაზებულმა ყენმა ქეთევანი და მისი შვილი-შვილები შირაზში გაგზავნა *). ეხლა უფრო თავისუფ-

*) აქ ქეთევანი აწამეს 1624 წ. მისი შვილი-შვილილები დადასაქურისეს 1620 წ.

ლად გაშალა ფრთა ყუენმა: გარბიან და გამორბიან მისი აგენტები ქართლ-კახეთში და ხალხს აგონებენ, რომ, ვითომ ყუენს მისთვის არაფერი ცუდი არ სურს, მხოლოდ მეფეების წინააღმდეგია: ამ გარემოებამ კიდე უფრო გაამტკიცა მეფეების კავშირი.—ამ უბედურ წამის დროს ულალატეს ლუარსაბს დიდებულებმა: ნუგზარ ერისთავმა, ქსნის ერისთავმა იესემ, ანდუყათარ ამილახვარმა, ფეშანგ ფალავანდიშვილმა და ალათანგ ხერხეულიძემ: წავიდენ ყუენის ბანაკში და მორჩილება განუცხადეს. მეფეებმა მაშინვე გახიზნეს მცხოვრებლები, რადგან იცოდენ, რაც მოელოდა მათ. ამიტომაც გაამაგრეს ციხეები და მოემზადენ საომრად. ყუენმა გადაწყვიტა ქართლ-კახეთში შემოსვლა, მაგრამ სააკაძემ ურჩია ზამთარში შემოსულობა, რადგან მაშინ ხალხი მთაში, სიცივის გამო, ვერ წავიდოდა დასახიზნავად და ქვეყანასაც ამიტომ უფრო ადვილად ჩაიგდებდა ხელში.

ზარგელა შექოსევა 1615 წელს.

ყუენი შევიდა კახეთში დეკემბერში და ისე იქცეოდა, როგორც, ვითომ, მამა: ყველას საჩუქრებს აძლევდა და ტკბილ სიტყვით ეგებებოდა. შეპყრობილ მწყემსებსაც კი ხალათს აძლევდა და გაუშვებდა: უნდოდა ამით ხალხის გული მოეგო. კახელებმა რომ ეს ნახეს, მიატევეს თეიმურაზი და ყუენს მიენდვენ. თეიმურაზმა შეატყო, რომ ეხლა იქ მისი დარჩენა

აღარ შეიძლებოდა და წავიდა ქართლს ლუარსაბთან ჟალეთით. აქ უეცრად ყეენისგან გაგზავნილ ჯარს წააწყდა. შეებრძოლა თავ გამეტებით თეიმურაზი სპარსელებს თავის პატარა რაზმით, დაამარცხა, გააქცია და თვითონ მშვიდობით მივიდა ლუარსაბთან. აქ მოხდა თათბირი, რომ შეერთებულის ძალით შებრძოლებოდნენ ყეენს, მაგრამ, რადგან კახელებმა ამაზე უარი განუცხადეს, მეფეები იმერეთში გადავიდნენ გიორგი მეფესთან. კახეთის მეფედ ყეენმა დანიშნა თეიმურაზის ბიძაშვილი იესე*) (მაჰმადიანობაში ისახან) 1615 წ. ამის შემდეგ გასცა ყეენმა ბრძანება: გამოსულიყო მიმალული ერი მთებიდან, ტყეებიდან და ციხეებიდან. ყეენი სიტყვას აძლევდა, რომ ის მათ არ ერჩოდა, თუ მორჩილებას განუცხადებდნენ. მხოლოდ მათ დასჯიდა ყეენი, ვინც მისი წინაღმდეგი გახდებოდა. ბევრ წყალობას პირდებოდა აგრეთვე თავად-აზნაურობას, თუ ის გამოცხადდებოდა მასთან და მორჩილებას აღიარებდა. ამ აღთქმამ ბევრი მოხიბლა და არც ყეენმა მოატყუა. ამ ვერაგულმა ქცევამ ქართლის დეკახეთის ძალა გათიშა. მაინც შეებრძოლა ქართველობა უმრავლეს მტერს, თუმცა ამაოდ: ბევრი ქართველობა გაწყდა ამ ბრძოლის დროს; ბევრი ეკლესია, სოფელი და ქალაქი აოხრდა და დაიწვა სპარსელებისგან. გრემის ეკლესიაში თვითონ აბასმა გა-

*) რომელიც პატარაობითვე სპარსეთში იზრდებოდა. იესეს ყეენმა მთავარ-ვეზირად დაუნიშნა ნოდარ ჯორჯაძე და დავით ასლანიშვილი.

მოაცხადა ამბიონიდან მაჰმადის სჯული. გრემში შე-
იტყო ყვენმა აგრეთვე, რომ თორღის ციხეში გამა-
გრებულან კახელები და არ უნდათ იცნონ მეფედ
იესე (ისა-ხან). ყვენმა გაგზავნა ერთი რაზმი თორ-
ღას. თორღის აღების შემდეგ ხელში ჩაიგდეს სპარ-
სელებმა მთელი კახეთი. აქედან ყვენი ერწო თიან-
ეთით გადავიდა ქართლზე. ვინც ურჩი ნახა ერწო
თიანეთში, დაატყვევა. ამავე დროს ძალით 30 ათასი
სული გაამაჰმადიანა. ერწო თიანეთიდან ჩამოვიდა
არაგვზე და აქედან გასცა ისეთივე ბრძანება ქართ-
ლში, როგორც კახეთში: არავის გერჩით, გამოდით
მიმალულ ალაგებიდან და დაბინავდით თქვენს ალა-
გებზეო. თვითონ კი ჩამოვიდა გორს. გორიდან ჰგზავ-
ნის იმერეთში წერილებს გიორგი მეფესთან, გად-
მოგზავნოს მეფეები. შადიმან ბარათაშვილი კი გაუ-
გზავნა ლუარსაბს, დაბრუნებულიყო თავის ქართლში.
იმერეთის მეფე გიორგი თავს იმით მართლულობდა,
რომ ნათესავია და როგორ არ მივიღოო. მაგრამ
მანც გაუგზავნა გეგუთის სასახლიდან, თათბირის
შემდეგ, სადაც დაესწრენ ყველა მეფეები და იმერე-
თის დიდებულები, მალაქია კათალიკოსი და ლევან
აბაშიძე: „პატივი გვეც და დაუბრუნეთ ორივეს სა-
კუთარი სამეფოები“. აბასი უთვლის გიორგის მო-
ციქულების პირით: თუ გამოცხადდებიან და პირად
ითხოვენ, თანახმა ვარო. მაგრამ თეიმურაზს მანც
ვერ ვენდობიო. ლუარსაბი შეცდა და გადმოვიდა.
ყვენი მიეგება მას რუისში ცრემლით და ტირილით:

როგორ გიქ ბოროტს ახოვანს და ჩემს შვილსო.
(იმავე დროს გზავნის იდუმალ კაცს (თათარს) მოკ-
ლას თეიმურაზი, მაგრამ შეუტყობენ). რუსიდან
მეფე და ყენი ჩამოვიდენ გორში, გორიდან—ტფი-
ლისში. აქ მოუვიდა ყენს ამბავი, კახელები აჯანყდენო:
იესე ბატონიშვილი, რადგან საზიზღრად ექცევა ქრის-
ტიანებს და ქართველობას, არ გვინდაო. კახეთის და-
სამშვიდებლად გაგზავნა ყენმა ჯარი და თვითონ ლუ-
არსაბი ტფილისიდან, ვითომ სანადიროდ, ყარაიასში
წაიყვანა. ყარაიასიდან გადინაცვლეს ყენმა და მეფემ
ყარაბაღისკენ. ყარაბაღიდან წავიდენ, ვითომდა კი-
დეგ მოსანადირებლად, მაზანდერანს. აქ მეფეს ურ-
ჩია ყენმა გამაჰმადიანებულიყო, მაგრამ მეფე არ
დათანხმდა. ამიტომაც ის შეაგდეს შირაზის ციხეში*),
ქართლში კი დანიშნა ყენმა მეფედ ბაგრატ V**),
დაუთ-ხანის შვილი, რომელიც სპარსეთში ცხოვრობდა
და თანშეზრდილი ჰქონდა სპარსელების ზნე-ჩვეუ-
ლება და სარწმუნოება***) (1616—1619).

მეორე შექმსეგა ყენას 1616 წ.

როგორც კი ყენი სპარსეთს წავიდა, სამი თვის
შემდეგ ააჯანყეს ნოდარმა და დავითმა კახეთი, მოკ-

*) ამ ციხეში მოაშთვეს ლუარსაბი საბლით 1622 წ.

**) სიმონ მეფის ძმისწული.

***) ბაგრატი შიშით ტფილისში ვერ ჩამოდიოდა: ცხოვ-
რობდა მულამ საბარათიანოში და ამიტომ მას საბარათიანოს
ბატონს ეძახდენ.

ლეს იესე (ისახან) და კახეთის ტახტზე მოიწვიეს თეიმურაზი. თეიმურაზმა ამავე დროს ხონთქარს სთხოვა შემწეობა. ხონთქარმა მოსცა ჯარი. მეფეს მიემხრო შირვანიც. ეს რომ ყეენმა გაიგო, გამოგზავნა ჯარი, რომელიც ტფილისიდან გაეშურა არაგვზე. აქ წიწამურასთან დახვდა მათ თეიმურაზი, შეებრძოლა, დაამარცხა, გააქცია და 2500 სპარსელის თავი ხონთქარს გაუგზავნა.

ეს ველარ მოითმინა აბასმა: შემოიკრიბა, რაც ძალ-ღონე ჰქონდა, და თვითონ გამოეშურა საშინელის სისწრაფით. მოვიდა ტფილისს. თეიმურაზმა რომ ზღვასავით მოსული ჯარი ნახა, კახელებისვე რჩევით, იმერეთში გადავიდა. ყეენმა იესეს ადგილზე 1616 წ. დაადგინა ბატონად ფეიქარ-ხანი და ამავე დროს ლეკებს უბრძანა: ვინც გადმოვიდეს თქვენსკენ ქართველთაგანი, უსათუოდ მოკალითო და ჩემგან წყალობას მიიღებთო. თვითონ ყეენი შეესია კახეთს: ასეთი უბედური დღე ჯერ არ უნახავს კახეთს. სპარსელებმა დაარბიეს, დასწვეს სოფლები, ეკლესიები და ქალაქები. ამ დროდან თითქმის დაცალიერდა კახეთი. მებატიანე ამბობს, ტყვედ წაიყვანეს ასი ათასიო და გასწყვიტეს ამდენივეო. ყეენი დარჩა კახეთში ზამთარში 1616—1617 წ.წ. აქ შეიტყო, სხვათა შორის, ყეენმა, რომ იკრიბება ოსმალეთის ჯარი და სპარსეთს შებმას უპირებსო. ამან ცოტათი დააფრთხო ყეენი, აიყარა და წავიდა.

ამ ხანაში ჩამოდიან ლეკები იჭერენ კახეთის იმ

ნაწილს, რომელსაც ჰქვია საინგილო და მცხოვრებლებს ამაჰმადიანებენ. ლეკებმა აქ აიშენეს ციხეები: ბელაქანი, ზაქათალა და კატეხი. როგორც კი წავიდა ყეენი, დავით ასლანის შვილი და თამაზ ვაჩნაძემ დაიპყრეს კახეთი. ყეენმა გამოგზავნა მათ წინააღმდეგ ჯარით ყორჩიბაშ ისახანი და გაზაფხულზე თვითონ შემოვიდა (1617 წ.) და, რაც დააკლო, ისედაც გავერანებულ კახეთს, ეხლა შეუსრულა. მოსპო კახეთში თითქმის სულის ფეთქა და დაბრუნდა ტფილისში. მმართველად კახეთში მაინც ისევ ფეიქარ-ხანი დატევა. (ფეიქარ-ხანმა დიდი ღვაწლი დასდვა სპარსეთს: მან დასახლა კახეთში თათრის ელენი **აღმაღას, მუღაღას, თაქღას, კაჯეს**).

იმერეთიდან თეიმურაზი გადავიდა სამცხეს. აქ მას მიუბოძა ხონთქარმა გონია, ოლთისი, არტანუჯი და ნარიმანი. 1618 წ. თეიმურაზი ისევ იმერეთში გადმოვიდა.

თეიმურაზმა გაგზავნა რუსეთში მოციქული ხარიტონ ილუმენი. მოციქული ჩავიდა მოსკოვს 1619 წელს და მოახსენა მიხაილ თეოდერეს ძეს მეფის თხოვნა: მიშვამდგომლე, შვილები და დედა გამოამისხენი, ჩემი სამეფო დამიბრუნე, და შენ მფარველობის ქვეშ ვიქნებიო. ამ გვარივე თხოვნა ერთგულების და მფარველობის ითხოვეს გიორგი მეფემ, მამია გურიელმა და ლევან დადიანმა. ამნაირადვე იშუამდგომლა მოციქულმა ლუარსაბისთვის. რუსეთის მეფემ იშვამდგომლა ყეენთან, მაგრამ უკანას-

კნელმა ამისთანა პასუხი მისცა რუსეთს: თეიმურაზის დედა და შვილები ჩემთან მძევლებად არიან, რომ ოსმალოს არ მიმხრობოდა, მაგრამ პირი გატეხაო. ეხლა, თუ მოვა და პირად მთხოვს, დედასაც გავუშვებ და შვილებსაცო*)

1619 წ. მოკვდა ბაგრატ V და მის მაგიერ ქართლში ყეენმა დანიშნა მისი შვილი სიმონი (1619—1629), (რომელსაც შერთო ყორჩიხანის ასული) და თან მზრუნველად გამოაყოლა გიორგი სააკაძე. სიმონი დაბადებიდანვე მაჰმადიანი იყო და, მაშასადამე, ყეენის ერთგული ყმა.

(ამდროს მოკვდა ნუგზარ ერისთავი და არაგვის ერისთავად გახდა მისი შვილი ბაადურ. ზურაბი არ დაემორჩილა ძმას და ყაენთან წავიდა საჩივლელად. ყეენმა მისცა ზურაბს ერისთავობა და გამოისტუმრა უკან. თან ზებრძანა: სიმონს მოეხმარეო. მეფის დახმარებით ზურაბი გაერისთავდა. მერე ბარათა ბარათაშვილის შემწეობით ზურაბმა დაიპყრა მთიულეთი და ხევი. ეს არ მოეწონა სიმონს და ყაენთან წავიდა საჩივლელად. არ დამასწროს ყაენთან საჩივარიო და ზურაბიც თან გაჰყვა).

ამ დროს მოვიდა ამბავი: კახელებმა პირი შეკრეს თეიმურაზთან სპარსელების წინააღმდეგო. ყეენმა გამოგზავნა ჯარი ყორჩიხანის სარდლობით და

*) რაკი რუსეთთან ვერას გახდა თეიმურაზი, სტამბოლში წავიდა, მაგრამ, იქაც იმედ მიღებული, დაბრუნდა ისევ გონიას.

თანაშემწედ მისცა აქვე მყოფი გიორგი სააკაძე. ყორჩიხანს ქონდა საიდუმლო ბრძანება, მოესპო ყოველი მღვლევარება და სამუდამოდ დაემკვიდრებინა სპარსეთის უფლება ქართლ-კახეთში და ურჩები ან გაეწყვიტა, ან სპარსეთში გადაესახლებინა. ამ განზრახვის მიმდევარმა ყორჩიხანმა სიმონი ტფილისში დატევა და თვითონ ჯარით დაბანაკდა საფურცლეს. აქ დაიბარა კახელები, ვითომ-და იმიტომ, რომ იმერეთზე მიდის გასაღლაშქრებლად და მათ შემწეობას თხოულობდეს. ნამდვილ კი სხვა განზრახვა იყო. თან იმასაც ამბობდა, ვითომ ყენისგან წყალობა და ხალათი მაქვს მათდა გადასაცემადო. ზოგი მოტყუვდა და ამისთვისაც სოკვიდილის მსხვერპლი შეიქნა. ზოგმა ხრლმით გაიკათა გზა და თავს უშველა.

გარეჯის ეკლესია 1622 წ.

ყორჩიხანი შეუდგა ქართლის რბევას: ერთი რაზმთაგანი მიადგა აღდგომა დილას გარეჯას უდაბნოს და, როცა ბერები ლიტანიას უვლიდენ ეკლესიას გარშემო სანთლებით, დაეცნენ და სრულიად ამოწყვიტეს*).

ამავე დროს ლოქინოში ნადირობდა გიორგი სააკაძე. ყორჩიხანს მოდის წერილი ყენისგან: კახეთი

*) ამ დროს მოაშთვეს ლუარსაბი შირაზში გულაბყალას—ციხეში.

გასწყვიტე, ქართლი აჰყარე და გადმოასახლე; სააკაძესაც თავი მოსჭერ და გამომიგზავნეო. წერილის წამომღები შემთხვევით შეხვდა სააკაძეს, რომელმაც მას გამოართვა წერილი და წაიკითხა. მაშინ კი იკბინა თითზე სააკაძემ: არ ეგონა, თუ აბასი ასე გაიმეტებდა მას. ამიტომ ერთთავად იბრუნა პირი: მოკლა შიკრიკი და იქვე დაფლა; თვითონ კი შეკრიბა დიდებულები და მოახდინა შეთქმულობა, რომ მოესპოთ სპარსელების ხსენება ქართლ-კახეთში. ამ შეთქმულობაში არ მიიწვიეს ანდუყაფარ ამილახვარი, რადგან ის იყო გამაჰმადიანებული და ქვისლი სიმონ მეფის (ე. ი. ყავდა ცოლად ყორჩიბაშ ისახანის ასული). ამიტომ დაიჭირეს ანდუყაფარ საფურცლეს და ცოლიანად არშის ციხეში დააპატიმრეს, თეიმურაზი კი მოიწვიეს ისევ გონიიდან და გაამეფეს 1623 წ.

გიორგი სააკაძის ზრევით ზურაბი შეიქნა თეიმურაზის სიძე (შეირთო მისი ქალი დარეჯან). ამგვარად ამ სამმა პირმა გადასწყვიტეს ქვეყნის ხსნა მტარვალეებისგან. სააკაძესთან იყო მისი შვილი ავთანდილ. ესენი დაეცნენ სპარსელებს და დაამარცხეს; თვითონ გიორგიმ მოკლა ყორჩიხანი და ავთანდილმა — მისი შვილი. ამის შემდეგ ჯარი გაიყო სამ რაზმად: ერთი გადიჭრა ახალციხეს და აიღო ციხე-ქალაქი. მეორე რაზმი ზურაბის სარდლობით გაეშურა კახეთს; მესამე გიორგი სააკაძის სარდლობით მოადგა ტფილისს და აიღო ქალაქი, მხოლოდ გაუმაგრდა ციხე. მაგრამ ციხეს თავი დაანება გიორგიმ და გადაიჭრა კახეთში ზურაბის მისაშვე-

ლებლად, დამარცხდა ფეიქარ-ხანი და გაიქცა. ქართველებმა სდიეს ბარდამდის; მერე შემოვლეს და მოარბიეს განჯა და ყარაბალი. ეხლა გიორგიმ სიმონ მეფეც აღარ ინდომა და მის მაგიერ ქართლის მეფედ გამოაცხადა ქაიხოსრო ვახტანგის-ძე მუხრანბატონი, რომელიც მხოლოდ სახელით იხსენებოდა, თორემ ნამდვილ კი ყველა საქმეს გიორგი განაგებდა. ამან მოთმინებიდან გამოიყვანა სპარსეთის მბრძანებელი.

მარტობა 1624 წ. გაბრაზებულმა ყეენმა წარმოგზავნა ურიცხვი ჯარი და სარდლად უჩინა ყორჩიბაშ ისახანი. ამას გარდა მოუწერა ადერბეიჯანის, ერევნის, შირვანის, ყარაბალის ბეგლარბეგებს და ყაზახის ხანს, ყველა მიშველებოდა ისახანს. მტრის ჯარი გაიშალა და დაბანაკდა ალგეთის ნაპირზე. არ იყო მხოლოდ მოსული ადერბეიჯანის ბეგლარ-ბეგის (შაჰ-ბენდე-ხანის) ჯარები. ქართველების ჯარი შეკრბა ტაბახმელას. შეიქნა თათბირი, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ. აზრი გაიყო. სააკაძე ამბობდა: ვინაიდგან ცოტა ვართ, ციხეებს მივენდვეთ და იქ ვიბრძოლოთ, ხალხი კი დაეხიზნოთო. მამუჩარ ათაბაგმა სთქვა: „ომი საზღვარს მესაზღვრესაო“. სააკაძე ამტკიცებდა, რომ ივნისია, ძალიან ცხელია და ძნელია ქართველებისთვის ბრძოლა სიციხეშიო. თან, ურჩევდა სააკაძე, ტფილისამდე მოვუშვათ და იქ დავეცეთო. სამხედრო ბჭობაში მამუჩარის აზრმა სძლია. ასტყდა საშინელი ბრძოლა. ქართველებმა კარგად იცოდნენ, თუ რა მოელოდა მათ

დამარცხებას და ამიტომაც განიწირეს თავი *). პირველ შეტაკებაზე დამარცხდნენ სპარსელები და პირი იბრუნეს. ქართველებმა სდიეს გატეხილ — ხიდამდის-მაგრამ; როცა დაგვიანებულმა ადერბეიჯანის ბეგლარბეგმა გაიგო სპარსელების დამარცხება, საშინელ სისწრაფით წამოვიდა. მოატანა თუ არა მარაზდას, მან დაინახა სპარსელების გაქცეული ჯარი, შეაჩერა და უკან მოაბრუნა. განახლდა ისევ ომი მარაზდას. მთელი მინდორი ბრძოლის ველად გადაიქცა: ყველა სიკვდილს მოელოდა და ამიტომაც უშიშრად იდგენ. აქ გამოჩნდნენ თავის ლომურ ვაჟეაკობით თეიმურაზ მუხრანბატონი, სააკაძე და მამუჩარ ათაბაგი, რომელმაც შუაზე გაუპო თავი ერევნის ბეგლარბეგს, ისეთი დაპკრა თავში ხმალი. გავარდა ხმა: მოკლეს თეიმურაზიო. ყველას ეგონა მეფე თეიმურაზის სიკვდილი, მაგრამ მოკლული კი თეიმურაზ მუხრანბატონი აღმოჩნდა. მაინც ხმამ არია ქართველობა. არეულობამ დააკარგვინა სასწორი და დამარცხდნენ. (აქ მოიკლა თეიმურაზ მუხრანბატონიშვილი, დავით ასლანიშვილი, ბაადურ ციციშვილი, 9 ძმა ხერხეულიძე, 9 ძმა მაჩაბელი, შვიდი ძმა ჩოლაყაშვილია. სულ გაწყდა ცხრა ათასი კაცი ამ დღეს **). ქართველობამ დაიხია უკან და ციხეებს მიენდო. მტერი მოადგა ტფილისს და აიღო.

*) აქ იყვენ თეიმურაზ, მამუჩარ, ზურაბ, სააკაძე, დავით ასლანიშვილი, აღათანგ ხერხეულიძე, ბარათა ბარათაშვილი, იესე ქსნის ერისთავი და თეიმურაზ მუხრანბატონი.

***) დაიჭრა ზურაბ ერისთავი.

აქედან აპირებს ქართლის რბევას მტერი, მაგრამ ეს გასული ჯარი ტფილისიდან ქართლის დასარბევად ორჯელ დაამარცხა სააკაძემ. თეიმურაზი ისევ იმერეთს გადავიდა.

ბრძოლა ქსანზე. სპარსელებს უნდოდათ ანდუყათარის გამოხსნა და ეზრახენ ზურაბს. ზურაბი დათანხმდა (შაყიდულ იქმნა) მხოლოდ იმ პირობით, თუ არაგვზე ავიდოდენ სპარსელები და ქსანზე დაეშვებოდენ და მის მამულს არას ავნებდენ. ისახანმა აღუთქვა ამის შემდეგ ისახანმა გაგზავნა ჯარი არაგვზე ხოსრო მირზას*) უფროსობით. ჯარი შევიდა ღუშეთში, გაიარა მთიულეთი და მივიდა ხევში. არშის ციხის მცველებმა მოსცეს ანდუყათარ ცოლით. ქსანზე ხოსრო მირზა დაწინაურდა. უკან დარჩენ ყაზახის ხანი, ადერ ბეჟანის და შირვანის ბეგლარბეგები. ამ დროს ჩასაფრებულ ალაგიდან გაისმა იესე ერისთავის ჯარის თაფის ხმა. იესესთან იყო ზურაბის ძმა გიორგი. გაემართა ბრძოლა. დამარცხდენ სპარსელები: შირვანის ბეგლარბეგი და ყაზახის ხანი ტყვედ მოყვათ ხელში ქართველებს და ადერბეჟანის ბეგლარბეგი კი გიორგი სააკაძემ მოკლა. დაწინაურებული ხოსრო-მირზა მშვიდობით მივიდა ტფილისში და მიიყვანა ანდუყათარ სახლობით და არც კი შეუტყვია, თუ რა დაემართა არიერგარდს. ამის შემდეგ სააკაძემ გაამაგრა ციხეები: კიკანაბერი, კეხვი, ალი და სურამი; გადავიდა სამ-

*) შემდეგ როსტომ მეფე დაუთ-ხანისძე.

ცხეს კოლ-შვილთან. ისახანმა რომ შეიტყო, მოუ-
რავი სამცხეს წავიდაო, მოინდომა სამცხის დაპყრობა.
და სააკაძის ხელში ჩაგდება სახლობით. ჯარს მივიდა.
ასპინძას. ამ დროს სანადიროდან დაბრუნებული სა-
აკაძე-დაესხმება მტერს, დაამარცხებს და გააქცევს მას.
ამის შემდეგ მიუხტა სააკაძე იმ ციხეებს სამცხეში, რო-
მელიც სპარსელებს ეჭირათ (ხერთვისი, ახალციხე, აწ-
ყური), წაართვა და თავისი ჯარები შეაყენა. აქედან,
მოციქულად გაგზავნა სააკაძემ ხონთქართან გიორგი
ქავთარიშვილი, ჩაიბაროს სამცხის ციხეები. ხონთ-
ქარმა მადლობა შემოუთვალა და დაიჭირა ციხეები *)
ისახანი გაბრუნდა სპარსეთში. როგორც კი წავიდა
ისახანი სპარსეთში, თეიმურაზი გადმოვიდა კახეთში
და ისევ გამეფდა.

განდგა ამ დროს დვალეთი, აღარ ემორჩილება
გიორგის. გიორგი გადიქრა, დაამარცხა, ალაგმა, და-
ხარკა და გამობრუნდა უკან. ეგვიპე დღე დააყენა
სომხითის მელიქებს, რომელნიც ყეენს ერთგულო-
ბოდენ: დაეცა სააკაძე ორგულებს, დაამარცხა, დაარ-
ბია და თვითონ ისინი დაატუსაღა. არც ქაიხოსრო
ბარათაშვილი ემორჩილებოდა გიორგის: უფრო ყე-
ენის ერთგული იყო. მან მოიყვანა 500 სპარსელი

*) ამ დროს მანუჩარ ათაბაგი მოკლა მისმა ბიძამ ბექამ,
წავიდა სტამბოლს, მიიღო მაჰმადიანობა და ხონთქარმა ამის-
თვის მოსცა მას ათაბაგობა, მაგრამ, რად გამაჰმადიანდა, უწო-
დეს საფარ-ფაშა. ეს იყო 1625 წ. აქედან ათაბაგების მაგიერ
არიან არა-ქრისტიანები და იწოდებიან ფაშად.

და ბირთვისში შეაყენა. ამიტომ უშოვა დრო მასაც გიორგიმ; დაეცა ტბისში, დაამარცხა და შეიპყრა ძმიანად (ხოსია); სპარხელები კი, რომელთ წყალობით ომობდა, დაამარცხა და გასწყვიტა. ეს დღე დააყენა ქველ წერეთელს მუქარისთვის: მიუხტა, მოსწვა და მოაოხრა: გამოუდგა უკან წერეთელი, მაგრამ დამარცხებული ისევ დაბრუნდა.

სააკაძის ამ გვარი თვითმნებლობა არავის არ მოსწონდა და მით უმეტეს ზურაბს, რომელსაც არაფერში აღარ ირევდა. ამიტომ ზურაბმა ურჩია თეიმურაზს ქართლის მეფობაც მიეღო. ზოგი დიდებულიც მიემხრო თეიმურაზს. ამიტომაც თეიმურაზი მოვიდა კახეთის ჯარით დუშეთში. სააკაძემ თხოვა შემწეობა იმერეთის მეფეს და აღუთქვა მას მის შვილის გამეფება ქართლში. აგრეთვე თხოვა შემწეობა დადიანს და ათაბაგს (საფარ-ფაშას). მოსულ ჯარით და თავის რაზმით შეებრძოლენ მტრები ერთმანეთს ბაზალეთს. დამარცხდა სააკაძე, თუმცა ორივე (თეიმურაზიც და სააკაძეც) დაიჭრა. თეიმურაზმა დაიპყრა ქართლი. სააკაძე, ქაიხოსრო, მუხრანბატონი და მისი მომხრეები გაეშურენ სამცხეს და აქედან — ხონთქართან. მათ სთხოვეს ხონთქარს შემწეობა ქართლის დასაპყრობლად. რადგან სპარსეთს და ოსმალოს ზავი ქონდათ ერთმანეთში, ხონთქარმა გიორგი გაგზავნა აზრუმისკენ. თან დაარწმუნა: თუ დაიპყრობ იმ ქვეყანას, მაშინ მოგცემ ჯარსაო. ჯარს ახლდა ხონთქარის სიძე ვეზირი აზამ სარდლად. ბრძოლის ველიდგან მოდი-

ოდა ქება მარტო სააკაძის და ქაიხოსროს. ამან გა-
აბრაზა აზამის მეუღლე და შეაგულიანა ქმარი, რომ
სულ სხვისი ქება ესმის ხონთქარსო და მისი—არაო-
ამიტომ აზამმა შურით მოაკვლევინა გიორგიც და
ქაიხოსროც 1629 ივლისში.

1627 თეიმურაზმა მოინდომა შერიგება ყეენთან
და მოციქულობა მიანდო ფარსისტანის ბეგლარბეგის
შვილს დაუთხან უნდილაძეს. უნდილაძემ აცნობა ეს
გარემოება ყეენს და თვითონაც სთხოვა თავის მხრით
მიეტევებინა მეფისთვის, თურამ დანაშაული ქონდა.
ყეენი დათანხდა და წყალობის წერილი მოსწერა.

1628 წ. მოკვდა აბასი და ერანის მპყობელი
შეიქნა მისი შვილი-შვილი შაჰ-სეფი (+1642)*

ამ ხანში ჩამოვარდა განხეთქილება თეიმურაზს
და ზურაბს შუაჯ. ამიტომ ზურაბი მივიდა სიმონ მე-
ფესთან, მორჩილება განუცხადა და ქართლიც მას
დაუმორჩილა. თეიმურაზმ ამგვარ ქცევისთვის ამხილა
ზურაბი და დაემუქრა კიდევ. მხილებამ გასჭრა:
სინილისმა შეაწუხა ზურაბი. ამიტომ მიეპარა ლა-
მით სიმონ მეფეს, რომელიც იმ დროს ცხვილოში
იყო, მოკლა, თავი თეიმურაზს მოართვა და ისევ

*) შაჰმა მოსთხოვა თეიმურაზს ასული თინათინ ცოლად,
თან თეიმურაზს თავის შვილის დავითისთვის უნდა გაერგიე-
ბინა იჰამ-ყული-ხანის ასული. თეიმურაზმა ორივეზე უარი შე-
ჰუთვალა: მაჰმადიანს ვერც შევირთავთ და ვერც ქალს მივა-
თხოვებთო. ამისთვის ყეენი შემოწერა თეიმურაზს.

მოიწვია ქართლში მეფედ (1629 წ.). ამ გვარად თეიმურაზი შეიქნა ქართლ-კახეთის მეფე.

რადგან ზურაბი, სააკის შემდეგ ხელს ურევდა ყველა საქმეში და ეს არც მეფეს მოსწონდა და არც ქართველობას, ურჩიეს თეიმურაზს: უფროთხილდით, თორემ, ვინც სიმონი მოკლა, ის თქვენ მოკვლასაც გაბედავს და სამეფოს ხელში ჩაიგდებსო. არც ყვენი შეგარჩენს სიმონის მოკვლასო. ამიტომ მეფის ბრძანებით დაეცენ ზურაბს საფურცლეს, მოკლეს და თავი ყვენს გაუგზავნეს: თან თეიმურაზმა შეუთვალა ყვენს: მე სიკვდილით დავსაჯე ზურაბი იმიტომ, რომ მან მოკლა სიმონ მეფეო. ყვენს იამა ეს ამბავი და ქართლიც თეიმურაზს დაუმტკიცა. ამის შემდეგ მეფემ დაიპყრა ყარაბაღი იქაურ ბეგლარბეგის დავით უნდილაძის შემწეობით*). მაგრამ, რადგან იცოდა, ამისთვის ყვენი ორივეს პასუხს მოსთხოვდა, თეიმურაზმა მისცა მამული უნდილაძეს იორის პირზე და დაასახლა მისი ელებით ბარდაში და ყაზახში. ყვენს ამ დროს არ ეცალა, მაგრამ, როცა ომი გაათავა ოსმალეთთან, მოსთხოვა მეფეს უნდილაძე. მეფემ უარი შეუთვალა. მაშინ ყვენმა გამოგზავნა ჯარი როსტომ სააკაძის**) სარდლობით და თან გამოატანა მეფედ ქართლში ხოსრო-მირზა ბატონიშვილი.

*) ამ დროს უნდილაძე იყო ყარაბაღში ბეგლარბეგად.

**) გიორგისძე.

როსტომ I დავითის ქართლის მეფე (1634—1658).

(მეჭმადიანობაში ხოსრო-მირზა).

როდესაც ქართლიდან გააძევეს (სტამბოლში მოკვდა) დავითი (დაუთ-ხან), მისი შვილი ბაგრატ და ხოსრო სპარსეთს წავიდნენ და იქ იზრდებოდნენ ყენის მთარველობის ქვეშ. ხოსრო მეტად მოხერხებული, კვიანი და გამჭრიახე იყო. როდესაც შაჰ-აბასი I მოკვდა და, ტახტის გამო, სპარსეთში არეულობა მოხდა, ხოსროს წყალობით სპარსეთის ტახტზე ავიდა შაჰ-სეფი *). ეს საკმარისი იყო, ხოსროს ყენის გულში მოეგო. ახალმა ყენმა მადლობა მით გადაუხადა როსტომს, რომ ქართლის მეფედ დანიშნა **). როსტომს გამოუყვენ სპარსეთიდან როსტომ სააკაძე ჯარით და ყველა ქართლის თავადები, რომელთაც, დროთა ვითარების გამო, სამშობლო დაეგდოთ და სპარსეთს შეკედლებოდნენ. ახალი მეფე ჩამოვიდა და გამეფდა ქართლში. თეიმურაზი ფიქრობდა შებრძოლებოდა და არ ჩამოეშვა როსტომი ქართლში, მაგრამ ვერას გახდა: პირველად, მართალია, დამარცხდა კიდევ როსტომი ალგეთზე, მაგრამ ბოლოს მაინც იძლია თეიმურაზი. დამარცხებული გადვიდა იმერეთს.

თეიმურაზის შემდეგ ყენის ბრძანებით კახეთში დანიშნა ხანად სელიმ-ხანი. როსტომს რომ ჯარი ჩამოყვა, იმის დანიშნულება იმაში მდგომარეობდა,

*) აბასის შვილი-შვილი.

**.) ამ დროს როსტომი 67 წლის იყო.

რომ მას დაეცვა როსტომი და სპარსეთის გავლენა ჩვენში. ამიტომ საჭირო იყო, მაშინდელ დროს მიხედვით, ციხეები ხელში ქონოდათ. ესეც იყო: ტფილისის, გორის და სურამის ციხე მის ხელში გადავიდა და შიგ მისივე ჯარები იდგენ. მეფეს ემორჩილებოდა აგრეთვე ყაზახის, ბორჩალოს, შამშადილის და ლორეს ხანები. როსტომი თუმცა გარეგნობით მაჰადიანი იყო, მაგრამ გულით და სულით ნამდვილი ქრისტიანი იყო და ყოველ ღონის ძიებას ხმარობდა სპარსელებს და ქართველებში ერთმანეთის სიყვარული ჩაენერგა. მის აზრით, მხოლოდ ეს დაამყარებდა მშვიდობიანობას ქვეყანაში და მარტო ამას შეეძლო მისი ხსნა. ის ფიქრობდა: თუ ქართლი სპარსეთის ზეხელმწიფებას აღიარებს, ქვეყანას კეთილი მოელოდა. ამიტომ მთელი მისი სიცოცხლე იყო მიმართული ამ მხრისკენ. მაგრამ ქართველმა თავადობამ ეს არ ინდობა და დაუწყო წინააღმდეგობა.

როსტომმა (1634 წ.) შეირთო მთავრის ლევან დადიანის ასული მარიამ*). ამ დროდან იწყება შფოთი ქართლში. შფოთს მოთავეობენ არაგვის ერისთავი, ქსნის ერისთავი, ამილახვარი, მუხრან-ბატონი: ამათ უნდათ, ისევ თეიმურაზი გაამეფონ. გადმოვიდა კიდევ ქართლში თეიმურაზი და შეება როსტომს, მაგრამ დამარცხდა. მაშინ თეიმურაზმა მიმართა რუსეთს. (1635 წ.) გაუგზავნა ელჩად ნიკიფორე მიტროპოლიტი

*) მისი პირველი ცოლი იყო გოჯასპ აბაშიძის ასული ქეთევან.

და სთხოვდა რუსეთის მეფეს მაშველ ჯარს*). ამავე ღროს თვითონ მოკავშირეების შემწეობით გადავიდა კახეთში, გააძევა სელიმ-ხანი და დაიჭირა ქვეყანა. ყენიც ამ ღროს გაჭირვებაში იყო, და დამტკიცა კახეთის მეფედ თეიმურაზი. ყენი ამ ღროს ებრძოდა ოსმალს ერევანთან (1636 წ.) და დამარცხდა: ხონთქარმა მურადმა აიღო ერევანი; ამის შემდეგ შერიგდნ და გაიყვეს მთელი კავკასია: აღმოსავლეთი წაიღო შაჰ-სეფიმ და დასავლეთი — მურადმა. პირობის და ზავის ძალით ერთი მეორის ნაწილს ველარ შეედავებოდა. ამგვარად ქართლ-კახეთში დამკვიდრდა სპარსეთის წარმომადგენელობა და იმერეთისკენ — ოსმალეთის.

ქართველ დიდებულებს მაინც არ უნდოდათ დამორჩილებოდნ სპარსეთის წარმომადგენელს როსტომს და მოახდინეს შეთქმულობა, თუმცა ამაოდ. ამის შემდეგ ცხადლივ დაიწყეს მოქმედება: შეება თეიმურაზი (1641 წ.) კავთის-ხევის ბოლოს როსტომს**). დამარცხდნ როსტომის მოწინააღმდეგები. თეიმურაზმა მაინც თავისი არ დაიშალა. შაჰ-აბას მეორის მოციქულები ურჩევდნ თეიმურაზს, დაჯერებულიყო კახეთს და ქართლისთვის თავი დაენებებინა. აგრეთვე

*) მეორედ სთხოვა 1646 წ. ალექსი მიხაილის-ძეს. მესამედ — 1653 წ. მერე თვითონ წავიდა მოსკოვს 1656 წ.

***) მუამბოხეები იყვენ: არაგვის ერისთავი ზაალ, იოთამ ამილახვარი, ნოდარ ციციშვილი, იორამ სააკაძე გიორგიშვილი.

ჩამოხსნოდა რუსეთს, მაგრამ თეიმურაზმა ეს ვერ მო-
ახერხა და მაინც მოინდომა ქართლის ხელში ჩაგდება.
განუდგენ როსტომს (2642 წ.) ქართლის დიდებუ-
ლები, რომელთაც მოთავეობდა თეიმურაზი: მოახდინ-
ეს შეთქმულობა ახალგორს. ეს რომ როსტომმა
გაიგო, დაეცა უგრძნეულად მოლაღატეებს და და-
მარცხა.

რადგან როსტომ მეფე უშვილო იყო, იშვილა
თეიმურაზის შვილი ლუარსაბი, რომელიც იყო სპარ-
სეთში და იქ იზრდებოდა. როდესაც ყეენმა მის
თხოვნით ლუარსაბი გამოგზავნა, კიდე მოახდინეს
ახალი შეთქმულობა (1644 წ.). ამ დროს როსტომი
იღვა ცხირეთს და ყველაფერი გაიგო. ამიტომ აჯან-
ყება ჩაიშალა: როსტომმა ყველა მიწასთან გაასწორა
და ამ საქმეში მონაწილე ევდემოზ კათალიკოსი ტფი-
ლისის ციხიდან გადააგდებინა. აქედან როსტომი გაე-
შურა კახეთს თეიმურაზის წინააღმდეგ, მაგრამ და-
მარცხდა და დაბრუნდა უკან. ეს დამარცხება როს-
ტომმა აცნობა ყეენს. ყეენმა მოსცა ჯარი და სარდ-
ლად უჩინა როსტომის დისწული ადამ ანდრონიკა-
შვილი. მეამბოხეები შეშინდნ და შენდობა ითხო-
ვეს, რადგან ყეენი ყველას დასჯას თხოულობდა.
როსტომმა თვითონ იშვამდგომლა ყეენთან მათი პა-
ტივება და ყეენმა მიუტევა კიდევ ყველა მეამბოხე-
ებს. მაგრამ თეიმურაზი მაინც არ დაცხრა: იმერეთის
მეფეს ალექსანდრეს სთხოვა შემწეობა როსტომის
წინააღმდეგ. მაშინ როსტომი გაეშურა თიანეთის-

კენ თეიმურაზის პირდაპირ საომრად. მოხდა ომი ულლისს (1648 წ.) და თეიმურაზი დაიწია უკან გრემისკენ. როსტომის მეორე რაზმმა გაიმარჯვა ამავე დროს მაღაროში კახეთზე და ამგვარად თეიმურაზი ორ ჯარს შუა შეიქნა მომწყვდეული. ამიტომ შეშინდა თეიმურაზი და ითხოვა როსტომისგან იმერეთს გადასვლა. როსტომმა აუსრულა. ამგვარად კახეთი დარჩა უმეფოდ. ეს გარემოება როსტომმა აცნობა ყეენს, რომელმაც კახეთიც როსტომს დაულოცა და საჩუქარიც ბევრი გამოუგზავნა.

როსტომმა თავისი შვილებული ლუარსაბ და აქორწინა (1650 წ.) ადამ ანდრონიკა შვილის ქალზე თამარზე. როსტომს ეგონა მოისვენა და დააწყნარა ქვეყანა, მაგრამ, სამწუხაროდ ქართველ თავადიშვილებმა ლალატით მოკლეს ლუარსაბი (1653 წ.). ამ უბედურებამ მეტად დააღონა მეფე და იძულებული ჰყო ეთხოვა ყეენისთვის, შემკვიდრედ გამაჰმადიანებული ვახტანგ V მუხრან-ბატონი მოეცა და ის გამოეგზავნა ქართლის მეფედ. 1658 წელს ყეენმა გამოუცვალა სახელი ვახტანგს, დაარქვა შაჰნავაზ და გამოგზავნა ქართლის მეფედ.

როსტომმა ააშენა ტფილისში სასახლე, შემოავლო მეტეხს კედელი, ააშენა ტფილისში ქარვასლა, ხიდი ხრაზე, მეფის—ქალაქი, თეძამაზე (ეხლანდელი ახალ-ქალაქი); განაახლეს ორივე მეუღლემ სიონის, მცხეთის, ურბნისის და ალავერდის ტაძრები.

მის ღროს ითარგმნა სპარსულიდან როსტომიანი (შაჰ-ნამე) ხოსრო თურმანიძისგან და ყორანი—ფარსადან გიორგიჯანიძისგან.

ვახტანგ V თეიმურაზ მუხრან-ბატონის შვილი
(1658—1675 წ.)
(შაჰ-ნავაზ I)

როსტომ მეფის შუამდგომლობით და სპარსეთის ნება-რთვით ქართლის ტახტზე ავიდა ქართლის მეფის კოსტანტინეს*) შთამომავალი ვახტანგ მუხრან-ბატონი, რომელიც იძულებული იყო გამაჰმადიანებულიყო (1657 წ.). კახეთში ყეენისვე ნებით ინიშნება სელიმ-ხანი (1657—1659). სელიმ-ხანი იყო ნამდვილი სპარსელი და ყეენის სურვილის მიმართულების და მისვე ნების აღმასრულებელი. მან, როგორც ბრძანება ჰქონდა თავის ბატონისგან, შეუდგა სპარსელების ჩასახლებას კახეთში. სანამ ახალ-შენები წყნარად იყვნენ, კახელები ითმენდნენ ძალა-უნებურად, მაგრამ, როცა მათ შეურაცხყოფა მიაყენეს ეკლესიას და ქვეყანას, მაშინ ამაყად აღიმალღეს თავი ბიძინა ჩოლაყაშვილმა, შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავებმა: გამოიყვანეს თუშ-ფშავ-ხევსურები, დაეცნენ, შეებრძოლენ, დაამარცხეს და გააგდეს კახეთიდან სპარსელები. ამავე ღროს ვახტანგის დას ანუკას ირთავს ყეენი**).

*) (1469—1505 წ.).

***) აბას II (1652—1667). ვახტანგის გამეფებას წინა-

ვახტანგი ფიქრობდა, კახეთსაც მე მომცემსო, მაგრამ სელიმ-ხანის შემდეგ ყეენმა დანიშნა გამგედ კახეთში მურტუზ-ალი-ხან (1659—1664), რომელსაც ჰქონდა ბრძანება, შეეპყრა ბიძინა, შალვა და ელიზბარ და ყეენთან გაეგზავნა. მურტუზმა ყეენის ბრძანება დასრულა: შეიპყრა სამივე და გაუგზავნა. ყეენმა წინადადება მისცა მათ, მიეღოთ მაჰმადიანობა, მაგრამ, რადგან არ მიიღეს მაჰმადის სარწმუნოება, წამებული იქმნენ (1661 წ.) *).

ვახტანგმა, მართალია, მიიღო მაჰმადიანობა, მაგრამ სულით და გულით იყო ნამდვილი ქრისტიანი და თან მამაცი, შორს მხედველი, გამოცდილი, ფრთხილი და აუჩქარებელი. კათალიკოსად დაადგინა ვახტანგმა თავისი ნათესავი დომენტი, კაცი განათლებული და მართებული. ძალაუბრებურად ამავე დროს ყეენის სურვილისამებრ მან შეირთო მარიამ დედოფალი, როსტომ მეფის ქვრივი, რომ ამით კიდევ უფრო მეტი გავლენა ჰქონოდა ყეენზე და ქვეყნის საქმეც კარგათ წარემართა.

ამ დროს იმერეთში წარმოუდგენელი უფოთი, რევა და რყევაა: მეფეს და მთავრებს განუწყვეტელი ომი აქვსთ ერთმანეთში: უნდა ერთმა დაიმორჩილოს მეორე. სისხლის ღვრას დასასრული არ აქვს, სარ-

აღუდგა არაგვის ერისთავი ზაალი, მაგრამ მალე დარწმუნდა, რომ მეფესთან ომი ნიშნავდა ყეენთან ომს და ამიტომ თავი დაანება და უკან დაბრუნდა.

*) მათი ხსენებაჲ 18 სექტემბერს.

წმუნოება დაეცა, ზნეობა მიწასთან გასწორდა. ამ გარემოებამ აიძულა დასავლეთ-საქართველო მოემართა ვახტანგისთვის, რომ მას მიეღო იმერეთის სამეფო. ვახტანგი გადავიდა ჯარით და შემოერთა სკანდის ციხეს, სადაც ცხოვრობდა თეიმურაზი. თეიმურაზმა სთხოვა ვახტანგს, თავისუფლად გაეშვა მას ის სპარსეთში. ვახტანგმა თხოვნა აუსრულა. თეიმურაზი წავიდა სპარსეთში. დიდის პატივით მიიღეს მეფე სპარსეთში. აქ თეიმურაზს უნდოდა კახეთი მიეცათ ბატონი შვილის ერეკლე I-სთვის. ყვენმა მოითხოვა ერეკლე, მაგრამ ერეკლე სპარსეთს არ წავიდა და რუსეთს გაემგზავრა. ყვენმა ბევრი ურჩია თეიმურაზს, მიეღო მაჰმადიანობა, მაგრამ, რადგან არ მიიღო, გადაგზავნა ასტარაბადს, სადაც გადიცვალა მონაზონობაში (1663 წ.) და დასაფლავებულია ალავერდში. ვახტანგმა აიღო ქუთაისი, ყველა ციხეები და შიგთავისი ჯარი შეაყენა (1661 წ.). აქედან გავიდა ვახტანგი სამეგრელოში, სადაც მას მოერთო დადიანი და მორჩილება განუცხადა. დადიანის მგალითს მიჰყვა შარვაშიძე. აფხაზეთიდან ვახტანგი დაბრუნდა ქუთაისს, სადაც მასთან გამოცხადდა გურიელი, რომელმაც უმდაბლესი მორჩილება განუცხადა.

ხასიათით ბევრში ჰგავდა ვახტანგი როსტომს: მას უნდოდა სიმტკიცე დანერგილ იყო ამერ-იმერეთში და ამიტომ მეფედ დაადგინა იმერეთში (1661 წ.) თავისი 16 წლის შვილი არჩილი. ამის შემდეგ ვახტანგი დაბრუნდა ქართლს.

აღმოსავლეთ-დასავლეთის შეერთება ვახტანგის გაძლიერებას მოასწავებდა და ყეენმა ამას სხვანაირად შეხედა. ოსმალოც ზავის ძალით (1636 წ.) წინააღმდეგ ვახტანგის ბატონობას იმერეთში და მოსწერა ყეენს საჩივარი. ყეენმა*) დაიბარა (1663 წ.) არჩილი და ურჩია მაჰმადიანობა მიეღო; თან აღუთქვა კიდევ, მურტუხალიხანის შემდეგ შენ მოგცემ კახეთსო. არჩილი დათანხმდა და, მართლაც, მურტუხის შემდეგ კახეთი ყეენმა მას მისცა (1664 წ.). როცა აბას II მოკვდა და სპარსეთის ტახტზე ავიდა მისი შვილი სულეიმანი (1667—1692 წ.), მან სხვა თვალით შეხედა ვახტანგს: რომ მეფე მუდამ მის გავლენის ქვეშ ყოფილიყო, გამოუგზავნა ვახტანგს ფული, ქალაქს გარშემო დიდი ზღუდე შემოავლყო. ვახტანგმა აასრულა ყეენის განკარგულება, მაგრამ საქმე იმაში იყო, რომ კარის მცველებად ყეენმა დააყენა სპარსელები, ასე რომ, ქალაქში მყოფი მეფე, გარემოებით, მათი ტყვე შეიქნა. ვახტანგი კარგად ხედავდა ამას და ამოტომ შიგ ქალაქში თავისი სასახლე მიატევა და ქალაქის ზღუდის გარეთ გაიშენა სხვა ახალი სასახლე**). ეს რომ ყეენმა შეიტყო, ციხის კარის მცველები უკან გაიხმო. მაშინ ვახტანგი ისევ შევიდა ქალაქში***)

*) აბას II.

***) ეხლა იმ ადგილას არის, საეკლესიო სახლი. სახე-ლოსნო სკოლის მახლობლად.

***) ვახტანგის დროს მოგზაურობდა საქართველოში შარდენი.

არ მოისვენეს არც არჩილმა და არც თეიმურაზის შვილმა ერეკლემ. ერეკლეს უთვლიდა არჩილი: შენ კახეთი წაიღე და მე იმერეთში წავალო. ეს განზრახვა არ მოუწონა შვილს ვახტანგმა, მაგრამ არჩილმა არ დაიჯერა და მაინც გადავიდა იმერეთში და გამეფდა. მოუსვენარი არჩილი ერთის წლის უკან ისევ გამობრუნდა, რადგან ეს მისი ქცევა სპარსეთ-ოსმალეთის შეკრულობდს დარღვევა იყო. ამ გარემოებამ ვახტანგი ერთობ დააფიქრა და მისწერა ყეენს: ვერც არჩილს და ვერც ერეკლეს ვერ შევასმინე რაო. ერეკლე აღრე დაიბარა ყეენმა. ვახტანგმაც თავის გასამართლებად გამოსთხოვა ნება ყეენს, წასულიყო მასთან. წავიდა კიდევ ვახტანგი და ქართლში გამგედ თავისი შვილი გიორგი დატევა. მაგრამ, სამწუხაროდ, მისული ხოშკაროს, დასნეულდა და გადაიკვალა 1675 წ.

ყეენმა ბევრი ურჩია ერეკლეს გამაჰმადიანებულობო, მაგრამ, რადგან არ დათანხმდა, დაკარგა „ქართლიც და კახეთიც“. ამიტომაც ქართლიდან დაიბარა ყეენმა გიორგი ვახტანგის-ძე მეფობის მისაღებად. გიორგიმ დატევა ქართლის გამგედ თავისი ძმა ლევანი და წავიდა. ამ დროს იღუმალ ალექსანდრემ შეასმინა ყეენს თავისი ძმა გიორგი, რადგან მას უნდოდა გამეფება, მაგრამ ყეენის დაახლოვებულ პირერების გავლენით გიორგიმ მაინც მიიღო მეფობა, გამაჰმადიანდა და იწოდა შაჰ-ნავაზ II.

არჩილ გახტანგ V-სძე (1664—1675) კახეთის მეფე
(შაჰ-ნაზარ-ხან).

მართალია, არჩილი გაამეფა მამამ იმერეთში 1663 წ., მაგრამ მალე იძულებული შეიქნა მიეტევებინა მისი ახალი სამეფო, რადგან მისი იქ გამეფება ოსმალოს და სპარსეთის ხელ შეკრულობის წინააღმდეგი იყო*). ყეენის რჩევით არჩილი გაემგზავრა მასთან სპარსეთში. აქ ყეენმა წინადადება მისცა მას გამაჰმადიანებულიყო, თუ უნდოდა ოდესმე სამეფოს მიღება. მართლაც, როცა მურტუზ-ალი-ხან მოკვდა, კახეთი მისცა ყეენმა არჩილს, მაგრამ გაამაჰმადიანა (1664 წ.) და უწოდა შაჰ-ნაზარ-ხან.

მატიანის თქმით, არჩილი იყო თვალად შვენიერი, მამაცი, მხნე, ახოვანი, სულით მაღალი, მორწმუნე და ქვეყნის მოყვარული. და, რასაკვირველია, ამისთანა პირს უცებ შეიყვარებდა კახეთი, და შეიყვარა კიდევ. მაჰმადიანი იყო, მაგრამ გარეგნობით, და ყოველ ღონის ძიებას ხმარობდა ქრისტიანობას მიშველებოდა ჩვენში. მის ღროს ქვეყანამ ცოტათი მოისვენა: ყეენი წყალობდა მას და, მაშასადამე, ვერც დიდებულები და ვერც აქ მყოფი სპარსელები ვერაფერს უბედავდენ. გალაღებულმა ლეკებმაც ისწავლეს, თუ რაა მორჩილება: მის ღროს ატყდენ ლეკები. არჩილი შეიქრა მათ მხარეში, დაარბია, მოსწვა და მიწასთან გაასწორა მათი სიმაგრეები. ამგვარ მოქ-

*) ეს ზავია 1636 წლის.

მედებით, რასაკვირველია, უფრო მეტი ნდობა დაიმსახურა ყეენის, და ეს ქვეყნისთვისაც ერთობ საჭირო იყო.

არჩილმა მიაქცია დიდი ყურადღება შინაგან საქმეებს. სამეფო ტახტი გრემიდან გადმოიტანა თელავში და აქ ააგო სასახლე. რადგან ქართულის ღრმა მცოდნე იყო და სამშობლო ენის მოყვარული, მიჰყო ხელი წიგნების სწორებას და წერას. მან პირველად შეაგროვა ერთად და ერთ წიგნად აქცია ცალკე ნაწილებად გაფანტული დაბადება. ზირაქის და მაკაბელების წიგნი რომ ვერ ნახა, პირდაპირ ბერძნულიდან გადმოთარგმნა. თვითონ დასწერა „არჩილიანი“ (რომელშიაც მოთხობილია ქართლის ცხოვრება 1605—1663 წლამდის და შეიცავს თეიმურაზის I ცხოვრებას, მოურავის ღალატს, მებატონეების გაზვიადებას, და შაჰ-აბაზისგან ქვეყნის აოხრებას). ამ დროს იმერეთში საშინელი ამბავია: მეფეს ბაგრატს აღარც დიდებულები (ხოსია ჩხეიძე) და აღარც მთავრები (ლევან დადიანი) არც ერთი აღარ ემორჩილებიან. ამით (ჩვენ ვიცით) იხელმძღვანელა არჩილის მამამ ვახტანგ V და დაიმორჩილა კიდევ იმერეთი, მაგრამ, როცა ვახტანგი გადაიცვალა, არჩილმა ქართლის და იმერეთის შემოერთება მოინდომა. ეს რომ ყეენმა სულეიმანმა შეიტყო, წაართვა კახეთი არჩილს და ქრისტიანობის მსმელს სპარსელს ბეჟანხანს*)

*) ცხოვრობდა ყარა-ლაჯს. ლავოდუხის და დედოფლის

მისცა, ქართლი კი—ვახტანგ V შვილს გიორგი XI. არჩილმა მაინც არ დაკარგა იმედი: გადავიდა იმერეთს და გამეფდა, მაგრამ იქედან მალე გამოაძევა ოსმალოს ჯარმა (ახალციხის ფაშამ ასლანმა).

საზოგადოდ მეტად მკვირცხლი, მღელვარე, მოუსვენარი და სიცოცხლით სავსე პირი იყო არჩილი: ხუთჯერ გამეფდა იმერეთში და ხუთჯერ იძულებული იყო თავი დაენებებინა; ჩერქეზებსაც კი ჩაუვარდა ხელში ტყვედ, როცა რუსეთში მიდიოდა.

რუსეთსაც ბევრჯელ სთხოვა შემწეობა, თვითონაც იყო იქ, მაგრამ არაგამოვიდარა. ის იყო უფრო პოეტი, მეცნიერი და არა სამეფო კაცი. თავის ხასიათის გამო მან დაკარგა ქართლი, კახეთი, იმერეთი და წავიდა რუსეთს, სადაც გადაიცივალა (1712 წ.). დასაფლავებულია მოსკოვის დონის მონასტერში.

გიორგი XI ვახტანგ V-მე მეთე ქართლის (1676—1688 წ.) (შაჰ-ნავაზ II).

ვახტანგის შემდეგ ქართლის ტახტზე ავიდა გიორგი. მართალია, ბევრში გავდა მამას გიორგი, მაგრამ მაინც მამასავით შორს მხედველი ვერ იყო: მან ვერ დააყენა საქმე ისე, რომ ყენს მაზედ ეჭვი არ

წყაროს შუა, სადაც ისხდენ მმართველები ოსმალეთისა და სპარსეთისა.

შემოეტანა. ამიტომაც იყო, რომ ამ ექვმა მძევალი მოათხოვინა ყეენს გიორგისგან (1676 წ.). ეს მძევალი იყო მისივე ძმა ლუარსაბი. გიორგის არ უნდოდა გაეგზავნა, მაგრამ, რას იქდა? უნდა გარემოებას დამორჩილებოდა. რაკი დიდებულებმა შეამჩნიეს, ყეენი მეფეს აღარ წყალობსო, თვითონაც ურჩობა დაუწყეს*). ამათის წყალობით სპარსელები ჯაშუშობდნენ ყეენთან გიორგიზე, შენი ერთგული არ არისო. მაგიერსაც კარგად უხდიდა გიორგი მოღალატეებს, — მაგალ. მოაკვლევინა: არაგვის ერისთავი, იასონ და სომხითის მელიქი (ქამარბეგ), ერეკლე მუხრანბატონი და მაჩაბლები დააპატიმრებინა. უკმაყოფილების მიზეზი ის იყო, რომ გიორგი ცდილობდა არჩილი გაემეფებინა კახეთში, სადაც გამგედ ყეენისგან იყო დანიშნული ბეჟან-ხან (1677—1683)**), რომელიც ერთობ ცუდად იქცეოდა. მან ააშენა ყარა-ღაჯში სასახლე და იქ დაბინავდა. რომ სპარსეთის სურვილი განეხორციელებინა და ყოველი ქართული კახეთიდან ამოეხოცა, დაიწყო იდუმალ და ცხადადაც კახელების ხოცვა და მოწამლვა. ამ მისმა მოქმედებამ კახეთი ერთობ ააღელვა

*) ესენი იყვენ ერისთავები, სომხითის მელიქები, მუხრან-ბატონი, მაჩაბლები.

***) ბეჟან-ხანი დაინიშნა, გამგედ მას შემდეგ, რაც არჩილი ყეენმა დაიბარა და თან დაიტევა, რადგან მაჰმადიანობა არ მიიღო. ბეჟან-ხანის შემდეგ იყო ხანი (1683—1688), აბაზყული-ხანი (1688—1695), ქეღბალაი-ხანი (1695—1703).

და წინააღმდეგა მას. ამას, რასაკვირველია, გიორგიც ხელს უწყობდა, რამდენადაც შეიძლებოდა, რომ რამნაირად თავიდან მოეშორებინათ ბეჟან-ხანი. შეუჩინა კიდევაც კაცები და თოფით მხარი მოსტეხეს. გამწარდა ბეჟან-ხანი: შეუსია თათრები და ლეკები კახელებს და სულ ააოხრებინა და ააკლებინა. ბოლოს საქმე იქამდის მივიდა, რომ ბეჟანი იძულებული შეიქნა გასულიყო კახეთიდან.

რადგან გიორგიმ ყველა მოლაღატე დასაჯა, და თან ბეჟან-ხანის დაჭრასაც მას აბრალებდა ყვენი, ამიტომ მოთხოვა მას მძევლად მეორე ძმა ლევანი *) და შვილი ბაგრატი. მეფე დალონდა, მოილაპარაკა კახელებთან, რომ პირი შეეკრათ და შეერთებულის ძალით გამკლავებოდნენ მტერს, მაგრამ ბოლოს ისევ კახელებმა უღალატეს და მეფეც იძულებული შეიქნა გაეგზავნა ორივე. ყველა ეს რომ ყენმა შეიტყო ლუარსაბი ქირმანს გაგზავნა და ბაგრატი ლევანით—ჭერთში, ქართლის მეფობა კი მისცა თეიმურაზ I შვილი-შვილს ერეკლეს (1688—1703) (ერეკლე იყო წასული ყენთან 1675 წელს, რომ ვახტანგ V წინააღმდეგ ემოქმედნა). მაშინ გიორგი ავიდა რაჭას, ოდიშს, გურიას, აფხაზეთს და იქედან — სამცხეს.

*) მაჰმადიანობაში შაჰ-ყული-ხანი.

ერეკლე*) დავითის-ძე ქართლას მეფე (1688—1703).
(ნაზარ-აჯი-ხან).

გიორგის მაგიერ ყვენმა გამოგზავნა ქართლის მეფედ ერეკლე დავითის-ძე, რომელიც იყო თვალად ჰაეროვანი, მხნე, მაგრამ ლირწი, უშვერი და სმის და ლხინის მოყვარე. ის იყო აღზრდილი სპარსეთს და რუსეთს და ამიტომ ქვეყნის არა გაეგებოდარა. მართალია, ქართლის მეფედ იყო დადგენილი, მაგრამ მას კახეთი უფრო უყვარდა, ვინემ ქართლი. გამეფებისათანავე განოცვალა ძველი მოხელეები და ყველა გიორგი მეფის ორგულები დანიშნა. თუმცა ეს კი ჩაიღინა, მაგრამ არც გიორგის და არ არჩილს არც ერთს მტრულად არ ექცეოდა; მეფეების მტრები კი აქეზებდენ ერეკლეს, მტრობა გაეწია გიორგისა და არჩილისთვის. იმერეთში რომ არჩილი გამეფდა 1690 წ. ერეკლემ ყვენს მოახსენა. ყვენმა ხონთქარს მოსთხოვა არჩილიც და გიორგიც. ხონთქარის ბრძანებით ახალციხის ფაშამ ასლანმა**) დაატყვევა გიორგიც

*) მიიცივალა ისპანს 1710 წ.

**) ყვარყვარეს სახლიდან ფაშები: საფარ-ფაშა (1624—1635), უსუ-ფაშა (1635—1647), როსტომ-ფაშა (1647—1659), ასლან-ფაშა I (1659—1677), უსუფ-ფაშა II (1677—1690), სელიმ-ფაშა (1690—1701), ისააკ-ფაშა და ასლან-ფაშა (1701—1737), უსუფ-ფაშა (1737—1744). ამ დროდან მოისპო ათაბაგის სახლიდან ფაშობა—სხვეები ინიშნებიან.

და არჩილიც, და ისევ ალექსანდრე გამეფდა იმერეთში; ალექსანდრე კი გაამეფეს, მაგრამ გიორგი მეფე ყენს აღარ მისცეს.

ერეკლემ თავის საქციელით ქართლში უკმაყოფილება გამოიწვია: ქართლელებს დევნიდა და კახელებს აწინაურებდა. მისის ნებით ციხეში მყოფი სპარსელები თავისუფლად გამოდიოდნენ ციხიდან, იკლებდნენ მცხოვრებლებს და ერეკლე მათ არასეუბნებოდა. ამიტომაც გაჭირვებული გლეხები ქართლიდან სულ კახეთში გადადიოდა. ერეკლეს ამის მოხარული იყო: უნდოდა კახეთი დაეშენებინა, რადგან ქართლზე უფრო მას კახეთი მოსწონდა. ამან ააშფოთა ქართლის დიდებულები, (აშოთან მუხრან-ბატონი, დავით ქსნის ერისთავი, არაგვის—გიორგი და სხ.). შეითქვენ და კაცი გაუგზავნეს სამცხეში გიორგის, ჩამოსულიყო ერეკლეს წინააღმდეგ. ამ დროს ერეკლე კოჯორში იყო და შეშინებული ტფილისის ციხეში შევიდა. ამ გვარად გიორგიმ ხელმეორედ ჩაიგდო ქალაქი ხელში (1691 წ.).

მოკვდა სულეიმან-შაჰ (1692 წ.) და მის ტახტზე ავიდა მისი შვილი შაჰ-სულთან უსეინ. ქართლელებმა სთხოვეს ყენს, მიეცა გიორგისთვის ქართლი. ყენი დათანხმდა. გიორგიმ ქართლი რომ ხელში ჩაიგდო, კახეთი არჩილისთვის მოინდომა, მაგრამ არჩილი არ დათანხმდა, რუსეთს განიზრახა წასვლა. (მაგრამ უცებ საქმე ისე დატრიალდა, რომ 1695 წ. ისევ გამეფდა იმერეთში. 1696 წ. ხონთქრის ბრძა-

ნებით იმერეთიდან არჩილი გააძევეს, მაგრამ 1698 წ. კიდევ გამეფდა იმერეთში, თუმცა ნ თვის მეტი არ უმეფნია: აქედან ის წავიდა რუსეთს). ბოლოს გიორგის უღალატეს ქართლებმა და გიორგი გადავიდა იმერეთს და აქედან გაეშურა სპარსეთს, რადგან ყეენმა დაიბარა და აღთქმაც მოსცა, არაფერს გავენბო. გიორგის სპარსეთში დახვდენ ბაგრატი (შვილი), ძმები ლევან და ლუარსაბ და ძმისწული ქაიხოსრო. მეორე ძმისწული ვახტანგ (VI) ამ დროს იმერეთში იყო. გიორგი რომ ისპაანს წავიდა (1696 წ.), ერეკლე გამოვიდა ციხიდან და დაიპყრა ქართლი, მაგრამ ვერაფერი ვერ მოუხერხა ტფილისის, გორის და სურამის მეციხოვნე სპარსელებს, რომელნიც გამოდიოდენ, როცა უნდოდათ ციხეებიდან, არბევდენ და იკლვდენ ქვეყანას; იტაცებდენ ვაჟებს და ქალებს და ტყვედ ჰყიდდენ. ამას მიეჩვიენ ქართლებიც და საშინელი ხანა დადგა.

თვითონ ერეკლემ ააგო სასახლე (რუსთავს) და ზამთრობით იქ ცხოვრობდა*). იმერეთში ამ დროს კიდევ უარესი ამბავია: ფრთა შესხმულია მეფის და მთავრების ერთმანეთზე მიხტომა, ჯაშუშობა ხონთქართან და ძმების ყიდვა ოსმალეთში.

ისპაანს მისული გიორგი დიდის პატივით მიიღეს. ამ დროს სპარსეთს აწუხებდენ ბულუქები. ყე-

*) ამ გვაჯად ქართლიც და კახეთიც მის ხელში შეიქნა.

ენმა გაგზავნა მათ წინააღმდეგ სპარსელების და ქართველების ჯარი და სარდლად უჩინა გიორგი. ქართველებმა (გიორგიმ, ლევანმა, ქაიხოსრომ) იჩინეს თავი და ამ ერთგულებისთვის ყეენმა (შაჰ-ჰუსეინ სულეიმანისძე) ლევანს უბოძა ერანის მსაჯულთ უხუცესობა და ქაიხოსროს ისპაანის ტარულობა*). ლევანი სთხოვს ამ დროს ყეენს, უბძანოს ერეკლეს, რომ მან დაუბრუნოს ვახტანგს თავისი საუფლისწულო ქართლში. ყეენი დათანხმდა და მოსწერა ერეკლეს. ერეკლეს გაგზავნილმა ვედემოზ კათალიკოსმა გადმოიყვანა იმერეთიდან ვახტანგი და დააბინავა თავის მამა-პაპეულში (1701 წ.).

კიდევ განდგენ ავღანები და ბულუჭები. გიორგიმ კიდევ დაამარცხა ისინი. მაშინ მემამბოხეები შეესიენ ყანდაარს. ყეენმა გაგზავნა გიორგი: თუ ყანდაარის საქმეს გაარიგებ, ქართლის მეფობას მოგცემო გიორგი დათანხმდა მხოლოდ იმ პირობით, თუ ის ეხლავე ქართლის გამგედ დანიშნავდა ვახტანგს და ლევანსაც თან გაატანდა საქმეების დასაწყობად, რომ დაბრუნებულზე ლევანს ქართველების ჯარებიც წაეყვანა სპარსეთს. წავიდა გიორგი ჯარით და თან იესეც (შვილი) წაიყვანა. ამ გვარად გიორგისვე თხოვნით ქართლის გამგედ დანიშნა ვახტანგ ლევანისძე და ერეკლეს კი მისცა ყეენმა მარტო კახეთი და თან დაი-

*) ყეენის ქართველთაგანის მცველ რაზმის (12 ათასი) უფროსი,

ბარა სპარსეთში. ერეკლე წავიდა სპარსეთში (1703 წ.). მისული სპარსეთს, დარწმუნდა, რომ მას ყვენი უკან აღარ დააბრუნებდა და ამიტომაც სთხოვა მას, კახეთი მის შვილის დავითისთვის (მაჰმადიანობაში იმამ-ყულიხან) მიეცა. ყვენმა აუსრულა თხოვნა ერეკლეს.

1703 წ. შიშის ზარი დასცეს ქართველებმა ავღანელებს. ქობულის მმართველმა, ინდოეთის მეფისძემ და სხვა ხანებმა დიდი ძღვენი მოართვეს გიორგის და მის მიზეზით სპარსეთის წინ თავი მოიხარეს. ამის შემდეგ განდგა აზარის სულთანი დაქვხი. ესეც მორჩილებაში მოიყვანა გიორგიმ. მოკლულ დაქვხის თავი გიორგიმ მირვეისს გამოატანა და თან ურჩევდა ყვენს აღარ დაებრუნებინა უკან მირვეისი თავის სამფლობელოში, მაგრამ სპარსეთის დიდებულებმა არ დაატუსაღებინეს ყვენს მირვეისი და გაუშვეს. ეს საკმაო საბუთი იყო, მირვეისს გიორგისთვის მაგიერი გადაეხადა. არ გათავდა აღმოსავლეთისკენ ომი: განდგა ქალათარი, გიორგიმ გაგზავნა ჯარი თავის ძმის (ლუარსაბ) წულის აღექსანდრეს მეთაურობით. მეფესთან დარჩა მხოლოდ მცირე ჯარი და ლუარსაბი. იდროვა მაშინ მირვეისმა და დაეცა მეფეს. გაუმაგრდა მეფე ძმით მტერს, მაგრამ თვითონ სპარსელებმა უღალატეს გიორგის. მეფე ჩიკეტა ბანიან სასახლეში. მირვეისმა აახდევინა ბანი და მოაკვლევინა მეფე 1709 წ. მირვეისმა თავის გასამართლებლად ახადა მიცვალებულს გულიდან ხატი და ჯვარი და გაუგზავნა ყვენს: აი როგორ გაცთუ-

ნებლაო. დანარჩენი ქართველები დაბრუნდენ უკან. მირვეისი გამოუდგა მათ: უნდოდა სრულიად მათი გაწყვეტა. ამიტომ ქართველები სულ ომით და სისხლის ღვრით მოდიოდენ გზა და გზა. ლეილ-მიჯნურის ციხესთან რომ მოატანეს ქართველებმა, მხოლოდ მაშინ შეიტყვეს, რომ მირვეისს ყანდაარის ციხის მცველები სპარსელები დაერწმუნებინა კიდევ, რომ, ვითომ, ყენეს ბრძანება იყო, მას მეფე მოეკლა. ამიტომაც მცველებმა უომრად გადასცეს მას ციხეები. ამგვარად მირვეისი ისევ გაბატონდა ყანდაარში. მივიდენ ქართველები ყანდაარში. აქედან გაეშურენ გირიშკს, მაგრამ მატყუარა ეტიკმა დაბნეულ გზით ისევ ყანდაარს მიიყვანა და დიდ ზღუდიან წალკოტში შეიყვანა. მირვეისის ძმამ ურჩია ქართველებს, გამაჰმადიანებულიყვენ, მაგრამ ისინი არ დათანხმდენ, გახვრიტეს გალავანი და წაშოვიდენ. დაადვენა მირვეისმა ჯარი, მაგრამ ქართველობა ხრმლით იკაფავდა გზას და ისე მოდიოდა. ორ ალაგს სხვა საშველი რომ არ იყო, ქართველებმა ცხენები პირდაპირ გადაყარეს აღელვებულ მდინარეში და ცურვით გამოვიდენ. მდევარი მაინც არ დაკლებია. წარმოუდგენელია ის მამაცობა და უშიშრობა, რომელიც მაშინ ქართველობამ გამოიჩინა ამ დაბრუნებაში. მოვიდენ გირიშკს და აქედან ყველაფერი აცნობეს ყენს. გირიშკშიაც დაეცენ ქართველობას მირვეისის მდევრები, მაგრამ დამარცხდენ. გამარჯვებულ ქართველებმა მურის თავებისგან კოშკი ააგეს და ტყა-

ვები ყვენს გაუგზავნეს. ამ ერთგულების სამაგიეროდ, რადგან ამ დროს ლევანი საღმრთოიერი იყო, ყვენმა ქართლის მეფედ დანიშნა ლევანის გამაჰმადიანებული შვილი ქაიხოსრო 1709 წ., მხოლოდ თან დაიტევა და ისევ აჯანყებულ მირვეისის წინააღმდეგ გაგზავნა. ეხლა ამ ჯარში იყო ალექსანდრეც; ქართლში კი ისევ ვახტანგია. მირვეისი დამარცხდა. ქართველებმა და სპარსელებმა აიღეს ისევ ყანდაარი. შემოიკრიბა კიდევ მირვეისმა ჯარი და შემოებრძოლა ქართლ-სპარსელებს. ომი გაგრძელდა სამ თვეს. მირვეისთან ომში მოიკლა ალექსანდრეც და ქაიხოსროც (1711წ.). ქართველების ნაშთი მობრუნდა გირიშკში და იქედან — ისპაანს. 1711 წ. ყვენმა მეფობა მისცა ვახტანგს და დაიბარა სპარსეთს.

ვახტანგ VI ლევანის-ძე (1703 — 1711) გამგა ქართლსა

როგორც კი ქართლის გამგედ დანიშნა ვახტანგი, მაშინვე მიჰყო ხელი შინაგან საქმეს. მის ხასიათის მიხედვით, ის უფრო მეცნიერის გუნდს ეკუთვნოდა, ვინემ მეფეს, მმართველს; ადვილადაც გაცვლიდა სკიპტარს კალამზე, თუ მის ნებაზე ყოფილიყო დამყარებული ეს არჩევანი, მაგრამ ეს ასე არ იყო: ქვეყნის გარემოება სულ სხვას თხოულობდა მისგან: ვახტანგი ერთ და იმავე დროს, გარემოების მიხედვით, სარდალიც უნდა ყოფილიყო, გონების მწრთველიც

და ზნეობის ამამაღლებელიც. ეს მეტად დიდი და მძიმე ტვირთი იყო ვახტანგისთვის, განსაკუთრებით იმ დროს, როდესაც მის გარშემო ყველა ჯაშუშად და ქვეყნის მოღალატედ იყო გადაქცეული გვაროვნობის და სარწმუნოების მიუხედავად. მაგრამ ვახტანგი მაინც არ შეუშინდა ამ საფრთხეს და განაგრძო თავის განზრახვა. რადგან მეტად გულმოდგინე, მშრომელი, ცოდნის მოყვარე და ენერგიით სავსე იყო, ბევრსაც მოელოდნენ მისგან და არ მოტყუვდნენ: ვახტანგმა შეამკო მცხეთა, განაახლა სიონი, ურბნისი; გასჭრა არხი ნახიდურში, ლისში, ყარაიაში; გააწესა ჯარი როქით. ამასაც არ დაჯერდა; გახსნა ტიფოგრაფია ტფილისში 1709 წ. და შეუდგა წიგნების ბეჭდვას. დაბეჭდა სრული საეკლესიო წიგნები, ვეფხვის ტხაოსანი; შეადგინა კანონები, რომელშიაც შეიტანა: ა. საკუთარი მისგან დაწერილი კანონები, ბ. გიორგის ბრწყინვალის (1318—1346) კანონები მთიულებისთვის დაწერილი, გ. ათაბაგის ბექას (1361—1391) კანონები, დ. ათაბაგის აღბუღას (1444—1451) კანონები; აქვე არის კანონები ებრაელების, სომხების და მაჰმადიანების შესახებ; გამოსცა „ქართლის ცხოვრება“ 1770 წ.; შეადგინა „დასტურლამალი“, რომელშიაც მოხსენებულია მეფეების ყოველგვარი შემოსავალი და ყველა სახელმწიფო მოხელეების ჯამაგირი; თარგმნა სპარსულიდან ქილილა და მანა, ვარსკვლავთ მრიცხველობა.

რამდენადაც კარგად მიდიოდა საქმე ქართლში,

იმდენად ცუდად იქცეოდა კახეთის მეფე ერეკლე I*); იყო მეტად დაცემული და გარყვნილი ზნეობით. მისმა მეფობამ კიდევ უფრო დასცა სარწმუნოება კახეთში. მართალია, მალე მის მაგიერ ყეენმა დანიშნა მისი შვილი დავით**) 1706 წ., მაგრამ არც ამით გამოვიდა რამე: ისიც სპარსეთში დაბადებული და მათ წესზე და სარწმუნოებაზე აღზრდილი იყო, თუმცა მამასავით არ იქცეოდა. ბოლოს დავითიც წავიდასპარსეთს და თავის ალაგს დატევა თავისი ძმა, თეიმურაზი.

ვახტანგის დროს ერთობ გაძლიერებული იყვნენ ლეკები. განსაკუთრებით ფრთა შეისხეს ლეკებმა მაშინ, როდესაც კახეთში სპარსეთი თავის ხანებს ნიშნავდა 1683—1703 წ. ეს ხანები თავის მხრით დიდ ხელს უწყობდენ კახეთის გამაჰმადიანებას და ლეკების გაძლიერებას. ასე გაძლიერებული ლეკები მოსვენებას არ აძლევდენ არც ქართლს და არც კახეთს. მაშინ ვახტანგმა შემოიკრიბა ჯარი, გადავიდა ლეკეთში, შეებრძოლა და დაამარცხა. დაანგრია ლეკების 80 კოშკი, დაარბია მათი ბინა, მოსწვა და ალაგმა. ყეენმა რომ ეს შეიტყო, დიდი მადლობა შემოაუთვალა. 1711 წელს ქაიხოსრო მეფე ქართლის რომ ავღანელებმა მოკლეს, მადლობის ნიშნად ყეენმა ვახტანგს ქართლის მეფობა უბოძა, მაგრამ დაიბარა ისპაანს***). ვახტანგმა წასვლის

*) მაჰმადიანობაში ნაზარ-ალი-ხან.

**) მაჰმადიანობაში იმამ-ყული-ხან.

***) წასვლამდის ვახტანგს დიდი მეგობრობა და კავშირი ჰქონდა კახეთის მეფესთან დავითთან, რომელიც მიიწვია, გან-

დროს თავის მაგიერ დატევა ქართლის გამგედ თავისი ძმა სიმონი. 1712 წ. ისპაანში მისულს ვახტანგს ყეენმა ურჩია გამაჰმადიანებულოყო, მაგრამ ვახტანგი არ დათანხმდა; მაშინ ყეენმა დააკავა სპარსეთში ვახტანგი და მის მაგიერ ქართლის მეფედ გამოგზავნა გამაჰმადიანებული იესე (ალი-ყული-ხან) (1714—1716 წ.). იესე (ვახტანგის ძმა) ურჩევს ყეენს: „სანამ ვახტანგი *) მანდ არის და არ დაატუსაღებთ, მე ვერას გავაკეთებ აქ. რომ თქვენი აზრი განხორციელდეს, საჭიროა გადასახლდეს სპარსეთში ვახტანგის სახლობა და მისი თანამოაზრეები 500 კომლი“. ყეენს ეს ძლიერ ესიამოვნა და მისი განხორციელება იესესვე მიანდო (1714 წ.) და ვახტანგი კი მმართველად ქირმანს გაგზავნა.

დავითი არ იყო კახეთში, თეიმურაზი კი ქორწილს მოუწდა. ამ გვარად კახეთი უპატრონო შეიქნა, ამიტომაც შემოიჭრებიან ლეკები და საშინლად იკლებენ ქვეყანას. აქედან გადადიან და არბევენ ყაზახს, შამშადილს, შირვანს, ყარაბაღს. ეს რომ ვახტანგმა შეიტყო, გადაწყვიტა მაჰმადიანობა მიეღო. ამ დროს ყეენიც შემოწყრა ლეკებს და იესესაც, რომელიც განცხრომის მეტს არას დასდევდა. ამიტომ ყეენმა მეფობა ისევ ვახტანგს დაუბრუნა, მხოლოდ გაამაჰმადიანა, უწოდა ჰუსეინ-ყული-ხან (1716 წ.).

სხვაეგვარი პატივი სცა და მის ძმას თეიმურაზს (II) შერთო თავისი ქალი თამარ. ამით ვახტანგს სახეში ჰქონდა კახეთთან კავშირი შეეკრა, რომ მტერს თამამად შებრძოლებოდნენ.

*) ვახტანგის სახლობა იესეს დროს იმერეთში გადავიდა.

მაგრამ თან დაიტევა და იქედან ჯარით ხორასანს გა-
გზავნა სალაშქროდ, ქართლში კი ვამგედ დანიშნა
ვახტანგის შვილი ბაქარ, რომელმაც ვახტანგისვე
თხოვნით მიიღო მაჰმადიანობა და ამიტომ ყეენმაც
დასტური დასცა და მეფედ დანიშნა ქართლში (1716 —
1719 წ.). ბაქარი რომ ქართლში დანიშნა, იესე კა-
ხეთში გაიქცა, მაგრამ ყეენის ბრძანებით შეიპყრეს
და ბაქარს გადმოსცეს დატყვევებული. ბაქარის დრო-
საც ერთობ აწუხებდენ ლეკები ქართლს: ჩამოეშვე-
ბოდენ მთიდან, არბევდენ ბოლნისს და ქციის ხეობას.
შათი თავხედობა იქამდის მივიდა, რომ გორამდის ჩა-
შოვიდენ. რამდენჯერაც კი შეებრძოლა ბაქარი ლე-
კებს, იმდენჯერ დამარცხდა. ამ მდგომარეობაში იყო
ქართლი, როცა 1719 წ. გამოგზავნა ყეენმა გამაჰ-
მადიანებული ვახტანგი მეფედ ქართლში. ვახტანგმა
ჩამოსვლისათანავე დასაჯა თავისი მტრები და იესეს
მეგობრები. *) მერე შეუერთდა დავითს და შეერთე-
ბულის ძალით ლეკეთში მოემზადენ წასასვლელად.
ავიდენ მალაროს, მაგრამ ომი აღარ მოხდა: დავითი
გადაიცვალა **). მალაროს მისვლამ ლეკები შეაშინა
და ამიტომ დაწყნარდენ და აღუთქვეს მორჩილება
(1722 წ.).

*) სომხითის მელიქი თოფით დაახვერეტინა, ბაგრატ ცი-
ციშვილი, ფეშანგ ყაფლანიშვილი, ჯამასპი ხერხეულიძე თხე-
ბზე დააყიდვინა ოსეთში.

***) დავითის ადგილზე ყეენმა დანიშნა კოსტანტინე II
(მაჰმად-ყული-ხან) 1723 და გამოისტუმრა სპარსეთიდან.

(ამ დროს იმერეთში არეულობაა: შეითქვენ გიორგი მეფის წინააღმდეგ რაჭის ერისთავი, დადიანი და სვიმონ აბაშიძე, მოიწვიეს სტუმრად მეფე თხმელის ციხეში, მოჰკლეს და იმერეთი გაიყვეს).

განუდგა ყეენს მირვეისის შვილი შაჰ-მაჰმუდ. თამაზმა ვახტანგს სთხოვა მოხმარება. ამ არეულ-და-რეულობით ისარგებლა რუსეთის მეფემ პეტრე I და იმანაც სთხოვა შემწეობა ვახტანგს 1722 წ. სპარსეთის წინააღმდეგ: შირვანს მივალ და შემიერთდით. ეს რომ ხონთქარმა გაიგო, იმანაც შემოუთვალა: მძევალი მომეც, რომ ჩემს წინააღმდეგ არ წახვალო. ვახტანგი პეტრეს მიეკედლა. პეტრემ აიღო გილანი, მაზანდერანი, ასტრბადი, ბაქო.

სპარსეთსაც და ოსმალოსსაც ვახტანგის ესეთი ქცევა არ მოეწონათ. უფრო ბრაზდებოდა თამაზის რუსეთთან დამეგობრებას. ამ ცეცხლს ხელს უწყობდა კოსტანტინე (მაჰმად-ყული-ხან)*). 1722 წ. მაჰმუდმა აიღო ისპაანი და მოკლა ყეენი ჰუსეინ-შაჰ. მის მაგიერ სპარსეთის ტახტზე ავიდა შაჰ-თამაზ. ამ ხანაში პეტრე შეურიგდა სპარსეთს (1723 წ. 12 სექტემბერს); შეურიგდა პეტრე აგრეთვე ოსმალოსს (1723 წ. 12 ივნისს). და ვახტანგი დარჩა მოტყუებული. ყეენი უთვლის ვახტანგს, მზად იყავჯარით მაჰმუდის წინააღმდეგო. ვახტანგი ატყობინებს ამ გარემოებას პეტრეს, მოაშველოს ჯარი, თორემ იძულებული იქნება ავგანში წავიდეს ყეენის

*) ერეკლე I შვილი.

წინადადების ძალით. ეს ამბავი რომ თამაზს მისწვდა, შემოუთვალა კახეთის მეფეს კოსტანტინეს (1723—1729): დაიმორჩილე ქართლი და შენ გქონდესო. კოსტანტინე მოვიდა ტფილისამდე. ვახტანგმა შეუთვალა: ხუნანშივე ჩამოდი, დავზავდეთ და უმჯობესი იქნება საერთო მტრისკენ მივმართოთ მახვილიო. კოსტანტინე დათანხმდა. მაგრამ ამ დროს იესე შეატყობინებს კოსტანტინეს: არ მოხვიდე ახლოს, თორემ მოკლვას გიპირებს ვახტანგიო. კოსტანტინე ერწმუნა ამ სიცრუეს და ომით წამოვიდა ტფილისზე. თან ახლდა მას ძმა თეიმურაზი. მიეგება სეიდაბადში ვახტანგი შვილებით, ბაქარით და ვახუშტით*) და საშინლად დაამარცხეს, თუმცა კოსტანტინეს ეხმარებოდნენ, ყეენის ბრძანებით, განჯის და ერევნის ხანები. დამარცხებულმა კოსტანტინემ მოითხოვა ზავი, მაგრამ მოლაპარაკების დროს ვახტანგის მტრებმა კოსტანტინეს მისცეს შხარი; მიიმხრეს აგრეთვე ლეკებიც და უგრძნეულად დაეცნენ ვახტანგს 1723 წ. დაამარცხეს, აიღეს ტფილისი და სულ მიწასთან გაასწორეს: დასწვეს სიონი და ხატები შეურაცხვეს! ამას შემდეგ ყეენმა ქართლი მისცა კოსტანტინეს, მაგრამ ამავე წელს ძლიერმა ოსმალომ შემოუთვალა ვახტანგს: ერევნის და ადრიბეჯანის დასაპყრობლად მივდივარ, მომეც მძევალი და მე გავაძევებ ქართლიდან შენს მტერსო. ვახტანგმა გაუგზავნა იესე და ბაქარი. ოსმალები მოვიდნენ ყურ-

*) ვახტანგის შვილი ისტორიკოსი.

ყუთას (გზის-ყური). სარასკირს მიეგება კოსტანტინე და ჩააბარა ქალაქის კლიტე. ქალაქის ციხეში ოსმალებმა ჩააყენეს ოსმალებივე. ამასთანავე აიღეს ოსმალებმა გორის—ციხე, სურამის—ციხე და ცხინვალი. ბაქარს ჩააბარა ოსმალომ ქართლი და ქალაქი. ბაქარისვე თხოვნით კოსტანტინე დაიჭირეს ოსმალებმა და დაატუსაღეს. თუმცა ქართლი და ქალაქი ბაქარს ჩააბარეს, მაგრამ ისე იქცეოდნენ ეს ახალი სტუმრები, რომ ეხლა უფრო საშიში შეიქნა აქ ყოფნა. ამიტომაც ვახტანგი ამ დროს გორს იყო. ბაქარმა ჩუმად მიატევა ქალაქი და მამასთან ავიდა. ისარგებლა გარემოებით იესემ, მივიდა ოსმალებთან, მიიღო მაჰმადიანობა მათს წესზე *) და ამით ქართლის მეფობა ხელში ჩაიგდო (1724 წ.). იმედ მიღებული ვახტანგი ამდენ მღელვარების გამო მიწვეულ იქმნა რუსეთში პეტრესგან 1724, სადაც დარჩა 1730 წლამდის და ეგონა, რამეს გამოდნებოდა, მაგრამ ამაოდ. 1724 წ. დაიდვა ზავი სპარსეთს და ოსმალოს შუა. ზავის ძალით ქართლ-კახეთი ეკუთვნოდა ოსმალოს.

ოსმალომ აღარც კოსტანტინე შეიწყენარა და აღარც იესე. არც ერთს აღარავინ არაფერს აღარ კითხავდა: 1727 წ. მოკვდა იესე. მის შემდეგ ნამდვილი მეფე ქართლ-კახეთში შეიქნა ახალციხის ფაშა ისაყ (ჯაყელი), რომელიც იქამდის დამდაბლდა, რომ სიონი მიზგითად უნდოდა გადაექცია, მაგრამ წინააღმდეგა

*) იყო შიიტო, ეხლა სუნიტო გახდა.

მას გივი ამილახვარი და აღარ გააბედვინა. ისაყ-ფაშამ გაჰყო ქართლი მაზრებად და თვითოეულში თავისი ერთგული ოსმალები ჩააყენა. ქვეყანას დაადვა ხარკი. ხონთქარის ბრძანებით კახეთში მეფედ გაგზავნა თავისი შვილი უსუფ-ფაშა, რომელმაც მოტყუებით მოჰკლა კოსტანტინე (1729 წ.). ამავე დროს შეუსია კახეთს შაქ-შირვანის პატრონი სულხანი, რომელმაც მოსწვა, თელავი, შილდა და გავაზი. ოსმალო და-მკვიდრდა ქიზიყში (ყარაღაჯს), ააშენა ციხე და შიგთავისი ჯარი შეაყენა.

ამ დროს მიდის ოსმალოს ფაშასთან თეიმურაზი და მოარჩილებას უცხადებს (1731 წ.). მტერმა ის იცნო მეფედ და მისცა კახეთი 1733 წ. აქედან ისაყ გადადის იმერეთში ალექსანდრე მეფის დროს და მიიხზრობს იმერეთს, სამეგრელოს და აფხაზეთს. ამ გვარად მთელ საქართველოში ამ ეჟამად დადგინდა ოსმალოს გავლენა.

გაძლიერდა სპარსეთი: მოკლა შაჰ-თამაზი მისმა სარდალმა ნადირ-ყული-ხანმა (1732 წ.), მისი მთავის შვილი აბაზ III მეფედ გამოცხადა და თვითონ შეიქნა ერანის გამგე. ნადირი ათი ათას კაცით შეებრძოლა ოსმალოს (1733 წ.), რომელსაც სარდალობდა თოფალ-ფაშა. ნადირს უნდოდა მოესპო ოსმალოს გავლენა კავკასიაში; დაამარცხა და მოკლა კიდევც თოფალ-ფაშა. ამ დროს შეიტყობს ყენი, რომ რუსის დედოფლის ანნას რჩევით წამოსულა ვახტანგი დერბენდით (1734 წ.) და შეერთებულ ჯარით აუღია

შაქი, შირვანი. ამიტომ იქეთ გაეშურა და დაამარცხა სულხაგი: აილო განჯა, შაქი, შირვანი და სულხაგმა ძლივ თავს უშველა. აქედან წამოიწია ნადირი ქართლისკენ. ვახტანგმა შეატყო, რომ ვერას გახდებოდა უკან გაბრუნდა და ასტრახანს მივიდა. (ვახტანგი გადაიკვალა აქ 1737 წ. და დასაფლავებულია საკრებულო ტაძარში).

რუსეთმა ისევ დაუთმო სპარსეთს წაღებული ალაგები. თეიმურაზმა ისარგებლა შემთხვევით (1733 წ.) და ეხლა ყეენს უცხადებს მორჩილებას, თუმცა ორის წლის წინეთ ოსმალის განუცხადა ეგივე მორჩილება. თეიმურაზის მაგალითს მიჰყვა დანარჩენი კახელობა და გამართეს განცხადებული ომი ოსმალების წინააღმდეგ კახეთში კახელებმა და ქართლში ქართველებმა. აიღეს ტფილისი. მიიქრა გორში გივი ამილახვარი, დაამარცხა ოსმალთა და გორიდან გადაძევა. (ნადირმა შეირთო კახეთის მეფის დავითის შვილის მაჰმად-მირზას ქალი და ვითომ ამით დაუახლოვდა ქართველობას). ნადირმა წინადადება მისცა თეიმურაზს ლეკებზე გალაშქრებულიყო, რადგან ისინი ოსმალთს ეხმარებოდნენ სპარსეთის წინააღმდეგ. თეიმურაზი შეიქრა ლეკეთში, დაამარცხა მწარედ და ალაგმა კიდევ. სანამ განჯას აიღებდა ნადირი, მას აცნობეს, რომ ოსმალთა ასი ათას კაცით მოღწის სპარსეთზე და წინაუძღვის მას სერასკირი აბდულახ-ქოფრულიო. საოცარ ომის შემდეგ რომელიც მოხდა 1735 წ. სპარსეთმა ერთიანად დაამხო ოსმალთა ყო-

ველი ძალა და თვითონ გაბატონდა ქართლ-კახეთში. ეს შესანიშნავი ომი იყო ერევანთან. ერევნის შემდეგ ნადირმა აიღო ლორე და ტფილისი. მართალია, ოსმალო კი განდევნა ტფილისიდან ნადირმა, მაგრამ თვითონ უფრო მტკიცედ დამკვიდრდა ქართლ-კახეთში. აქ გამოცხადდენ ნადირთან კახელები და ქართლის ზოგიერთი დიდებულები. (თეიმურაზი აღრევე გამოეცხადა ყეენს კახეთიდან და ეხლაც ეახლა). ნადირმა იწყინა ეს ქართლელებისგან და გაუსიარა ზმი ქვეყანას ასაკლებად. „არაგვი, ქსანი, საციციანო, ზემო-ქართლი ააოხრეს, მოსწვეს; ეკლესიები შებილწეს“ და ტყვედ წაიყვანეს ხორასანს 800 კომლი. „მოსრნეს ყმაწვილნი, ვით ეროდე“. აქედან ნადირი შევიდა კახეთში და, ვინც ურჩად იცნო, იმათაც ეს დღე დააყენა: ისინიც ხორასანში გადაგზავნა. კახეთიდან შევიდა შირვანს და დაღესტანს. ყველგან შიშის ზარი და თრთოლა შეიტანა*). ძღვევა-მოსილი ნადირი დაბრუნდა მულანს, სადაც გამოცხადდენ მასთან ქართლ-კახელები და აქ საქვეყნოდ აღიარა თავი შაჰ-ნადირად 1736 წ.

მწერლობა მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეში.

მწერლობის მოძრაობას ერთობ შეუწყო ხელი მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეში ევროპიელებმა,

*) ამ გვარად ქართლ-კახეთში ისევ გაბატონდა სპარსეთი 1735 წ. ამავე წელს დაიპყრა სპარსეთმა ინდოეთი და აჯანყებული ყანდაარი (ავგანი).

რომელთაც შემოიტანეს ჩვენში იმ დროს შეხედუ-
ლობა და ცოდნა. ამიტომ საჭიროა მოკლედ მაინც
მოთხრობა მათზე. პირველი მიწერ-მოწერა ევროპას-
თან გაიმართა რუსუდანის დროს, როდესაც მან სთხოვა
პაპს გრიგორი IX შემწეობა მონგოლების წინააღმდეგ.
პაპმა შემწეობის ნაცვლად გამოგზავნა 7 ბერი, რომ
რუსუდანიც და მისი ერიც გაკათოლიკებულიყვნენ,
მაგრამ რუსუდანმა ეს უარყო. 1229 წ. პაპმა ნიკო-
ლოზ IV გამოგზავნა თავისი მღვდლები, რომელთაც
ნება მისცეს ქართველებმა, ყოლოდათ თავისი ეპის-
კოპოსი ტფილისში. კოსტანტინე მესამემ (1469 —
1505) თავისი ელჩები გაგზავნა რომის პაპს ალექსან-
დრე IV-სთან.

ამ მიმოსვლამ და მიწერ-მოწერამ ნელ-ნელა
დაუახლოვა კათოლიკობა ჩვენებს და მათმა მოძღვ-
რებამ ფეხი მოიკიდა საქართველოში, განსაკუთრებით
სამცხე-საათაბაგოში. 1604 წლიდან მათი რიცხვი ისე
მომრავლდა, რომ დაესახლენ ტფილისში, ქუთაისში,
სამეგრელოში, გურიაში. კათოლიკე ბერები იყვნენ
მეტად განათლებული პირები, იცოდენ ენები, ექი-
მობა. გულ-მოდგინედ სწავლობდენ ქართულს, რომ
მის შემწეობით გაევრცელებინათ სწავლა ერში. ამ
ენის შესასწავლად რომში დაწესდა „მოქადაგეთა
სკოლა“, სადაც დააარსა პაპმა ქართულ ენის კათე-
დრა და პროფესორად დაინიშნა ქართველივე — ირ-
ბახი, რომელიც „მთელ წინა-აზიაში განთქმული
იყო მეცნიერებით და სადიპლომატო ელჩობით“.

შაულანმა ამ ირბახის შემწეობით შეადგინა და დაბეჭდა 1626 წ. „ქართული ანბანი“ და შიგ ჩაურთო ლექსიკონი (3084 სიტყვა).

მაჯიამ (საქართველოში იყო) შეადგინა „ქართული გრამატიკა“, რომელიც დაიბეჭდა რომს 1643 წ.

დელაგაღემ (1618—1627) დასწერა სპარსელებს და ოსმალოს შუა ატეხილი ომი საქართველოზე ჰეგემონიისთვის; აქვეა ნაამბობი მოურავის ლალატი, ლუარსაბის სიკვდილი, მცხოვრებლების აყრა, ქეთევანის და თეიმურაზის შვილების წამებითი სიკვდილი. ყველას ამას ავტორი სააკაძეს აბრალებს.

ასკანდერ მუნჯი (1616) რომელიც მარტო აქებს მოურავს, რადგან ის იყო „დიდებულ შაჰ-აბაზის“ მეგობარი.

ქამქეა *) აგვიწერს საქართველოს გმირულ ბრძოლას სპარსეთთან (1616—1629 წ.) აქ მოყვანილია მოურავის ლალატი (ავტორი იხსენიებს მოურავის ფულს, რომელსაც ეწერა: „მოურავ-ხან მსახური შაჰისა“).

ანაქელი 1663. შოგვითხრობს ლუარსაბის, ქეთევანის და თეიმურაზის თავ გადასავალის და მოურავის ლალატს დაწვრილებით.

შარდენა, რომელსაც აწერილი აქვს ჩვენი შინაური ცხოვრება.

*) ოსმალეთის მწერალი.

თეიმურაზ I (+1663) დასწერა „ვარდ-ბულ-ბულბულიანი, ქეთევანის (დედის) წამება, ფარვანიანი, მირიანიანი, ლეილიანი, იოსებ და ზილიხა, სარკე თქულთა.

ანჩილ მეფემ დასწერა „არჩილიანი“, რომელიც შეიცავს ლექსად ქართლის ცხოვრებას 1605—1663 წ.

იოსებ ტფილელი სააკაძე (1688). მან დასწერა „დიდ-მოურავიანი“, რომელშიაც მოთხრობილია ქართლის ცხოვრება გიორგი სააკაძის გამოჩენიდან (1608) სიკვდილამდე (1628).

სეხნაა ჩხეიძე (1676) ვახტანგ V და გიორგი XI თანამედროვე. ამ პირების შესახებ ისტორია სეხნასგან არის დაწერილი. სეხნა იყო თავის დროს გამოჩენილი ვაჟკაცი.

ფარსადან გიორგიაჯანძე. თანამედროვეა ვახტანგ V და გიორგი XI. მისი ისტორია როსტომ მეფემდი ხალხის გადმოცემის მიხედვით შეუდგენია და როსტომიდან თავის ნახულის და გაგონილის მიხედვით.

შარაძე დედოფალმა გადააწერინა „ქართლის ცხოვრება (1636—1646 წ.) *).

ანტონ კათალიკოსა.

საბა ორბელიანი (**): (1658—1725) დასწერა სიბრძნე სიცრუის წიგნი, შეადგინა ლექსიკონი და სხ.

*) (+1681). ის იყო ლევან დადიანის ასული,

***) გიორგი XI ძმისწული.

დავით გურამიშვილმა დასწერა დავითიანი, რომელშიაც მოთხრობილია ვახტანგ VI და კოსტანტინეს შუა შური და მტრობა და საქართველოს დაწიოკება.

იესე ქსნის ერასთაგმა: მოწამეობა ბიძინა, შალვა და ელიზბარის.

ვახტანგ VI (დაიბადა 15 სექტემ. 1675 წ.).

ვახუშტი ისტორიკოსი.

ბაქარმა გამართა ზარაფხანა და მოაქრევეინა ტფილისში სპილენძის ფული. ზედ გამოხატულია ფარშავანგი.

პეტრე ლარაძე (+1837).

გაიძუწ ნაცვლამეიძმა (თელავის სემინარიის პირველი რექტორი +1819) დასწერა, 1) გრამატიკა 2) ქადაგება, 3) საქართველოს ისტორია, 4) სამღვდლო ისტორია, 5) კვიროსის ისტორია, 6) ძველი სამეფოების ისტორია, 7) მარკ ავრელი, 8) ველიზარი 9) კიტაის სიბრძნე და სხ.

თეიმურაზ II*) (1733—1744) კახეთის მეფე

ჩვენ ვიცით, რომ 1733 წელს თეიმურაზი გამოცხადდა ოსმალის წარმომადგენელთან ისაყ ფაშასთან, რომელმაც იცნო მისი უზენაესი უფლება კახეთზე, მაგრამ, როდესაც, 1735 წელს ნადირმა სამუდამოდ მოსპო ოსმალის ბატონობა აღმოსავლეთ

*) ერეკლე I ძე.

საქართველოში, მაშინ თეიმურაზი გაეშურა ნადირ-თან. ამ დროს ნადირი იყო მულანში. აქ ის გამოცხადდა ყეენთან და აღიარა თავისი მორჩილება. ყეენს, რასაკვირველია, სასიამოვნოდ დაურჩა თეიმურაზის ქცევა და კახეთის მეფედ დაამტკიცა. ქართლშივე ამავე ნადირმა მმართველად დატევა თავის მხრით, ტფილისიდან წასვლის დროს, სეფე-ხანი. სეფე-ხანს რომ უფრო კარგად განეხორციელებინა ყეენის სურვილი, დაეცა იღუმალ და დაატუსალა თეიმურაზი, გივი ამილახვარი, შანშე და ბარძიმ ერისთავები, ლუარსაბ თარხანი, სახლთ-ხუცესი გივი ჩოლაყაშვილი, ქაიხოსრო ქიზიყის მოურავი და ყველა ტყვედ გაუგზავნა ნადირს ყანდაარში. ასე უსამართლოდ დასჯილებს ერთი-და დარჩენოდათ: თავისი ერთგულება გამოეჩინათ ყეენისთვის; რომ მალე დაბრუნებულ-იყვენ სამშობლოში და, მართლაც, რაც ნადირი ყანდაარში დარჩა, ნეფე სულ მასთან იყო და საოცარი სიმამაცეც გამოიჩინა ყანდაარელების წინააღმდეგ. თეიმურაზმა ყეენის ისეთი ყურადღება დაიმსახურა, რომ თვითონ ურჩია წამოსვლა სამშობლოში, მხოლოდ მის მაგიერ დაიბარა ნორჩი „პატარა კახი“, ერეკლე და აღუთქვა კიდევ შემდეგში პატივი და დიდება. კახელები წინააღმდეგები იყვენ, მაგრამ თვითონ ერეკლემ გადაწყვიტა: მამა უნდა გამოვიხსნაო.*).

ვახტანგ VI სიძე იყო თეიმურაზ II: მას ყავდა

*) ერეკლე დაიბადა 1718.

ცოლად ვახტანგის ასული თამარ, ერეკლეს დედა. ორივე, მამა და შვილი, ისე არიან ერთმანეთთან შეკავშირებულები, რომ მათზე ცალკე ლაპარაკი არ შეიძლება 1744 წლამდე, რადგან ორივე მოქმედებენ ამავე დროს კახეთში. 12 წლის ან 13- იქნებოდა ერეკლე, მამამ რომ ის კახეთის ჯარის სარდლად დანიშნა. 14 წლის იყო, პირველად რომ შემოსეულ ლეკებს პირი აბრუნებინა. რასაც იქმოდაო, ამბობს მემბტიანე *) „ფალავანის შესადარისს იქმოდაო“. და, მართლაც, სწორედ ამ დროს უნდოდა ქვეყანას ყოველ მხრით ფალავანი. ამ ხანაში ქვეყნის მტრები იყვნენ სპარსელები, ოსმალები, ლეკები, ჩერქეზები და შიგნით—გაზვიადებული მებატონეები. ქვეყანა მტრის წყალობით მეტად გაღარიბებული იყო უსამართლო გადასახადებით. უკეთესი შვილები ან გაწყდენ მტერთან ომში, ან გადიხვეწენ სპარსეთში, ოსმალეთში და რუსეთში. მამა-შვილის დედა აზრი იყო, ამ გარემოებაში კახეთი მოემტკიცებინათ და მერე ქართლიც შემოეერთებინათ, რომ ორ დასუსტებულისგან ერთი გაღონიერებული სამეფო გამხდარიყო. მაგრამ, რადგან ამ დროს ქართლ-კახეთის ტახტის გამრიგებელი სპარსეთი იყო, მამა-შვილმაც საჭიროდ დაინახეს ყენის გული მოეგოთ თავის ერთგულ სამსახურით. ამ გზას დიდი ხანია ადგა თეიმურაზი II, რომელიც ყენთან გამოცხადდა 1733 წ.

*) ამ დროს ყენმა ქართლის გამგედ დანიშნა თეიმურაზის ძმისწული ალექსანდრე.

ეს ის დროა, როცა ნადირ-შაჰი სასიკვდილოდ ებრძვის ოსმალს. თეიმურაზიც დაეცემა ოსმალს ჯარს (უსუფ-ფაშა) მალაროს და დაამარცხებს (1734) ისე, რომ უსუფმა ძლივს თავს უშველა.

შემოესიენ კახეთს ლეკები (1735). ამ დროს 15 წლის ერეკლემ შემოიკრიბა კახელები, მიეტევინა და პირველად მან მოკლა მტერთაგანი ლეკი. ამან მეტად გაამხნევა კახელები, გადაერიენ ლეკებს და დაამარცხეს. ამავე წელს წაართვა ყეენმა ოსმალს შირვანი, ყარაბაღი, განჯა, ყარსი და მიაღვა ერევანს. ოსმალს გადხვეწა ახალ-ციხეს.

ერეკლე წავიდა სპარსეთს. მისვლისათანავე წინადადება მისცა ყეენმა, სარწმუნოება გამოიცვალეო, მაგრამ ერეკლემ უარი უთხრა. ნადირმა ძალა აღარ დაატანა. ნადირი გაეშურა ინდოეთში სალაშქროდ და ერეკლეს თან წაიყვანა. დაიპყრა ინდოეთი*), სინდეთი და ისევ ყანდაარს დაბრუნდა. გასაოცარი სიკისკასე, სიმხნე და მამაცობა გამოიჩინა ახალ-გაზდა ერეკლემ. ამის თვის ყეენმა უთხრა: წადი სახლში და მარადის ჩვენი მოიხედე იყავი, მხოლოდ ერთგული იყავიო. ერეკლე დაბრუნდა 1739 წ.

როდესაც მამა-შვილი უცხოეთში იყვნენ, განუდგა ყეენს ალექსანდრე და მოინდომა კახეთში გამეფება. რომ სურვილი ვერ შეასრულა, წავიდა ყეენთან ყანდაარს და თავისი დანაშაული აღიარა. იქ

*) ინდოეთის მეფე ამაღა შემოება 300 ათასი კაცით.

მოიკლა ალექსანდრე ომში ავღანებთან. ნადირმა შემოუთვალა (1739) თეიმურაზს, შესულიყო დაუწყნარებელ ქარში და გაენადგურებინა იქაურობა, რადგან ლეკები და ქარელები მოსვენებას არ აძლევდენ კახეთს. ქარელებს ეხმარებოდა ახალ-ციხის ფაშა (უსუფ). თეიმურაზს ეხმარებოდა ადრიბეჯანის სპასალარი. დამარცხდენ ლეკები და ქარელები. თეიმურაზმა მოარბია მათი ქვეყანა და დაბრუნდა უკან. თავი ჯარი წინ გამოგზავნა სპასალარმა და თვითონ კი უკან წამოვიდა მცირე ჯარით. ამ დროს დაეცენ ჩასაფრებული ლეკები და მოკლეს სპასალარი, რომელიც იყო ყეენის ლეიძლი ძმა. ეს ველარ მოითმინა ყეენმა და (1741 წელს) არდაბილიდან მოსცა ჯარი თეიმურაზს ქარელების წინააღმდეგ. თეიმურაზმა დაამარცხა ქარელები და დიდ-ძალი ტყვე წარუდგინა ყეენს. თეიმურაზი ყეენმა თელავს გაგზავნა და თვითონ დაღესტნისკენ წავიდა ლეკების შესამუსრავად. ყეენთან იყო ამ დროს გივი ამილახვარი, რომელსაც უბოძა მან ქსნის ხეობა და ქართლის ვეჟილობა, რადგან თეიმურაზი თელავს იყო.

ამ დროს ქართლში მეტის-მეტი გაჭირვებაა: ყეენისგან ერთობ დიდი გადასახადი აძევს ქვეყანას. ქართველებმა დიდხანს ითმინეს, მაგრამ ბოლოს ველარ გაუძლეს მძიმე უღლის ტვირთს და შეითქვენ. გივმა სთხოვა შემწეობა თეიმურაზს, მაგრამ მისგან უარი მიიღო. მაშინ გივმა მოიწვია ლეკები, რომელსაც მოთავეობდა განთქმული დაღესტანის ბელადი მა-

ლაჩი. გივს ეხმარებოდა აგრეთვე ახალციხის თაშა-
მამა-შვილი (თეიმურაზმა და ერეკლემ) დაამარცხეს
გივი. დამარცხებულმა შიაშვირა. სურამს და იქ გა-
მაგრდა ციხეში. გივიმ კიდე დაიბარა ახალი ჯარი
ლექეთიდან.

შირვანის ელებმა რომ გივის განდგომა შეიტ-
ყვეს, ისინიც აუჯანყდენ ყეენს. ამათ მიემხრენ მთი-
ულები, ოსები, ჩურქეზები, ლეკები და ოსმალთ.
თეიმურაზი შევიდა ქსნის ხეობაში და ყველა დაი-
მორჩილჳ. ამ დროს გივის მოუვიდა ჯარი, და მოინ-
დომა თეიმურაზს თავს დასხმოდა, მაგრამ მეფემ შე-
იტყო და მის წინააღმდეგ გაგზავნა ერეკლე. შე-
მოადგა ერეკლე აჩაბეთის ციხეს, სადაც იყო გამაგ-
რებული მტერი, და აიღო. შეებრძოლა გივი ერეკ-
ლეს, მაგრამ საოცრად დამარცხდა 1744 წ. ამ დღეს
ფალავანს შეედრებოდა ერეკლეო, ამბობს მემატიანე.

გაჩნდა ოსმალეთში ცრუ „ყეენისძე“, რომელსაც
მოსცა ჯარი ოსმალთმ და გამოისტუმრა სპარსეთის
წინააღმდეგ. ცრუ „ყეენის ძემ“ ბინად აირჩია შირ-
ვანი, საითკენაც გაეშურა კიდევ და გამაგრდა. ყე-
ენმა გაგზავნა მის წინააღმდეგ თავისი შვილი ნას-
რულა მირზა. ნასრულა მირზას მისვლაზე „ყეენის
ძე“ შეშინდა და ქსნის ხეობას შეეთარა, ეგონა იქ
დაიმალოებოდა, რადგან აქ იყო გივი ამილახვარი და
იშედი ჰქონდა, ის გააცილებდა ყარსამდი. ეს რომ
შეიტყო ერეკლემ, შეესია ჯარით, შეიპყრა და ტუ-
სალად ანანურის ციხეში შეაგდო. ეს ამბავი ერეკ-

ღემ ყეენსაც და მის შვილსაც აცნობა. ნასრულამ შოითხოვა „ყეენის ძე“. ერეკლემ მოართვა. ორივე მამა-შვილმა დიდი მადლობა და საჩუქარი მიიღეს.

არ მოისვენეს ოსმალებმა: უსუფ-ფაშა მოვიდა ასურამს, გაგზავნა აქედან კაცები და ფული, ლეკეთიდან ჯარი გამოეყვანათ. ჯარს მოთავეობდა დაღესტანის ბელადი მალაჩი. ერეკლე დახვდა არაგვთან მცხეთის პირდაპირ და საოცრად დაამარცხა. თვითონ თავის ხელით მოკლა მალაჩი. შეშინდა უსუფ-ფაშა და გაიქცა ახალციხეს 1744 წ. ამან ისე გაახარა ნადირი, რომ თეიმურაზს უბოძა ქართლის მეფობა და ერეკლეს — კახეთის 1744 წ.

თეიმურაზ II ქართლის მეფე (1744—1762).

ერეკლე II კახეთის მეფე (1744—1798 წ.).

ამ დროდან იწყება ერეკლეს სრული მოთავევობა ყველა საქმეში, მაგრამ ამას ხელს უშლის შემდეგი გარემოება. ქართლის დიდებულებმა ითაკილეს ქართლში თეიმურაზის გამეფება, რადგან ქართლის მემკვიდრედ შესცქეროდნენ ვახტანგის სახლს. მართალია, ვახტანგი სახლობით გადავიდა რუსეთს, მაგრამ მას ჰყავდა ქართლში თავის მომხრეები: ესენი იყვნენ გივი ამილახვარი და მუხრან-ბატონი. ჯერჯერობით ესენი ჩუშად იყვნენ, იმიტომ რომ ამ ხანაში (1725 — 1735 წწლამდე) მეტად მძლავრობდა და ბატონობდა ოსმალო საქართველოშია ეხლა გარემოება შეიცვალა: შინაგან საქმეში ყეენი არ ერევა. ორივე მამა-შვილი თავის წესზე განაგებენ ქვეყნის საქმეს.

ქართლის დიდებულების უკმაყოფილებას თეიმურაზი და მისი მეუღლე თამარ, ვახტანგ VI ასული, კარგად ხედვიდნენ და ამიტომ იხმარეს გონიერება, არავითარი შფოთი და რყევა არ მომხდარიყო. ამის მიხედვით თამარი ჩამოვიდა ქართლში, მოიწვია დიდებულები და გამოაცხადა: მე ვარ ქართლის ტახტის შემკვიდრე და მე ვიქნები ქართლის მპყრობელიო; თეიმურაზი არაფერ საქმეში არ გაერევაო. ეს აღუთქვა მათ ფიცით. აღუთქვა და მართლაც შეასრულა: თეიმურაზი ან იყო ქოლაგირში, ან დბანისში. დბანი-სიდან გამოსცა მან ბრძანება: „ქართლის კათალიკოსად დაადგინეთ ქართლის მეფის სახლის შვილი, ვახტანგის ძმისწული, ანტონ იესეს-ძე“. ამ გარემოებამ კიდევ უფრო დააახლოვა მეფე და ქართლები. ანტონი ავიდა საკათალიკოსო ტახტზე 1744 წ.

გივმა არ იცნო მაინც ქართლის უფროსად არც თეიმურაზი და არც თამარ. მეფეს უნდოდა სისხლ-დაუღვრელად გათავებულიყო საქმე, მაგრამ გივი არ დამორჩილდა. ამიტომ მეფე თეიმურაზ ჯარით შემოადგა სურამის ციხეს, სადაც გამაგრებული იყო გივი. გივს მხარს ძღვედა ახალ-ციხის ფაშა. ეს რომ ერეკლემ გაიგო, გადმოვიდა, ეკვეთა ოსმალოს ჯარს და გივისას და მტვრად აქცია. მიჰყვა გაქცეულ ფაშას ერეკლე, შევიდა სამცხეში და საკორის-ციხე აიღო. რაკი გივი არ დანებდა თეიმურაზს ნებით, ნაღმი მისცა ბატონმა და ციხის ნახევარი დაინგრა. მხოლოდ მაშინ მოი-

ზარა თავი გამედიდურებულ მებატონემ მეფის წინ. დანაშაული აპატივეს. ეს იყო (1745 წ.). (ამავე წელს ართაჩაიზე (ახურიანზე) სრულიად დაღეწა ყეენმა ოსმალო).

ლეკებმა და ოსებმა თავისი არ მოიშალეს. ერეკლე შევიდა ქართლ-კახეთის ჯარით, დაამარცხა და დაანგრია 40 ციხე (1746 წ.). მაშინ კი ლეკებმა და ოსებმა სრული მორჩილება განაცხადეს და მოხარკე გახდნენ.

ხანგრძლივმა ომმა ზსმალეთთან, ავღანებთან, ბულუქებთან, ინდოეთში და კავკასიაში მეტად დაღარბა სპარსეთი. ამიტომ ხაზინის გასაძლიერებლად ყოველ ქვეყანას შეაწერა ყეენმა გადასახადი 1747 წ. ამ შეწერის ძალით ქართლ-კახეთს უნდა მიეცა 200 ათასი თუმანი. ცუდ მდგომარეობაში ჩააგდო ესეთმა გარემოებამ ორივე მამა-შვილი. ითათბირეს ქართველებმა და გადაწყვიტეს არ მიეცათ გადასახადი. მაგრამ ამას ხომ ომი უნდა მოყოლოდა, რადგან იცოდნენ კარგად, ამას ყეენი ქვეყანას არ აპატივებდა. ამიტომ გაამაგრეს ციხეები და მკვიდრი დახიზნეს. ეს ამბავი რომ შეიტყვეს სხვებმა, იმათაც აიღეს თავი: განუდგა სპარსეთს ადრიბეიანი, ერევნის ხანი, რომელმაც მოსწერა კიდევ თეიმურაზს და ერეკლეს: მოგვემხრეთ და გვიყმეთო.

ყოველ შემთხვევაში, გადასახადის შესახებ პასუხი უნდა მიეტანა სპარსეთში ერეკლეს. ქართველებმა ითათბირეს და ერეკლეს მაგიერ გაგზავნეს

თეიმურაზი, რომ სრული მორჩილება განუცხადოს. სანამ თეიმურაზი ყაზვინს ჩავიდოდა, სპარსეთში არეულობა მოხდა და ამ არეულობის მსხვერპლი შეიქნა ნადირშა. ის მოკლა მისმა ძმისწულმა ადილშამ. მის სიკვდილზე აჯანყდნენ თავრიზელები და ყეენად ვილაჯ საამ-შაჰ აირჩიეს. ამხანაში თეიმურაზი სპარსეთს ჩავიდა და იქ დიდხანს დარჩა; ბევრს ქართველს ეგონა კადეჯ, ამ არეულობის დროს, იქნება თეიმურაზი დაიღუპაო და იესეს (ვახტანგ VI ძმა) შვილის აბდულა ბეგის მოთავეობით საბარიათიანოდან შემოუთვალეს ერეკლეს: თუ თეიმურაზი არ ჩამოვა, ქართლი ჩემია, არავის დაევანებებო. გაამაგრა აბდულა ბეგმა სამშვილდე, მოიმხრო თავრიზის ძალით გაყენებული საამშაჯ. საამშას მიყვა ყაზახ-ბორჩალო, ყარაბალი, განჯა. საამშა სწერდა ქართლებს: ქართლი ჩემია, მე მემსახურეთო. ერეკლეს სწერდა: შენ შენს კახეთს ეპატრონეო. ჯერ ერეკლემ მოინდომა ყაზახ-ბორჩალოს დასჯა, მაგრამ, როგორც კი ჯარი შეკრიბა, ყაზახ-ბორჩალომ მაშინვე თავის მოთავე კაცების პირით შენდობა და მიტევება ითხოვეს. ერეკლემაც მიუტევა. ერეკლემ დაამარცხა აბდულა ბეგის ყველა მომხრე. აბდულა ბეგმა მოიწვია ლეკები და ადრიბეჯანის სპასალარი. ამათ სამშვილდე ჩაიგდეს ხელში და ქვემო-ქართლს დაუწყეს რბევა. ერეკლემ ყველა დაამარცხა და სამშვილდეც წაართვა მათ. ლეკებიც და აბდულა ბეგიც გაიქცენ (1748 წ.).

1749 წ. დაბრუნდა თეიმურაზი. სპარსეთში სა-

შინელი არეულობა მოხდა: ადილ-შა მოჰკლა მისმა ძმამ იბრეიმმა და თვითონ დაჯდა ყეენად. იბრეიმი მოჰკლა ნადირშას შვილი-შვილმა როხმა და ეხლა ეს გაყენდა. აირია ქვეყანა: მთელი სპარსეთი გაიყო კუთხებად და დაუწყეს ერთმანეთს ჟლეტა. თვითეულ კუთხის ხანი განთავისუფლებას და განხელმწიფებას ფიქრობდა.

ხანგვანამის ომი 1749 წ. ამ გვარადვე გამოჩნდა აღრიბეჯანშიაც ვილაც ავლანის ხანი მაჰმად-ხანი, რომელმაც გაიმრავლა ჯარი და ყველასთვის საშიში შეიქნა. ვინცარ დაემორჩილებოდა, მიუხტებოდა, დაამარცხებდა და დაიმორჩილებდა. ამნაირად დაეცა ის ერევნის ხანს, დაიპყრა ქალაქის გარემო ადგილები და ციხე-ქალაქს ალყა შემოარტყა. ხანმა მოსწერა მამა-შვილს: მოგვეშველეთ და გვიმსახურეთო. მამა-შვილი გაემგზავრენ ჯარით, შეებრძოლენ მტერს და დაამარცხეს. მაჰმად განჯისკენ გაეშურა: ბარდას ახლო იყო ხანგვანამის-ციხე და ის ციხე გაამაგრა. ქართველები მიყვენ კვალ-და-კვალ. მაჰმადმა გაშალა ჯარი: თუ ველზე ვერ გავიმარჯვებ, საფარი ახლო მექნებაო. მაგრამ ვერ გაჭრა მისმა ხერხმა: ერეკლემ აქაც დაამარცხა, ხარგეირაბის-ციხეც აიღო და მაჰმადის სახლობა დაატყვევა; ერევნის ხანის ძმა რომ ტყვედ ყავდა მაჰმადს, ეს გაათავისუფლა და გამარჯვებული დაბრუნდა ერევანში და იქედან — ტფილისში.

ყარათაფას ომი 1750 წ. სანამ ქართველები

ტფილისში დაბრუნდებოდნენ, მამად-ხანის თხოვნით ყარაბაღის ხანმა ფანამ შეკრიბა ჯარი, დაიჭირა შაშახია და მიაღება განჯის ხანს შავერდს. შავერდში მომართა მამა-შვილს: მოგვეშველეთ და გვიყმეთო. გადაეშველენ მამა-შვილი ფანას*), მიეტევნ ყარათაფას, როგორც მშვიერი ნადირი ფარას. დალეწეს მტერი, გააქციეს, არეზამდის სდიეს და, რაც რამ ქონდათ, ყველაფერი იქ დარჩათ. ამ გამარჯვებამ აღრიბეთანელებზე ისეთი გავლენა იქონია, რომ მოვიდნენ ხანები და მორჩილება გამოუცხადეს ორივე მამა-შვილს. ასე შემოიერთა ერეკლემ ყარაბაღი, განჯა, ერევანი და ქარი-

1752 წ. შემოვიდა ადერბეიჯანში ნადირ-შას სარდალი (ავღანი) აზატ-ხანი, რომელმაც მოინდომა სპარსეთის ტახტის დაპყრობა. შემოვიდა და 40-ათასი კაცით შემოესია ერევნის ხანს, რომელიც ერეკლეს მოხარკე იყო. ერევნის ხანმა ეს გარემოება აცნობა ერეკლეს. გადაეშველა ერეკლე ერევნის ხანს. შემობრუნდა მაშინ აზატი და ერეკლესკენ გამოეშურა. დადგა გარნი—ჩაიზე. ერეკლემ დაზვერა მტერი და, რაკი შეატყო, დიდძალი ჯარი იყო, იხმარა შემდეგი ხერხი. გამოუცხადა თავის ჯარს (5 ათასი იყო); სანამ მე თოფი არ დავცალო, ნურც თქვენ დასკლით. თქვენ მიცქირეთ მე და ჩემი განიმეორეთო. დააქვეითა

*) მოწინავე რაზმში იყო რევაზ ორბელიანი და თამაზ ქიზიყის მოურავი. მემარჯვენე—ამირინდო ამილახვარი, შემარცხნე—მუხრანბატონი, შუაგულში—თეიმურაზ, მთავარ სარდალი—ერეკლე.

ჯარი და თვითონ ხელში თავის ცხენით და თოფით წინ წაუძღვა იქითკენ, სადაც მტრის უფრო სქელი დასტა იყო. ამ დროს ერთმა ხანთავანმა მოახსენა აზატხანს: მიბრძანე, ცოცხლად შევიპყრა ერეკლე და მოგართვაო. აზატმაც ნება დართო. გამოქანდა ხანი წინ თავის ცხენოსან რაზმით და მოაქაქანა ქართველებს: „სად არის ირაკლი მეფე?“ აქა ვარ, შესძახა ერეკლემ და იჭექა მისმა თოფმა. ცხენიდან უსულოდ გადმოვარდა ხანი. იგრიალა ქართველების თოფმა და მთელი ცხენოსანი წინა რაზმი ძირს დაეცა. მოევლო მაშინ ერეკლე თავის ლურჯას და შეევიღლა: ჰკა მაგათო. შევარდენივით ტრიალებდა ერეკლე მტრის რაზმში და ჩალასავით აფენდა ძირს. მისგან გამხნევებული ქართველობა დაერია სპარსელებს, მტერს შიშის ზარი დაეცა და აირია. აზატი შეშინდა და პირი იბრუნა, თავს უშველა. მთელი ბანაკის ალაფი ქართველებს დარჩა; სხვათა შორის იყო 24 ზარბაზანი და 200 ზამბულაკი.

გამეფდა სპარსეთში ქარიმ-ხანი. ქარიმ-ხანმა სთხოვა ერეკლეს, რამნაირად შეეპყრა აზატი*). ერეკლემ აუსრულა თხოვნა: მეორედ შეებრძოლა აზატს და კიდევ დაამარცხა. დამარცხებული გაიქცა აზატი დაღესტანში დასამალავად, მაგრამ ერეკლემ შეიპყრა და ყეენს მიართვა.

ავარის ხანმა და ხუნძახის—ხანმა ომარ-ხან შე-

*) აზატს ყავდა ცოლად თეიმურაზის ნათესავი.

მოიკრიბეს ლეკები და შემოესიენ იღუმალ შიგნით-
კახეთს. აქედან გადავიდენ არაგვზედ და მოვიდენ
ღუშეთს. მიეგებენ მეფეები მტერს და დაამარცხეს.
მეორედ 1755 წ. შეკრბენ ავარის ხანი, კაკის—ხანი,
ხუნძახის ომარ ხანი, შაქის ხანი (ალაქიში), შირვანის
ხანი და მოადგენ ყვარელის ციხეს (20 ათასი კაცით).
ერეკლე შეებრძოლა მათ და დაამარცხა. დამარცხებუ-
ლები გაიქცენ. ერეკლე შეიჭრა ჭარში, მოარბია, მო-
სწვა და მორჩილებაში მოიყვანა. 1757 წ. დაამარცხა
და ქედს გადაღმა გადარეკა ცხინვალს ჩამოსული ბე-
ლადი ჩონჩოლ მუსა ლეკების ჯარით. 1758 წ. და-
ამარცხა ლეკის ჯარი ღართის—კართან. 1759 წ.
ჩამოვიდა ლეკების ჯარი, რომელთაც მოთავეობდა
მათი ბელადი კოხტა და ჩონჩოლმუსა; მოვლეს,
ლიახვი, დაარბიეს სამაჩაბლო და ატოცის ციხეს შე-
მოადგენ. გადაიჭრენ მამა-შვილი. მათ მხარი მოსცა
იმერეთის მეფე სოლომონ I. მეფეებმა აიღეს ციხე,
დაამარცხეს მტერი და გააგდეს საზღვრიდან.

1755 წ. აიმაღლა ხმა საბა ნინოწმინდელმა:
საჭვეყნოდ გამოაცხადა, ანტონ კათალიკოსი კათო-
ლიკების მომხრეა და უნდა თავისი სამწყობო გააკათო-
ლიკოსო. ამიტომ ღირსია ექსორიობისო; თეიმურა-
ზმა მოახდინა კრება. ამ კრებამ ჩამოართვა ან-
ტონს კათალიკოსობა. ანტონი წავიდა რუსეთს
(1756). ამის შემდეგ (1760 წ.) მამა-შვილს შუა
მოხდა რაღაც უკმაყოფილება, რომლის გამო თეიმურა-
ზი რუსეთს გაეშურა. დაბრუნებულზე გადაიცვალა

ასტრახანში (1762 წ.). ამ დროდან ერეკლე შეიქმნა ქართლ-ქახეთის თვითმპყრობელი.

ეს ითაკილა ვახტანგ VI შვილმა პაატამ, რომელიც რუსეთში იზრდებოდა პაატა. (მან შემოვიწრო საფრანგეთი) ჩამოვიდა ტფილისის მამის ტახტის საძიებლად და შეთქმულობა მოახდინა (1765). ეს შეთქმულობა გამჟღავნდა და ერეკლემ დამნაშავეები საბჭოს გადასცა. საბჭომ ყველა ისინი დასაჯა. გაჩნდა მეორე პრეტენდენტი. ეს იყო ბაქარის შვილი ალექსანდრე, რომელიც აგრეთვე იზრდებოდა რუსეთში (და პოლკოვნიკის ჩინში იყო). რუსებმა მოიყვანეს ალექსანდრე ყიზლარში (1766 წ. 2 მაისს) და აქ თავი მიანებეს. ალექსანდრე აქედან გადავიდა სპარსეთში და ყენს გამოუცხადა: მომეცი ჯარი და ქართლ-ქახეთს დაგიმორჩელებო. გასჭრა ცდამ, ჯარი იშოვა: ყენმა შემოუთვალა ლეკებს და გილანის ხანს, მოეხმარეთო. აქაც შეთქმულობა გაიმართა. მაგრამ ერეკლემ ესეც შეიტყო, და ესენიც საბჭოს გადაწყვეტილებით სასტიკად დასაჯეს.

1768 წ. რუსეთის დედოფალმა ეკატერინემ ომი გამოუცხადა ოსმალეთს და შემწეობა სთხოვა ერეკლეს და იმერეთის მეფეს სოლომონ I, გალაშქრებულიყვენ ახალციხეზე. ამისგამო რუსეთიდან ჩამოვიდა გენერალი ტოტლებენი რუსის ჯარით (1769 წ. 29 აგვ.) შეიყარენ მეფე და ტოტლებენი სურამს (1770 წ. 17 მარტს) და გადაწყვიტეს გალაშქრება-17 აპრილს მივიდენ აწყურს. აქ იყო ოსმალთს ჯარი

და ლეკები კახტა ბელადის მოთავეობით. 19 აპრილს რალაც უკმაყოფილება მოხდა ერეკლეს და ტოტლებენს შუა და გენერალი წავიდა. დარჩა ერეკლე მარტო, მაგრამ არ შეშინდა: შეებრძოლა ოსმალოს და დაამარცხა. ერეკლემ წაიწია წინ და დადგა ხერთვისს და ახალქალაქს შუა. ოსმალოს ჯარს მოემატა კიდე ახალი ჯარი ახალციხიდან. ეს ჯარი გადმოვიდა ასპინძის ხიდზე და შეუერთდა დანარჩენს.

ასპინძის ომი. 20 აპრილს 1770 წ. ერეკლემ იღუმალ გაგზავნა კაცები და ასპინძის ხიდის ისრები დაახერხვინა, რომ კიდე არ მოშველებოდენ ოსმალებს ახალციხიდან ჯარები. ასტყდა შუადღისას ზარბაზნების ცემა ორივე მხრიდან: გაიმართა ფიცხელი ომი. მოაწვა მტრის ურიცხვი გუნდი ქართველებს. ერეკლემ მიმართა თავის მეომრებს სამეფო სიტყვით, გაამხნევა და თვითონ წინა რაზმში გადავარდა. შეხედა, მოაქროლებს თავის რაზმს ყველაზე წინ კახტა ბელადი. იგრიალა ერეკლეს თოფმა, და კახტა ბელადი ცხენიდან მიწაზე დაეცა. ამან საშინელი თავზარი დასცა მტერს; შედრკენ ოსმალები. ერეკლემ რომ ეს შეატყო, შეკივლა თავისებურად თავის ლომგულებს: ხმალი წუნკლებსო. იშიშვლეს ხმალი ქართველებმა და მიყვენ მტრის კაფვას. თავზარ დაცემულმა მტრის ჯარმა იბრუნა პირი და ასპინძის ხიდს მიმართა; მაგრამ აქ ხიდი ჩატყდა და მტერი მტკვრის მსხვერპლი შეიქნა. გამარჯვებული მეფე დაბრუნდა უკან.

(1772 წ.) რუსები შეურიგდენ ოსმალოს და

მის შემდეგ ოსმალო და ლეკები მოსვენებას აღარ აძლევდენ ქართლ-კახეთს, მაგრამ მაინც, სადაც კი ერეკლე გამოჩნდებოდა, მტერი უთუოდ დამარცხდებოდა: ასე მოუვიდათ არტაანში, კოლაში, ჯავახეთში და ბაიაზეთში მყოფ ოსმალებს. ამ გარემოებამ ხონთქარი აჩივლა ქარიმ-ხანთან: აგიშვია ლომი ერეკლე და მოსვენებას არ გვაძლევსო. ყვენმა დიდი მადლობა და საჩუქარი უძღვნა ერეკლეს: როგორ არ ვსცე პატივი ერეკლეს, როდესაც ხონთქარო ჩემ წინ დააჩოქაო.

ამ ხანაში განუდგა ერეკლეს ერევნის ხანი (ასანალი-ხანი) და აღარ ინება ხარკის მოცემა. ერეკლე შემოერთყა ერევანს და მისი გარემო სულ დააქცია. ხანი შეშინდა და ბაიაზეთში გაიქცა. ერეკლე მიყვა კვალ-დაკვალ და მოარბია სრულიად ბაიაზეთი. შეშინდენ ადრი ბეჟანის ხანები *) და მორჩილება განუცხადეს. ერევნის ხანმა ითხოვა ზავი და ორკეც ხარკის მოცემა. შემდეგში ერევნის ხანის მოქმედებამ რალაც ეჭვი დაბადა. ამიტომ თავის მხრით ერეკლემ ერევანში მოურავად დაადგინა სიძე თავისი იოანე (კოსტანტინეს-ძე) მუხრან ბატონი.

არ მოასვენენ ბატონი მაინც ლეკებმა და ბაქარის შვილმა ალექსანდრემ. ალექსანდრე შევიდა ლეკეთში. მას მიემხრენ ხონთქარის შეგონებით ლეკების სამფლობელოები, ჭარელები და, სხვათა შორის, ხუნძახის

*) (ხლის, ურუმის, შაყიყის, მარადის ბაიაზეთის; ამას მიყვენ შორაგლის და ყარსის მხარე. ამგვარად ერეკლეს ემორჩილებოდენ: შუშის, ერევნის, განჯის, ყარაბაღის და შაქ-შირვანის ხანები).

ბატონი ომარხანი და ახალციხის ფაშა (სულეიმან), მაგრამ არა გამოვიდარა: დამარცხდნენ.

შვეიცროვებული შინაგან პრეტენდენტებისგან შეფე სწერს 1781 და 1782 წ. რომის იმპერატორს იოსებ II და სთხოვს: მომეხმარეთ და მეც მოვალედ გავხდი ჩემს თავს, გაჭირვების დროს მოგეშველოო. არც ერთ წერილზე პასუხი არ მოსვლია. მაშინ ერეკლე მიიქცა რუსეთისკენ და შეეკრა მას შემდეგ პირობით: ა. ქართლ-კახეთი მიეღო თავის მფარველობის ქვეშ. ბ. ერეკლეს შთამომავლობა მარადის ყოფილიყო მეფედ საქართველოში. ამით ვითომ ალაგმა ოსმალო, სპარსეთი და ვახტანგის სახლობა. ამ ტრაკტატმა ბევრი ააყაყანა. წინეთ რომ ეშინოდათ ერეკლეს აზრუმის, კარის, ვანის და ბაიაზეთის ხანებს, ეხლა ყველა მტრად გადაეკიდა: განსაკუთრებით ახალციხის ფაშა სულეიმან, რომელმაც შეიერთა ლეკები და ქარელები ომარხანის მეთაურობით. დანიშნულ დროს ომარხანი ჩამოვიდა იდუმალ ლეკეთიდან, გაიარა კახეთი, გავიდა მტკვარში, მოარბია საბარათიანო და შეუერთდა სულეიმანს. აქედან ერთად აპირებდნენ დაცემას ქართლზე, მაგრამ ხონთქარის ფირმანმა შეაჩერა სულეიმანი: „როდესაც ხარი წევს, ნუ ერჩით და ნუ აიძულებთ, წამოდგეს, თორემ რჩოლას დაიწყებსო“. ამით გათავდა ეს შზადება ერეკლეს წინააღმდეგ.

შინაურა საქმეები 1773 წ. ახტალას აღმოაჩინეს ოქო-ვეცხლის მადანი, სადაც აკრევიანებდნენ ქართულს

ფულს. ამავე წელს მეფემ დააწესა „მორიგი და ჯარი“. ეს კანონი მდგომარეობდა იმაში, რომ ყოველ მკვიდრს, რომელსაც ქონდა სახნავ-სათესი ან ცხვარ-ძროხა, ერთი თვე უნდა ემსახურა მეფისთვის ჯარში, სადაც უბრძანებდა. თავისუფალი იყვენ თუშ-ფშავ-ხევსურები, რადგან ისინი ლეკეთიდან მომავალ გზებს იცავდენ. განთავისუფლებულები იყვენ აგრეთვე ვაჭარი და ხელოსანი. ჯარი იყო ცხენოსანი და ქვეითი.

ერეკლემ გამართა ტფილისში თოფხანა. 1762 წელს ტფილისში ასხამდენ ზარბაზნებს, ტყვიას და ყუმბარებს.

1783 წ. 28 მაისს გაიხსნა თელავის სემინარია, სადაც ყველა საგნებს ასწავლიდენ ქართულად. მაგრამ, რომ სემინარიაში შესვლა არ დაბრკოლებოდათ ყმაწვილებს, მათ ქონდათ პირველ დაწყებითი სასწავლებლები ყველა ეკლესიასთან და მონასტერთან. თელავის სემინარიის პირველი რექტორი იყო გაიოზ (ნაცვლიშვილი), მეორე — დავით რექტორი (მესხი). მეფე ზრუნავს, დაარსოს გორში მაღალი სასწავლებელი.

იმეჭლება საეკლესიო წიგნები ქრისტეფორე კეჟერაძის ზედამხედველობით.

ამ დროს ეკუთვნიან მწერლები: ბესიკი გაბაშვილი (პოეტი), იონა ხელაშვილი, ამბროსი ნეკრესელი (მქადაგებელი), ტიმოთე ტფილელი (მოგზაური), პაპუნა ორბელიანი (ისტორიკოსი), ომან ხერხეულიძე (ისტორიკოსი), ანტონ კათალიკოსი და სხ.

ერეკლემ მოსპო ქსნის ერისთავობა, როგორც ნაჩვენებია „წყალობის წიგნში“, რადგან ეს ერისთავები მუდამ შუოთის მიზეზი იყვენ საქართველოში.

1781 (23 აპრილს) იმერეთის მეფე სოლომონ დიდი გადაიცვალა. ამან გამოიწვია იმერეთის შემოერთება. თუმცა ჩამოვიდა კიდევ იმერეთიდან დეპუტაცია*) ამ აზრით, მაგრამ ერეკლემ ეს ვერცნო მოხერხებულად და იმერეთი ისევ განცალკევებულად დარჩა. ერეკლემ იქ დაადგინა მეფედ თავის შვილი-შვილი (ელენეს შვილი) დავით არჩილის-ძე, რომელიც იწოდა სოლომონ II.

სოლომონ მეორის და ერეკლეს დროს**), მეფე სოლომონს და იქაურ მთავრებს შუა „ხელ-შეკრულობა“ დაიდგინა. ამ ხელ-შეკრულობის ძალით ერთის მტერი იყო დანარჩენის მტერი და ამიტომ გაჭირვებულს უნდა უსათუოდ მიშველებოდნენ დანარჩენი მოკავშირეები. ამ დროდან ქართველი ქართველზე ხმაღს ველარ აიღებდა და, მაშა სადამე, ეხლა მხოლოდ ოსმალოს, სპარსეთს და ლეკებს თვლიდნენ მტრად და მათ წინააღმდეგ უნდა გასულიყო ყველა ერთად განურჩევლად ლიხს იქეთ იყო, თუ—აქეთ. „ხელშეკრულობა“ კი დაიდგინა, მაგრამ გარემოებამ სხვა მოიტანა.

*) დეპუტაციაში იყვენ: სარდალი პაპუნა წერეთელი, სახლთ ხუცესი ზურაბ წერეთელი, ვეთიმე გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, პაატა მიქელაძე.

**) (1790 წ.).

გადაიცვალა სპარსეთში ქარიზ-ხანი, რომელიც იყო ერეკლეს დიდი მეგობარი. მის სიკვდილს მოყვა სპარსეთში საშინელი არეულება, რომელიც დასრულდა 1791 წ. და ყვენად ავიდა სპარსეთის ტახტზე ერეკლეს მტერი ყაჯარი ალა-მაჰმად-ხანი. ალა-მაჰმად-ხანს საზოგადოდ ერეკლეს მეგობრობა რუსეთთან არ მოსწონდა და შემოაუთვალა: დამმორჩილდი და ხარკი მომეციო. ეგვევ შემოაუთვალა განჯის ხანს, შუშის ხანს და ერევნის ხანს. შუშის და ერევნის ხანმა არ უღალატეს ერეკლეს. განჯის ხანი ჯავათი კი მაშინვე მიემხრო ყვენს. ერეკლემ თავის მხრით შეუთვალა უარი. მაშინ ყვენმა გამოუსია ჯარი ერევნის ხანს, მაგრამ ერეკლეს შეიღმა აღექსანდრემ დაამარცხა და გაფანტა ყვენის ჯარი. გაბრაზდა და წამოვიდა საშინელის სისწრაფით 80 წლის მაჰმადი. ჯერ შემოადგა შუშის ციხეხ, მაგრამ, რომ დარწმუნდა, ციხე მაგარი იყო, აიყარა და საშინელის სიჩქარით გამოეშურა. განჯის მხრით მოადგა მაჰმადი ტფილისს 70 ათას კაცით. ერეკლემ ჯარის შემოკრება ვერც კი მოასწრო: სულ ყავდა 7 ათასი კაცი. 1795 წ. კრწანისის ველი გადაიქცა ბრძოლის ველად. პირველი შეტაკება მოხდა 10 სექტემბერს. ამ შეტაკებამ დაარწმუნა ყვენი, რომ უკან დაბრუნება სჯობდა განგრძობას და იბრუნა კიდევ პირი, მაგრამ აქ შინაგანმა ღალატმა ყველაფერი დაშალა! მტარვალი, რომელიც გაბრუნებას ფიქრობდა, შემობრუნდა ისევ, როცა ერეკლეს ჯარის სიმცირე შე-

იტყო. ამას დაერთო კიდე სხვა: მტერს უჩვენეს შინაურებმა ტფილისში მომავალი გზა ტაბახმელით, საიდანაც ისინი დაეშვენ პირდაპირ ქალაქში. ერეკლემ რომ ეს შეიტყო, სიკვდილი ირჩია და ხმალ მოღერებული გადავარდა მტრის რაზმში და კაფვით მივიდა ყეენის დროშასთან. აქ სიკვდილი აუცდენელი იყო, თუ ბატონიშვილს იოანეს არ გამოეხსნა პაპა. თვალ-ცრემლიანი ძლივს გაიყვანეს მეფე ავლაბრის ხილით ანანურისკენ. უწყალო მტერი შემოვიდა და მთელი ქალაქი მტვრად აქცია. სიონი დასწვა და ტფილისის მიტროპოლიტი დოსითეოზ მტკვარში გადააგდებინა და დაახრჩობინა!

ამ უბედურებამ ისეთი საზარელი გავლენა იქონია ერეკლეზე, რომ ის დაავათმყოფდა და წყალმანკისგან გადაიცვალა 11 იანვარს 1798 წ.

ერეკლეს შემდეგ საქართველოში მალე დამკვიდრდა რუსეთის მთავრობა: 1800 წ. 18 იანვარს ქართლ-კახეთში (პავლეს მანიფესტის ძალით), იმერეთში 1810 წ. 19 აპრილს, გურიაში 1811 წ. 8 აპრილს, სვანეთში 1858 წ., აფხაზეთში — 1866 წ., სამეგრელოში 1867 წ. 4 იანვარს.

მწერლობა წარსულ საუკუნის ბოლოს.

თეიმურაზ ბატონიშვილმა (+25 ოკტ. 1847 წ.) დასწერა „საქართველოს ისტორია“, „დავით ბატონიშვილის ომები“, „ტფილისის აღება ალამაჰმადისგან“.

ილანე ბატონიშვილმა დატყვა „რუსულ-ქართული ლექსიკონი“.

ილანე ხელაშვილმა — კალმასობა, რომელშიაც მოთხრობილია ქართველების ზნე-ჩვეულება, იმ დროს საჭირო კითხვები, ისტორია, ფილოსოფია და სხ.

გაიოზ ნაცვლიშვილი.

ზეტრე ჯანაძე (+1837) იყო მოლექსე.

ბესიკ ზაქარაიას ძე გაბაშვილი (+1799) იყო საუკეთესო მოლექსე თავის დროს.

ამან ხერხეულიძემ დასწერა ერეკლეს ისტორია.

ზაზუნა თრბელაიანმა დასწერა „ქართლის ცხოვრება“ 1739 წლიდან 1758 წლამდის.

ამბროსი ნეკრესელი (+1808) იყო ჩინებული მქადაგებელი.

დადიანმა ნიკოლოზმა დასწერა იმერეთის ისტორია 1784 წლიდან 1823 წლამდის და უწოდა „ქართლის ცხოვრება“.

დავით რეკტორი მესხი (თელავის სემინარიის მეორე რეკტორი).

შეცდომის განწმობა

სტრ.	გვერ.	დაბეჭდილია.	უნდა იყოს.
11	4	ძმის	შვილის
15	7	თავი	თავის
26	8	აპარშაბათი	ვაპარშაბათი
1	9	მომენტი; დაგვირ- გვინდა	მომენტი
4	"	ხელს	პირს
10	"	იმაზედ	თავის თავზედ
20	10	კროგორც	როგორც
24	14	პოტამი	პოტამიის
"	"	ის სულთნის	სულთნის
21	15	მიემზრე	მიემზრენ
26	"	დიმიტრი გიორგის- ძის შვილი იყო	დიმიტრი გიორგის- ძის შთამომავალ- თაგანი იყო
2	16	სამ	ორ
4	"	და იწყო	იწყო
"	"	რბევა.	რბევა
5	"	მეორე დადგა	და დადგა
"	"	აგარანს (ბოცოს და დადიანის სარდლო- ბითა	აგარანს,
6	"	მესამე გუნდი	მეორე გუნდი
20	18	შვილი	ძმა
13	19	შვილს	ძმას
16	21	გადენა	გადევნა
3	22	კახეთიდან	კახეთიდან.

სტრ.	გვერ.	დაბეჭდილია.	უნდა იყოს.
2	24	თვითონ	. თვითონ
2	26	შემოიკრიბა	. შემოიკრიბა
19,20	27	ასტრაბანი, ყაზანი, ყი- ჩიმი, რუსეთი, რია- ზანი	რუსეთი
27	"	1120	1920
14	28	განჯით	განჯით,
20	"	მცირე-აზიის სულთანმა შარვანშამ	შირვანის შარვან- შამ
27	"	არანის	არტანის
22	"	ზემო-ქართლისკენ ამ საქმის	შირვანისკენ ამ სა- ქმის
5	29	1123	1223
5	30	ხვარაზ-მელების	ხვარაზმელების
9	32	მწყემს	მწყემსს
7	36	დავით სოსლანმაც ამი- ტომ ძალა-უნებურად	ქართველობამ
7	39	მძვინვარებს	ბატონობს
23	"	დროს.	დროს)
6	41	ჩვენ	ჩვენ
6	54	1305	1395
2	55	გახდა,	გახდა და
15	57	ალექსანდრე	ალექსანდრე I
16	57	ტამერლანის	ლანგ-თემურის
2	65	იყო	იყოს
24	69	დაიკირეს	დაიკირეს ქართვე- ლებმა
5	79	მოწინააღმდეგე	მოწინააღმდეგეები
17	83	ურჩია	ურჩია,
4	95	შვილი	შვილმა

სტრ.	გვ.მრ.	დაბეკდილია	უნდა იყოს.
20	103	ქაიხოსრო,	ქაიხოსრო
5	116	შეიქნა	შეიქნა არჩილი
5	117	სამეფო	• სამეფო
22	123	და-ძმების	და ძმების
”	135	ოსმალოს,	ოსმალოს ჯარს,
27	136	1735 წ.	1735 წ.,
20	139	შაჰისა“.	შაჰისა“.)

947 922

J 842